HL-SENTERET
Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter

HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER I NORGE 2022

Befolkningsundersøkelse, minoritetsstudie og ungdomsundersøkelse

VIBEKE MOE (RED.)

SENTER FOR STUDIER
AV HOLOCAUST OG
LIVSSYNSMINORITETER
NOVEMBER 2022

Utgitt av:

HL-senteret
Huk Aveny 56
Postboks 1168 Blindern
0318 Oslo
Tlf: 22 84 21 00
Fax: 22 84 10 13
Design: Rayon Design

ISBN:
Trykt utgave: 978-82-92988-72-5
Digital: 978-82-92988-73-2

FORORD

Denne rapporten presenterer resultatene fra tre undersøkelser om holdninger til jøder og muslimer i Norge i 2022: en befolkningsundersøkelse, en minoritetsundersøkelse og en ungdomsundersøkelse. Kartleggingen av holdninger til jøder ble gjennomført for første gang i 2011, mens kartleggingen av holdninger til muslimer ble gjort for første gang i 2017. I 2017 ble også minoritetsundersøkelsen gjort for første gang. Ved å gjenta undersøkelsene hvert femte år har det vært mulig å se utviklingen av holdninger over tid.

Nytt for studien i 2022 er en egen undersøkelse blant ungdommer. Denne undersøkelsen dekker de samme temaene som befolkningsundersøkelsen, men går i dybden når det gjelder ungdommenes syn på grenser for akseptable handlinger og ytringer. I tillegg til de statistiske undersøkelsene er det gjennomført gruppeintervjuer med ungdommer.

Oppdraget med å gjennomføre undersøkelsene ble gitt HL-senteret av Kultur- og likestillingsdepartementet etter en utlysning i 2020. Undersøkelsen er finansiert av Kultur- og likestillingsdepartementet, Barne- og familiedepartementet, Justis- og beredskapsdepartementet, Kommunal- og distriktsdepartementet og Kunnskapsdepartementet.

Datainnsamlingen ble foretatt av Kantar Public i perioden november 2021 til februar 2022. Gruppeintervjuene med ungdommer ble gjennomført i perioden oktober 2021 til mars 2022.

HL-senteret takker for dette viktige oppdraget. Det er en glede å kunne overlevere en ny og utvidet rapport ti år etter den første. Stor takk rettes også til prosjektgruppen som har arbeidet under de vanskeligste kår gjennom en pandemi, i alfabetisk rekkefølge: professor em. Werner Bergmann (Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität, Berlin), forsker I Cora Alexa Døving (HL-senteret), stipendiat Birgitte P. Haanshuus (HL-senteret), professor em. Ottar Hellevik (Universitetet i Oslo), professor Christhard Hoffmann (HL-senteret/Universitetet i Bergen), nestleder Anders Ravik Jupskås (C-REX, Universitetet i Oslo), forsker I Claudia Lenz (HL-senteret/MF Vitenskapelige høyskole), professor em. Irene Levin (OsloMet), forsker II Vibeke Moe (HL-senteret) og forsker II Øyvind B. Solheim (Institutt for samfunnsforskning). En ekstra stor takk til prosjektkoordinator Birgitte P. Haanshuus for verdifull innsats og til HL-senterets forsker II Vibeke Moe for effektiv og dyktig prosjektledelse.

Guri Hjeltnes, direktør
HL-senteret, 8. november 2022

INNHOLD

FORORD		**3**
INNHOLD		**5**
SAMMENDRAG		**7**
SUMMARY		**15**
ANBEFALINGER		**24**
1. BAKGRUNN		**25**
1.1	Tematisk innledning	25
1.2	Prosjektets organisering og gjennomføring	27
1.3	Målgrupper og utvalg	28
1.4	Datainnsamling: metode og gjennomføring	28
1.5	Respons per utvalg	31
1.6	Spørreskjema	35
RESULTATER		**37**
2. HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER		**39**
2.1	Holdninger til jøder	39
2.2	Holdninger til muslimer	52
2.3	Oppfatninger om utbredelsen og bekjempelse av negative holdninger til jøder og muslimer	61
3. KONTEKST – HOLDNINGER I SAMMENHENG		**67**
3.1	Sosial avstand til ulike grupper og holdninger til innvandring	67
3.2	Israel og Midtøsten-konflikten	75
3.3	Konspirasjonstenkning	84
3.4	Syn på religionens plass i samfunnet	88
3.5	Variasjoner i forekomst av antisemittisme og muslimfiendtlighet	89
4. RESPONDENTENES SYN PÅ ÅRSAKEN TIL NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER		**95**
4.1	Respondentenes forklaringer på negative holdninger til jøder	96
4.2	Respondentenes forklaringer på negative holdninger til muslimer	102
5. JØDER OG MUSLIMER I NORGE: RELASJONER OG ERFARINGER		**109**
5.1	Samarbeid om å bekjempe fordommer og diskriminering	109
5.2	Oppfatning om felles erfaringer	110
5.3	Personlige erfaringer de siste 12 månedene	110
5.4	Diskriminering av offentlige institusjoner	111
5.5	Norske myndigheters behandling av jøder og muslimer	112
5.6	Religion i offentligheten	112

6. DE NORSKE RESULTATENE I EN INTERNASJONAL SAMMENHENG, 2017 – 2022 **115**
6.1 Antisemittiske stereotypier 115
6.2 Negative holdninger til muslimer og islam 118
6.3 Sympati og motvilje 119
6.4 Sosial avstand til jøder og muslimer 121
6.5 Erfaringer med diskriminering 123
6.6 Oppfatninger om antisemittisme og muslimfiendtlighet 124
6.7 Syn på bekjempelse av antisemittisme og muslimfiendtlighet 128
7. UNGDOMSSTUDIE **129**
7.1 Reaksjoner på hendelser 129
7.2 Kvalitativ studie: gruppeintervjuer 131
7.3 Gruppenes drøfting av årsaker til negative holdninger 139
7.4 Det som står på spill: aspekter ved gruppedynamikken 142
7.5 Avslutning: Antifordomsnorm med rom for forhandling 144
LITTERATUR **147**

SAMMENDRAG

Denne rapporten presenterer funn fra tre holdningsundersøkelser gjennomført av en forskergruppe ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter: en befolkningsundersøkelse, en minoritetsstudie blant jøder og muslimer og en ungdomsundersøkelse. Datainnsamlingen ble foretatt av Kantar Public i perioden november 2021 til februar 2022.

Befolkningsundersøkelsen om antisemittisme ble gjennomført for første gang i 2011 (HL-senteret, 2012), og gjentatt i en utvidet variant som også kartla holdninger til muslimer i 2017 (Hoffmann & Moe, 2017). Minoritetsundersøkelsen med jødiske og muslimske respondenter ble gjort for første gang i 2017 og utforsker holdninger og erfaringer blant de to minoritetene. Ungdomsundersøkelsen er gjennomført for første gang og inkluderer en kvantitativ kartlegging av holdninger og en kvalitativ intervjustudie.

Mange av spørsmålene er felles for de tre undersøkelsene. Forskjellene mellom utvalgene, blant annet relatert til datainnsamlingsmetoden, gjør imidlertid at det er vanskelig å foreta noen direkte sammenligning av resultatene. I analysen inngår referanser til slike forskjeller som del av tolkningen.

Nye elementer i denne gjennomføringen inkluderer ellers et sett av spørsmål som måler tilbøyelighet til å støtte konspirasjonsteorier, såkalt konspirasjonsmentalitet. Det er også lagt inn nye spørsmål om syn på religionens plass i samfunnet og om respondentenes medievaner. Til slutt er kvalitative analyser vektlagt mer i denne studien enn i de tidligere undersøkelsene. De nye elementene bidrar til å sette analysen av holdninger til jøder og muslimer inn i en bredere sammenheng.

Å måle utbredelse av holdninger er ikke en enkel oppgave, det er mange faktorer som påvirker hva folk svarer på slike spørreundersøkelser. Ved siden av utformingen av spørreskjema og de konkrete spørsmålsformuleringene spiller også den bredere konteksten for undersøkelsen inn. Både den politiske og sosiale situasjonen i Norge på tidspunktet for datainnsamlingen og ulike nasjonale og internasjonale kriser kan ha betydning for hvordan respondenter svarer. Den israelsk-palestinske konflikten er et eksempel på en situasjon som kan innvirke på resultatene. Konflikten var inne i en relativt rolig periode og var ikke fremtredende i mediene da datainnsamlingen foregikk. Likevel kan for eksempel opplevelsen av stagnasjon i fredsprosessen ha spilt inn på resultatene. I likhet med de tidligere undersøkelsene inneholder denne kartleggingen et sett av spørsmål om den israelsk-palestinske konflikten. Denne gangen har vi i tillegg lagt inn et survey-eksperiment der vi utforsker nærmere hvordan respondentenes holdninger til jøder påvirkes av dette temaet.

Den pågående koronapandemien er en annen faktor som må tas med i betraktning når resultatene skal tolkes. Perioder med politisk eller økonomisk uro av den typen vi har sett de senere år, ikke minst i forbindelse med pandemien, kan forsterke sosiale motsetninger og bidra til å nøre opp under gruppefiendtlige holdninger. En stor grad av stabilitet i resultater mellom 2017 og 2022 kan tyde på at pandemien i Norge ikke har hatt stor betydning for holdningene som måles i denne kartleggingen.

På samme måte som i 2011 og i 2017 har vi målt holdninger langs tre dimensjoner: en kognitiv dimensjon (fordommer/stereotypiske forestillinger), en affektiv (sympati/motvilje) og en dimensjon som måler sosial avstand.

HOLDNINGER TIL JØDER

Resultatene for befolkningsundersøkelsene viser at negative holdninger til jøder er blitt mindre utbredt i Norge de siste ti årene. Siden 2017 har vi målt en signifikant nedgang for sosial avstand og motvilje mot jøder, mens utbredelsen av fordommer (stereotypiske forestillinger) har holdt seg stabilt.

Sosial avstand er målt ved å spørre hvordan respondentene ville stille seg til å få en jøde som nabo eller inn i vennekretsen. Samlet sett er det 3,9 prosent i befolkningen som er negative til slik kontakt (5,9 prosent i 2017). Også analysen av motvilje mot jøder viser en nedgang i utbredelse. Mens 6,7 prosent i befolkningen viste motvilje mot jøder i 2017, er andelen 4,7 prosent i 2022.

Fordommer mot jøder er ifølge våre mål mer utbredt enn sosial avstand og motvilje mot jøder. Analysen viser en svak økning i utbredelsen av fordommer mellom 2017 og 2022 som ikke er signifikant, det vil si at den kan skyldes tilfeldige forskjeller mellom utvalgene. Det er imidlertid verdt å merke seg at forekomsten av antisemittiske fordommer, i motsetning til de andre holdningsdimensjonene, ikke har sunket. Det er flere mulige forklaringer på dette funnet, en av dem er at det gjenspeiler hvordan antisemittiske forestillinger gjenoppvekkes i perioder med politisk, økonomisk og sosial uro.

Samlet er det 9,3 prosent i den norske befolkningen som har det som kan betegnes som utpregede fordommer mot jøder (8,3 prosent i 2017). Blant de stereotypiske forestillingene som fremdeles er relativt utbredt, er ideer knyttet til jødisk internasjonal og økonomisk makt. For eksempel er det 14 prosent som støtter påstanden «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser» (13 prosent i 2017), en konspirasjonsforestilling med lange linjer i antisemittismens historie. Påstanden «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi» støttes også av 14 prosent (13 prosent i 2017), og 8 prosent mener at «Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt» (likt som i 2017). I alle de tre årene som undersøkelsen om antisemittisme er blitt gjennomført (2011, 2017 og 2022), er det denne påstanden som har minst støtte i befolkningen.

Kartleggingen blant muslimer med innvandrer-bakgrunn og minst fem års botid i Norge viser også en nedgang i andelen som ønsker sosial avstand til jøder. Mens det var 9,9 prosent som var negative til sosial kontakt med jøder i 2017, har andelen sunket til 5,7 prosent i 2022. Indeksen for motvilje viser stabile resultater i den samme perioden. Det er 4,9 prosent i det muslimske utvalget som uttrykker motvilje mot jøder (4,7 i 2017). En klart høyere andel, 26,8 prosent, skårer høyt på fordommer mot jøder. Dette er litt lavere enn i 2017 (28,9 prosent). På samme måte som i befolkningsutvalget, hadde påstanden om at jøder har skylden for at de er blitt forfulgt også lavest støtte i det muslimske utvalget (12 prosent, ned fra 17 prosent i 2017). Stereotypiske forestillinger om jødisk makt og innflytelse var mer utbredt; for eksempel er det 30 prosent i det muslimske utvalget som støtter påstanden «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser», mens den beslektede påstanden «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi» støttes av hele 43 prosent i 2022.

Mens befolkningen generelt og det muslimske utvalget skårer omtrent likt når det gjelder motvilje og sosial avstand til jøder, er høy skåre på fordommer mot jøder fremdeles klart mer utbredt blant muslimer. Diskrepansen mellom utbredelsen av stereotypiske forestillinger om jøder og holdninger til jøder som naboer eller venner er tydelig i dette utvalget og indikerer at antisemittisme blant muslimer i Norge først og fremst relaterer seg til en forståelse av internasjonale forhold og i liten grad får utslag for mellommenneskelige relasjoner i form av sosial avstand. I 2022 har vi funnet at antisemittisme i det muslimske utvalget er mest utbredt blant menn og personer med lav utdannelse. Vi har ikke funnet noen forskjell knyttet til alder.

Negative holdninger til jøder er lite utbredt blant ungdommer i Norge. Det er 3 prosent i dette utvalget som ifølge våre analyser har motvilje mot jøder, 5 prosent ønsker ikke jøder inn i vennekretsen.

HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Negative holdninger til muslimer har også blitt mindre utbredt i den norske befolkningen de siste fem årene. Resultatene viser at 15,3 prosent i befolkningen er avvisende til sosial kontakt med muslimer (19,6 prosent i 2017) og 23,7 prosent uttrykker motvilje (27,7 prosent i 2017).

Stereotypiske forestillinger om muslimer er fremdeles utbredt i befolkningen, men i mindre grad enn i 2017. Det er 30,7 prosent som i 2022 har utpregede fordommer mot muslimer (34,1 prosent i 2017). Blant påstandene som mange støtter, er en som legger skylden for økende muslimhets på muslimene selv (44 prosent i forhold til 47 prosent i 2017). En tredjedel av befolkningen (33 prosent) støtter også påstandene «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur» og «Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn» (henholdsvis 39 og 36 prosent i 2017), og 26 prosent støtter at «Muslimer er mer voldelige enn andre». Undersøkelsen viser også at 10 prosent i befolkningen støtter påstanden «Med tanke på nylige terrorangrep, kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares». Samtidig er det et solid flertall (62 prosent) i befolkningsutvalget som støtter at «Muslimer er gode norske borgere», og klart flere enn i 2017 (54 prosent). I det jødiske utvalget er støtten enda sterkere – hele 80 prosent av jødiske respondenter mener denne påstanden stemmer «helt» eller «nokså godt».

Negative holdninger til muslimer er mindre utbredt i det jødiske utvalget enn i befolkningen generelt. Dette gjaldt også i 2017, og kan sannsynligvis relateres til et høyt utdanningsnivå i det jødiske utvalget. Oppfatninger om felles minoritetserfaringer kan også bidra til at negative holdninger er mindre utbredt. I det jødiske utvalget er det en høy andel, 84 prosent, som mener at jøder og muslimer har slike felles erfaringer.

Samlet sett er det 11,2 prosent av jødene som har utpregede fordommer mot muslimer. Blant forestillingene som har sterkest støtte, er «Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet» (22 prosent) og «Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets» (24 prosent). Det er 6,0 prosent i det jødiske utvalget som ikke ønsker sosial kontakt med muslimer og 11,9 prosent som uttrykker motvilje mot muslimer. Som i befolkningen generelt er alle tre dimensjoner av negative holdninger til muslimer mindre utbredt blant jødene i 2022 enn de var i 2017. I ungdomsutvalget er det 6,7 prosent som uttrykker motvilje mot muslimer, mens 9 prosent ikke ønsker muslimer inn i vennekretsen.

En av forklaringene på nedgangen i utbredelsen av negative holdninger til muslimer kan være økt offentlig oppmerksomhet om de problemer muslimfiendtlige holdninger representerer i det norske samfunnet. Hendelser som terrorangrepet mot moskeen i Bærum i 2019 og tiltak som handlingsplanen mot diskriminering av og hat mot muslimer (Kulturdepartementet, 2020) kan bidra til styrke oppfatningen om at det bør gjøres noe for å bekjempe muslimhets (se under).

Negative holdninger til både jøder og muslimer er i befolkningen mer utbredt blant menn, eldre og personer med lav utdannelse enn blant kvinner, yngre og personer med høy utdannelse. I det jødiske utvalget er muslimfiendtlighet noe mer utbredt blant menn, eldre og personer med lav utdannelse.

SOSIAL KONTAKT MED ROMER, SOMALIERE OG POLAKKER

I tillegg til spørsmålene om sosial kontakt med jøder og muslimer ble det spurt om slik kontakt med romer, somaliere og polakker. Resultatene viser samme tendens som ved de tidligere undersøkelsene, der kontakt med romer er det respondentene er mest skeptiske til. En tredjedel (32 prosent) av befolkningen ønsker ikke sosial kontakt med romer. Til sammenligning ønsker 20 prosent

ikke sosial kontakt med somaliere og 6 prosent ikke med polakker. Resultatene korresponderer med undersøkelser gjort i andre europeiske land, som peker på et hierarkisk mønster i befolkningenes vurderinger av minoriteter (se f.eks. Jones & Unsworth, 2021; Sebban-Bécache et al., 2022).

JØDER OG MUSLIMER I NORGE: ERFARINGER MED DISKRIMINERING

De jødiske og muslimske respondentene ble spurt om sine erfaringer med diskriminering. Resultatene viser en økning i negative opplevelser for begge minoriteter.

Det er vanligere at muslimer har negative opplevelser enn at jøder har det, men det er langt flere jøder enn muslimer som noen ganger unngår å vise sin religiøse tilhørighet av frykt for negative holdninger (71 prosent versus 33 prosent). Her kan også forskjeller mellom utvalgene spille inn: Mens det kan være vanskeligere å skjule en muslimsk tilhørighet (for eksempel basert på bruk av hijab), kan dette enklere gjøres med en del jødiske symboler, som davidstjernen.

Av de ulike typene erfaringer som respondentene ble spurt om, er det flest som rapporterer om at de har blitt gitt en følelse av ikke å høre til i Norge (43 prosent av muslimene og 31 prosent av jødene). Erfaringer med trakassering er klart mindre utbredt: 21 prosent av muslimene og 11 prosent av jødene har opplevd dette.

Respondentene ble spurt om de hadde opplevd diskriminering av norske offentlige institusjoner. Både i 2017 og i 2022 var det i begge utvalg en langt større andel som svarte «nei» enn «ja» på dette spørsmålet, men andelen som har opplevd slik behandling, har økt. Det er mer vanlig at muslimer opplever diskriminering av offentlige institusjoner enn at jøder gjør det: 21 prosent av muslimene og 11 prosent av jødene svarte bekreftende på dette spørsmålet i 2022. En økning i opplevd diskriminering kan forklares med økt oppmerksomhet og åpenhet knyttet til slike erfaringer. I analysen har vi også relatert funnet til det som i sosiologisk forskning er blitt betegnet som et integrasjonsparadoks, der innvandrere i takt med økt integrering rapporterer om økt diskriminering. Bakgrunnen for denne tendensen er blant annet at integrering kan øke oppmerksomheten om utenforskap og ekskludering, og dessuten tilbøyeligheten til å tolke opplevelser som eksempler på diskriminering (se f.eks. Steinmann, 2019; Diehl, Liebau & Mühlau, 2021).

Det jødiske og det muslimske utvalget ble også spurt om de mente det var mulig for dem å samarbeide mot fordommer og diskriminering. Både i 2017 og i 2022 var det et stort flertall i begge utvalg som mente at dette var mulig, og flere i 2022 enn i 2017. I det jødiske utvalget svarte 84 prosent «ja» på dette spørsmålet i 2022, blant muslimene var andelen 75 prosent. Det er også et flertall i begge utvalg som mener at jøder og muslimer har noen felles erfaringer som minoriteter i Norge, også her er det en økning siden 2017.

RELIGIONENS PLASS I SAMFUNNET

Vi spurte også respondentene om deres syn på religionens plass i samfunnet. Resultatene viser at et flertall støtter at religiøse tradisjoner bør tilpasses samtiden, men støtten er tydeligere i befolkningsutvalget og i det jødiske utvalget (over 80 prosent) enn blant muslimene (59 prosent). Påstanden «Religiøse samfunn bør stå fritt når det gjelder å følge sine tradisjoner» får mindre støtte i befolkningen (58 prosent). I det jødiske utvalget er det 77 prosent som mener dette, blant muslimene 70 prosent. At en stor andel blant minoritetene støtter denne påstanden, kan være relatert til noen sentrale debatter om jødisk og islamsk religiøs praksis de senere år. Særlig praksisen med omskjæring av guttebarn har vært sterkt debattert. I debattene har ikke minst sentrale stemmer i den jødiske menigheten beskrevet praksisen som svært viktig for jødisk liv i

Norge. Debattene har også engasjert muslimske miljøer og ledere fra begge minoriteter har stått sammen i felles uttalelser. Når støtten til denne påstanden er lavere i befolkningen, kan det knyttes til at det ikke eksisterer et tilsvarende behov for å forsvare praksiser i majoritetssamfunnet, for eksempel når det er snakk om protestantisk kristendom.

ANTISEMITTISME OG MUSLIM-FIENDTLIGHET SOM SAMFUNNS-PROBLEMER

Både i befolkningen og de to minoritetsutvalgene er det flere i 2022 som mener at negative holdninger til jøder er utbredt. Særlig tydelig er denne utviklingen blant respondentene i det jødiske utvalget. 81 prosent av jødene mener nå at negative holdninger til jøder er utbredt (59 prosent i 2017) og 24 prosent i befolkningen mener dette (19 prosent i 2017). Det er ingen respondenter i det jødiske utvalget som mener at slike holdninger «ikke er utbredt i det hele tatt». Også blant muslimene er det i 2022 en større andel (16 prosent) som mener antisemittisme er utbredt enn det var i 2017 (10 prosent).

Det er i 2022 også en større andel blant jødene og muslimene som mener at negative holdninger til muslimer er utbredt enn det var i 2017. Det er flere (86 prosent) i det jødiske utvalget som mener dette enn i det muslimske (66 prosent). I befolkningen mener tre av fire det samme (75 prosent). Denne andelen har gått ned siden 2017 (81 prosent).

At flere mener negative holdninger til jøder og muslimer er utbredt, står i kontrast til den målte nedgangen i slike holdninger, men kan reflektere en generell økt oppmerksomhet om diskriminerende holdninger som samfunnsproblem. Inntrykket kan også være påvirket av at negative ytringer spres i digitale medier. Selv om det ikke er noen stor andel av befolkningen som selv hetser, kan ytringene ha et stort nedslagsfelt og nå mange. Økt oppmerksomhet om problemene kan også bidra til at minoriteter som er utsatt for slike holdninger i større grad melder fra om negative erfaringer.

Parallelt med denne utviklingen er det en økende andel både i befolkningen og i minoritetsutvalgene som mener at det er viktig å gjøre noe for å bekjempe hets mot jøder og muslimer. I befolkningen er denne andelen 50 prosent når det gjelder hets mot jøder, likt som i ungdomsutvalget. Blant muslimene er det 41 prosent som mener det er nødvendig å bekjempe jødehets, mens i det jødiske utvalget mener nesten alle at dette er nødvendig (96 prosent).

I befolkningen og blant ungdommene er det et flertall som mener det er nødvendig å bekjempe hets mot muslimer (henholdsvis 59 og 63 prosent). Høyest andel som mener dette finner vi likevel i det jødiske utvalget (81 prosent). I det muslimske utvalget er andelen 72 prosent. Respondentene i det jødiske utvalget er dermed mer opptatt av å bekjempe både antisemittisme og muslimfiendtlighet enn de andre utvalgene.

Samlet tyder resultatene på at respondentene ser på hets mot jøder og muslimer som et alvorlig problem og en samfunnsmessig trussel som angår oss alle. Et stort flertall i befolkningsutvalget, 73 prosent, og nesten alle i det jødiske utvalget mener at vold og trakassering rettet mot muslimer angår alle og er et angrep på samfunnet vårt. Et flertall i begge utvalg mener også at slike angrep viser at hat mot muslimer er blitt et alvorlig problem i Europa (64 prosent i befolkningen og 81 prosent i det jødiske utvalget).

Halvparten av befolkningen (52 prosent) og en tredjedel i det muslimske utvalget (30 prosent) mener at trakassering og vold rettet mot jøder viser at jødehat er blitt et alvorlig problem i Europa. Disse resultatene ligger omtrent på nivå med 2017. I befolkningen mener dessuten 78 prosent at trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt.

I det muslimske utvalget har denne påstanden lavere støtte, men det har skjedd en tydelig økning i støtten fra 47 prosent i 2017 til 59 prosent i 2022. At muslimske respondenter ser antisemittisme som et problem reflekteres også ved at det i 2022 er sterkere støtte til påstanden om at muslimske ledere må gjøre mer for å bekjempe antisemittisme i sitt lokalmiljø. Det var 40 prosent som støttet dette i 2017, mens andelen er 45 prosent i 2022. I befolkningen generelt er det 69 prosent som støtter en slik økt innsats blant muslimske ledere.

Samtidig plasserer mange ansvaret for slike handlinger primært hos ekstremister. Dette gjelder for halvparten av befolkningen enten det gjelder vold mot jøder eller muslimer. 40 prosent i minoritetsutvalgene mener dette når det gjelder vold rettet mot den andre gruppen. Når det gjelder vold og trakassering rettet mot muslimer, er det også 28 prosent i befolkningen og 21 prosent blant jødene som mener problemet hadde vært mindre med færre asylsøkere.

Utdypende kvalitative analyser viser at mange respondenter peker på den israelsk-palestinske konflikten for å forklare negative holdninger til jøder. Svarene refererer delvis til at det skjer en sammenblanding av Israel/israelsk politikk og jøder generelt, delvis er de selv eksempler på slik sammenblanding. Negative holdninger til muslimer blir ofte forklart med henvisning til gruppekonstruksjoner og negative mediefremstillinger av muslimer. Både antisemittisme og muslimfiendtlighet blir i stor grad beskrevet som utslag av fordommer og manglende kunnskap.

HOLOCAUST

Undersøkelsen inkluderer en egen del om holdninger til jøder i relasjon til Holocaust. Folkemordet på de europeiske jødene bidro sterkt til fremveksten av en norm mot antisemittisme i Norge og resten av Europa etter 2. verdenskrig. Referanser til Holocaust utgjør samtidig et sentralt element i dagens antisemittisme, blant annet i form av Holocaust-benektelse. Resultatene fra denne undersøkelsen viser for det første at nesten alle i befolkningen og i ungdomsutvalget har hørt om Holocaust (henholdsvis 96 og 95 prosent). I det muslimske utvalget er andelen lavere, men også her er det et klart flertall som svarer «ja» på dette spørsmålet (78 prosent). Blant muslimene har det også vært en klar økning siden 2017 i denne andelen. Et stort flertall i alle utvalg ser dessuten relevansen av kunnskap om Holocaust. Nesten alle, 96 prosent, av ungdommene mener det er viktig at alle elever lærer om Holocaust på skolen. Nesten halvparten av ungdommene mener også at jøder på grunn av Holocaust har rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt. Denne påstanden støttes av en økende, men langt mindre andel i befolkningen (37 prosent). En av tre i det muslimske utvalget mener det samme. Den kritiske påstanden «Jøder utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel» støttes av 18 prosent i befolkningen (22 prosent i 2017). Blant muslimene er andelen 36 prosent, som er flere enn i 2017 (30 prosent). Nesten ingen i det jødiske utvalget er enige i dette.

HOLDNINGER TIL ISRAEL OG MIDTØSTEN-KONFLIKTEN

Resultatene viser tydelige forskjeller mellom befolkningsutvalget, det jødiske utvalget og det muslimske utvalget når det gjelder syn på Israel og den israelsk-palestinske konflikten, mens ungdomsutvalget svarer omtrent som befolkningen generelt. I befolkningsutvalget og ungdomsutvalget er det en overvekt for støtte til palestinerne. 31 prosent blant ungdommene og 23 prosent i befolkningen holder «mest» eller «bare» med palestinerne, mens 9 prosent i begge utvalg holder med Israel. Et klart flertall blant muslimene (61 prosent) støtter

også palestinerne, mens et tilsvarende flertall i det jødiske utvalget (63 prosent) støtter Israel. Befolkningens holdninger til konflikten har i stor grad holdt seg stabile siden 2011. I det muslimske utvalget har støtten til palestinerne økt siden 2017, mens støtten til Israel er noe redusert i det jødiske utvalget.

Det er et klart flertall i alle tre utvalg som støtter tanken om at både israelere og palestinere har rett til en egen stat, og nivået er tilnærmet likt som i 2017: litt under 70 prosent i befolkningen og det muslimske utvalget, og 78 prosent blant jødene. Påstanden «Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig» ble støttet av en relativt stor andel i befolkningen (33 prosent) og enda langt flere i det muslimske utvalget (63 prosent). Dette innebærer en klar økning i støtten blant muslimene siden 2017 (fra 51 prosent), mens støtten har vært stabil i befolkningen generelt. Det var ingen støtte til denne påstanden blant respondentene i det jødiske utvalget. En europeisk kartlegging fra 2018 viste at et klart flertall av jøder i Europa oppfatter denne påstanden som antisemittisk (FRA, 2018, s. 25). Når dette kan sies å være en antisemittisk påstand, er det blant annet fordi den innebærer en relativisering og trivialisering av Holocaust. Omsnuingen av de historiske rollene som offer og overgriper fra 2. verdenskrig er en kjent antisemittisk trope. Påstanden er dermed et eksempel på hvordan antiisraelske holdninger kan ha antisemittiske uttrykk.

Et annet eksempel fra undersøkelsen er en påstand om at vold rettet mot jøder kan forsvares med tanke på hvordan Israel behandler palestinerne. Innledningen til spørsmålet hadde referanse til jøder i Europa. 10 prosent i befolkningen og 17 prosent i det muslimske utvalget støtter denne påstanden. Dette er en liten nedgang siden 2017, men må fortsatt sies å være høyt med tanke på at påstanden dreier seg om å forsvare vold.

I tråd med funnene fra 2017 er antisemittiske holdninger i 2022 mer utbredt blant respondenter som holder mest med palestinerne og har anti-israelske holdninger. Muslimfiendtlighet er mer utbredt blant dem som holder mest med Israel. Denne undersøkelsen har gått dypere inn i hvordan den israelsk-palestinske konflikten påvirker synet på jøder. Analysen viste at respondenter som ble minnet om konflikten før de tok stilling til fire spørsmål om jøder, svarte litt mer negativt eller ble mer usikre på hva de skulle svare. Respondentene i det muslimske utvalget ble mer påvirket av konflikten enn respondentene i befolkningsutvalget. Forskjellen mellom resultatene er imidlertid gjennomgående små, hvilket kan skyldes at Midtøsten-konflikten alt før intervjuet har hatt en sentral plass i respondentenes referanseramme.

En ny påstand tok direkte opp om respondentenes syn på jøder var blitt påvirket av konflikten. Formuleringen «Israelsk politikk har gjort meg mer negativt innstilt til jøder generelt» ble støttet av en fjerdedel (26 prosent) i befolkningsutvalget og 43 prosent av muslimene (36 prosent når de ikke fikk påstandene om konflikten før de svarte).

Samlet sett viser denne undersøkelsen at den israelsk-palestinske konflikten har en effekt på holdninger til jøder, både i befolkningen generelt og (i større grad) blant muslimer.

UNGDOMSUNDERSØKELSE

Resultatene fra kartleggingen av holdninger blant ungdommer viser, som vi har sett, en del likhetstrekk med holdningene i befolkningen generelt, med en tendens i retning av mindre utbredte negative syn. Vi har særlig målt mindre utbredt motvilje mot muslimer blant ungdommene. Spørreskjemaet som ble brukt i ungdomsundersøkelsen var en modifisert versjon av befolkningsundersøkelsen. Istedenfor å kartlegge støtte til stereotypiske forestillinger om jøder og muslimer, undersøkte den respondentenes reaksjoner på en rekke situasjoner i ungdomsmiljø der holdninger til jøder og

muslimer kom til uttrykk. Samlet sett viser resultatene at en stor andel av ungdommene tar avstand fra de beskrevne situasjonene, men også at en relativt stor andel tolker dem som en spøk. Særlig vanlig var en slik tolkning blant guttene. Et eksempel på en slik situasjon som inngår i undersøkelsen er: «Når en muslimsk elev kommer inn i klasserommet, roper klasse-kameratene 'Allahu akbar' og lager maskingeværlyder». 73 prosent av ungdommene svarte at de ville ha syntes dette var uakseptabelt, 19 prosent ville ha tolket det som en spøk. Et annet eksempel er: «En person roper 'sistemann er jøde' når de skal løpe om kapp». Her var det litt færre, 63 prosent, som ville ha syntes det var uakseptabelt, mens 27 prosent ville ha tolket situasjonen som en spøk.

Gjennom kvalitative gruppeintervjuer utforsket vi ulike tolkningsmønstre som ungdommene anvendte i sin vurdering av situasjonene. Gjennomgående tok ungdommene sterkt avstand fra negative holdninger og var engasjerte i tematikken. Videre spilte kontekstualisering en viktig rolle i hvordan situasjonene ble vurdert. Undersøkelsen indikerer imidlertid også at ungdommene så på antisemittisme og muslimfiendtlighet som problemer hos *andre*, og peker dermed på en viss mangel på kritisk selvrefleksjon. Antisemittisme ble primært vurdert som et historisk fenomen, og negative holdninger til muslimer ble forstått som et samtidsproblem, men særlig blant eldre generasjoner. Den samme tendensen ble funnet i den kvantitative delen av denne undersøkelsen der vi analyserer ungdommenes syn på årsaker til negative holdninger.

Gruppeintervjuene viste at ungdommene var opptatt av ikke å være fordomsfulle, men samtalene indikerte samtidig en viss usikkerhet. Delvis kunne dette relateres til manglende kunnskap og dermed gjenkjennelsesevne i møte med undersøkelsens temaer – for eksempel ble mer abstrakte forestillinger som konspirasjonsteorier ikke alltid fanget opp. En sterk konsensus mot fordommer bidro noen ganger til å innsnevre en åpen og trygg utveksling mellom ungdommene. På den ene siden viser studien derfor en tydelig bevissthet og et ytringsansvar hos ungdommene. På den annen side peker den på et behov for mer kunnskap og vilje til å utfordre og bli utfordret av andres synspunkter og holdninger.

KONKLUSJON

Som vist har utbredelsen av antisemittiske og muslimfiendtlige holdninger gått ned i det norske samfunnet siden 2017. Samtidig er det enda tydeligere enn i 2017 at minoritetene selv opplever en motsatt utvikling. En forklaring på denne diskrepansen kan ligge i en økt oppmerksomhet i offentligheten om antisemittisme og muslimfiendtlighet som samfunnsproblemer. Denne oppmerksomheten kan medvirke til at negative opplevelser i større grad rapporteres av minoritetene, det vil si at erfaringer tidligere har vært underrapportert. Imidlertid er det også andre trekk i samfunnsutviklingen som kan forklare opplevelsen av en negativ utvikling. Spredningen av hatefulle ytringer er blitt enklere gjennom digitale medier. Gruppefiendtlige forestillinger kan også fungere som forklaringsmodell i krisetider. Internasjonalt har antisemittiske representasjoner de senere år tatt utgangspunkt i den pågående korona-pandemien og en generelt urolig politisk og økonomisk situasjon. Denne undersøkelsen viser også hvordan holdninger til jøder og muslimer er relatert til andre holdninger. En tilbøyelighet til å støtte konspirasjonsteorier er både koblet til antisemittiske og muslimfiendtlige holdninger i befolkningen. Vi viser også at en viktig forklaringsfaktor for negative holdninger til jøder kan ligge i den israelsk-palestinske konflikten. Særlig i det muslimske utvalget ser denne konflikten ut til å spille negativt inn på holdninger til jøder. Både antisemittisme og (særlig) muslimfiendtlighet er dessuten tett knyttet til fremmedfrykt i befolkningen.

SUMMARY

This report presents findings from three attitude surveys conducted by a research group at the Norwegian Center for Holocaust and Minority Studies: a population survey, a minority study among Jews and Muslims, and a youth survey. Data collection was undertaken by Kantar Public between November 2021 and February 2022.

The population survey on antisemitism was first conducted in 2011 (HL-senteret, 2012) and was repeated in 2017 in an expanded version that also mapped attitudes towards Muslims (Hoffmann & Moe, 2017). The minority survey on Jewish and Muslim respondents was first conducted in 2017 and examines the attitudes and experiences of the two minorities. The youth survey has been conducted for the first time, and includes a quantitative mapping of attitudes and a qualitative interview study.

Many of the questions asked in all three studies were the same. However, the differences between the samples, such as those related to the method of data collection, make it difficult to draw any direct comparisons between the results. References to such differences are included in the analysis as part of the interpretation.

Other new elements include a set of questions measuring propensity to support conspiracy theories, referred to as conspiracy mentality, and new questions asking respondents about their views on the place of religion in society and about their media habits. Finally, more emphasis is placed on qualitative analyses in this survey than in the previous surveys. These new elements help place the analysis of attitudes towards Jews and Muslims in a broader context.

Measuring the prevalence of attitudes is no easy task because there are many factors that influence how people respond to surveys like these. Beside questionnaire design and question formulation, the broader context of the survey will also have a bearing. The political and the social situation in Norway at the time of data collection, as well as various national and international crises, can influence how respondents answer questions. The Israeli–Palestinian conflict is one example of a situation that may influence the results. The conflict was in a relatively calm period and was not receiving much media coverage when data collection was being conducted. Nonetheless, factors such as perceived stagnation in the peace process may have had a bearing on the results. As with the previous surveys, this mapping contains a set of questions dealing with the Israeli–Palestinian conflict. This time we also added a survey experiment in which we explore more deeply how respondents' attitudes towards Jews are influenced by this topic.

The ongoing COVID-19 pandemic is another factor that must be taken into account when interpreting the results. Periods of political or economic unrest of the type we have seen in recent years, not least in connection with the pandemic, can reinforce social contradictions and contribute to stirring up hostile attitudes towards other groups. A high degree of stability in the results between 2017 and 2022 may suggest that the pandemic in Norway has not had particular significance for the attitudes that are measured in this survey.

As in 2011 and 2017, we measured attitudes along three dimensions: a cognitive dimension (prejudices/stereotypical notions), an affective dimension (sympathy/dislike) and one that measures social distance.

ATTITUDES TOWARDS JEWS

The results of the population survey show that negative attitudes towards Jews have become less prevalent in Norway in recent years. Since 2017, we have measured a significant decrease in social distance from and dislike of Jews, while the prevalence of prejudice (stereotypes) has remained stable.

Social distance is measured by asking respondents how they would react to having a Jew as a neighbour or in their circle of friends. Overall, 3.9 per cent of respondents in the population sample are negative

towards this kind of contact (5.9 in 2017). The analysis of the prevalence of dislike of Jews also shows a declining trend. Whereas 6.7 per cent of the population express dislike of Jews in 2017, the proportion in 2022 was 4.7 per cent.

According to our analyses, prejudice against Jews is more prevalent than social distance from and dislike of Jews. The analysis shows a slight increase in the prevalence of prejudice between 2017 and 2022 that is not significant; i.e. it may be attributed to random differences between the samples. However, it is worth noting that, unlike the other attitudinal dimensions, antisemitic prejudice has not decreased. There are several possible explanations for this finding, one of which is that it reflects how antisemitic notions are revived in periods of political, economic and social unrest.

In total, 9.3 per cent of the Norwegian population have what can be termed marked prejudices against Jews (8.3 per cent in 2017). The stereotypical notions that remain relatively prevalent are those associated with Jewish international and economic power. For example, 14 per cent support the statement "World Jewry is working behind the scenes to promote Jewish interests" (13 per cent in 2017), a conspiracy theory that dates far back in the history of antisemitism. The statement "Jews have too much influence on the global economy" is also supported by 14 per cent (13 percent in 2017) and 9 per cent believe that "Jews largely have themselves to blame for being persecuted" (unchanged from 2017). In all the three years in which the survey on antisemitism has been conducted (2011, 2017 and 2022), this statement has received least support in the population sample.

The mapping conducted among Muslims with immigrant background and who have lived five years in Norway also shows a decrease in the proportion preferring social distance from Jews. Whereas 9.9 per cent responded negatively to having social contact with Jews in 2017, the proportion fell to 5.7 per cent in 2022. The index for dislike shows stable results for the same period; 4.9 per cent of the Muslim sample express dislike of Jews (4.7 per cent in 2017). A notably larger proportion, 26.8 per cent, score high on prejudice against Jews. This is slightly lower than in 2017 (28.9 per cent). Similar to the population sample, the statement "Jews largely have themselves to blame for being persecuted" also receives least support in the Muslim sample (12 per cent, down from 17 per cent in 2017). Stereotypical notions of Jewish power and influence are more prevalent; for example, 30 per cent of the Muslim sample support the statement "World Jewry is working behind the scenes to promote Jewish interests", while the related statement "Jews have too much influence on the global economy" was supported by 43 per cent in 2022.

While the population sample and the Muslim sample score approximately the same for dislike of and social distance from Jews, high scores for prejudice against Jews remain notably more prevalent among Muslims. The discrepancy between the prevalence of stereotypical notions of Jews and attitudes towards Jews as neighbours or friends is evident in this sample and suggests that antisemitism among Muslims in Norway relates primarily to an understanding of international contexts, and only to a minor degree has influence on interpersonal relationships in the form of social distance. In 2022, we have found that antisemitism in the Muslim sample is more prevalent among men and people with lower education. We have not found any differences related to age.

Negative attitudes towards Jews are not prevalent among young people in Norway. According to our analyses, 3 per cent of this sample dislike Jews, 5 per cent do not want Jews in their circle of friends.

ATTITUDES TOWARDS MUSLIMS

Negative attitudes towards Muslims have also become less prevalent in the Norwegian population over the past five years. The results show that 15.3 per cent of the population sample are more negative to social contact with Muslims (19.6 per cent in 2017) and that 23.7 per cent express dislike (27.7 per cent in 2017).

Stereotypical notions of Muslims remain prevalent in the population, but less so than in 2017. In 2022, 30.7 per cent of respondents have marked prejudices against Muslims (34.1 per cent in 2017). One of the statements which many support lays the blame for increasing anti-Muslim harassment on Muslims themselves (44 per cent compared to 47 per cent in 2017). One-third of the population sample (33 per cent) supports the statements "Muslims pose a threat to Norwegian culture" and "Muslims do not fit into modern Western society" (39 per cent and 36 per cent respectively in 2017). 26 per cent support the statement "Muslims are more violent than others". The survey also shows that 10 per cent of the population support the statement "Considering recent terror attacks, harassment and violence against Muslims are justifiable". However, a solid majority (62 per cent) of the population sample supports the statement "Muslims are good Norwegian citizens" and far more than in 2017 (54 per cent). Support for this statement in the Jewish sample is even stronger; as much as 80 per cent of Jewish respondents agree "completely" or "partially" with this statement.

Negative attitudes towards Muslims are less prevalent in the Jewish sample than in the population sample. This was also the case in 2017, and can probably be related to a high level of education in the Jewish sample. Perceptions of shared minority experiences may also contribute to negative attitudes being less prevalent. A large majority (84 per cent) of the Jewish sample believe that Jews and Muslims have such shared experiences.

Overall, 11.2 per cent of Jewish respondents have marked prejudices against Muslims. The statements that are most strongly supported are "Muslims do not want to integrate into Norwegian society" (22 per cent) and "Muslims largely have themselves to blame for the increase in anti-Muslim harassment" (24 per cent). In the Jewish sample, 6.0 per cent do not wish to have social contact with Muslims and 11.9 per cent express dislike of Muslims. As in the population sample, all three dimensions of negative attitudes towards Muslims are less prevalent among respondents in the Jewish sample in 2022 than they were in 2017. In the youth sample, 6.7 per cent of respondents express dislike of Muslims, and 9 per cent do not wish to have Muslims in their circle of friends.

One explanation for the reduced prevalence of negative attitudes towards Muslims may be the increase in public attention given to the problems that anti-Muslim attitudes represent in Norwegian society. Incidents such as the terrorist attack on the mosque in Bærum in 2019 and measures such as the action plan to combat discrimination and hatred towards Muslims (Ministry of Culture, 2020) may help reinforce the view that something ought to be done to combat anti-Muslim harassment (see below).

In the general population, negative attitudes towards both Jews and Muslims are more prevalent among men, older people and people with lower education than they are among women, young people and people with higher education. In the Jewish sample, Islamophobia is somewhat more prevalent among men, older people, and people with lower education.

SOCIAL CONTACT WITH ROMA, SOMALIS AND POLES

In addition to the questions about social contact with Jews and Muslims, questions were asked about such contact with Roma, Somalis and Poles. The results show the same tendency as in the previous surveys, which is

that respondents are most sceptical about having contact with Roma. One-third (32 per cent) of the population survey does not want social contact with Roma. By comparison, 20 per cent do not want social contact with Somalis and 6 per cent with Poles. The results correspond with surveys conducted in other European countries that indicate a hierarchical pattern in populations' perceptions of minorities (see for example Jones & Unsworth, 2021; Sebban-Bécache et al., 2022).

JEWS AND MUSLIMS IN NORWAY: EXPERIENCES OF DISCRIMINATION

The Jewish and Muslim respondents were asked about their experiences of discrimination. The results show an increase in negative experiences by both minorities.

Muslims tend to have more negative experiences than do Jews, but far more Jews than Muslims sometimes avoid showing their religious affiliation out of fear of negative attitudes (71 per cent versus 33 per cent). Differences between the samples may also have a bearing here: hiding one's Muslim affiliation (on account of wearing the hijab, for example) may be more difficult, while it may be easier to hid certain Jewish symbols, such as the Star of David.

Of all the different types of experiences the respondents were asked about, most report being made to feel that they do not belong in Norway (43 per cent of Muslims and 31 per cent of Jews). Experiences of harassment are far less prevalent: 21 per cent of Muslim respondents and 11 percent of Jewish respondents have experienced this.

The respondents were asked whether they had experienced discrimination by Norwegian public institutions. In both 2017 and 2022, far larger proportions of both samples answered "no" than answered "yes" to this question, but the proportion that has experienced such treatment has increased. Muslims more commonly experience discrimination from public institutions than do Jews; 21 per cent of Muslims and 11 per cent of Jews answered affirmatively to this question in 2022. The increase in the number of respondents experiencing discrimination can be explained by the increase in attention to and openness about such experiences. In the analysis, we also related this finding to what in sociological research has been termed an integration paradox, whereby immigrants' reports of discrimination increase proportionately with increased integration. Part of the explanation for this trend is that integration can draw attention to outsiderness and exclusion, as well as the tendency to interpret experiences as examples of discrimination (see, for example, Steinmann, 2019; Diehl, Liebau & Mühlau, 2021).

The Jewish and the Muslim samples were also asked whether they thought it was possible for them to cooperate on combating prejudice and discrimination. A large majority of both samples, both in 2017 and in 2022, believed it was possible, and more so in 2022 than in 2017. In 2022, 84 per cent of respondents in the Jewish sample answered "yes" to this question, and 75 per cent of the Muslim sample did likewise. Moreover, a majority of both samples believe that Jews and Muslims have some common experiences as minorities in Norway; this, too, represents an increase since 2017.

THE PLACE OF RELIGION IN SOCIETY

We also asked the respondents about their views on the place of religion in society. The results show that a majority of respondents supports the view that religious traditions ought to be adapted to the modern world, but this support is more pronounced in the population sample and the Jewish sample (more than 80 per cent) than in the Muslim sample (59 per cent). The statement "Religious communities ought to be free to practice their traditions" has less support in the

population sample (58 per cent). It is supported by 77 per cent of the Jewish sample and by 70 per cent of the Muslim sample. The reason why large proportions of the minorities support this statement may be related to some central debates over Jewish and Islamic religious practices in recent years. This particularly applies to the heated debate over the circumcision of baby boys, in which prominent voices in the Jewish community have described the practice as extremely important for Jewish life in Norway. The debates have also engaged Muslim communities, and leaders from both minorities have united in making joint statements. The fact that support for this statement is weaker in the population sample may be because no corresponding need to defend practices exists in the majority society; for example, when it comes to Protestant Christianity.

ANTISEMITISM AND ISLAMOPHOBIA AS SOCIAL PROBLEMS

More respondents in the population sample and in the two minority samples in the 2022 survey believe that negative attitudes towards Jews are prevalent. This trend is particularly noticeable among respondents in the Jewish sample, of which 81 per cent now believe that negative attitudes towards Jews are prevalent (59 per cent in 2017). The corresponding figure in the population sample is 24 per cent (19 per cent in 2017). There are no respondents in the Jewish sample who believe that such attitudes are "not widespread at all". A larger proportion of the Muslim sample (16 per cent) also believe that antisemitism is more prevalent in 2022 than it was in 2017 (10 per cent).

A larger proportion of Jews and Muslims also believe that negative attitudes towards Muslims are more prevalent in 2022 than they were in 2017. More respondents (86 per cent) in the Jewish sample believe this than in the Muslim sample (66 per cent). Three of four respondents (75 per cent) in the population sample believe the same, representing a decrease since 2017 (81 percent).

The fact that more respondents believe that negative attitudes towards Jews and Muslims are prevalent stands in contrast to the measured decrease in such attitudes, but may reflect a general increase in attention to discriminatory attitudes as a social problem. The impression that attitudes are widespread can also be caused by the fact that negative expressions are spread in digital media. Even though only a small proportion of the general population make derogatory statements online, such statements can have wide reach. Increased attention to these problems can also contribute to victims of such attitudes reporting negative experiences to a greater extent.

A parallel trend is the increasing proportion of respondents in the population sample and in the minority samples who believe it is important to do something to combat harassment of Jews and Muslims. In the population sample, this proportion is 50 per cent regarding anti-Jewish harassment, which is the same as in the youth sample. In the Muslim sample, 41 per cent believe it is necessary to combat anti-Jewish harassment, while almost all respondents in the Jewish sample believe likewise (96 per cent).

A majority of respondents in the population sample and the youth sample believe it is necessary to combat anti-Muslim harassment (59 per cent and 63 per cent, respectively). However, the largest proportion of respondents who believe this is found in the Jewish sample (81 per cent). The corresponding proportion in the Muslim sample is 72 per cent. Respondents in the Jewish sample are thus more concerned than those in the other samples with combating both antisemitism and Islamophobia.

Overall, the results suggest that the respondents view harassment of Jews and Muslims as a serious problem and a threat to society that concerns all of us.

A large majority in the population sample (73 per cent) and almost everyone in the Jewish sample believe that violence against and harassment of Muslims concerns everyone and constitutes an attack on our society. A majority in both samples also believe that such attacks show that hatred against Muslims has become a serious problem in Europe (64 per cent of the population and 81 per cent in the Jewish sample).

Half of the population sample (52 per cent) and one-third of the Muslim sample (30 per cent) believe that harassment of and violence against Jews show that antisemitism has become a serious problem in Europe. These results are similar to those from the 2017 survey. Moreover, 78 per cent of the population sample believe that harassment of and violence against Jews concern everyone and constitute a threat to our society. In the Muslim sample, this claim has less support, but there has been a clear increase in support from 47 per cent in 2017 to 59 per cent in 2022. The Muslim respondents' view that antisemitism is a problem is also reflected in the fact that in 2022 a larger proportion support the statement that Muslim leaders must do more to combat antisemitism in their local communities; in 2017 this statement was supported by 40 per cent whereas in 2022 it is supported by 45 per cent. In the population sample, 69 per cent support such efforts from Muslim leaders.

At the same time, many place responsibility for such acts with extremists. This applies for half of the population sample, regardless of whether the violence is directed at Jews or Muslims. 40 per cent of both minority samples express the same view regarding violence directed at the other group. Regarding violence and harassment directed at Muslims, there are also 28 per cent of the population and 21 per cent of the Jews who believe that the problem would have been smaller with fewer asylum seekers.

In-depth qualitative analyses show that many respondents cite the Israeli–Palestinian conflict to explain negative attitudes towards Jews. The answers partly refer to the conflation of Israel/Israeli policies with Jews generally, and partly in themselves exemplify examples of such conflation. Negative attitudes towards Muslims are often explained by referring to group constructs and negative media representations of Muslims. Both antisemitism and Islamophobia are largely described as the result of prejudice and ignorance.

THE HOLOCAUST

The survey contains a separate section dealing with attitudes towards Jews in relation to the Holocaust. The genocide of the European Jews was a major contributory factor to the emergence of a norm against antisemitism in Norway and the rest of Europe after World War II. References to the Holocaust also constitute a central element in contemporary antisemitism, such as in the form of Holocaust denial.

The results from this survey shows that, first of all, almost everyone in the population and youth samples have heard about the Holocaust (96 per cent and 95 per cent, respectively). The corresponding proportion in the Muslim sample is smaller, though here, too, a clear majority answers "yes" to this question (78 per cent), and this proportion has increased notably since 2017. Moreover, a large majority of all the samples see the relevance of knowledge about the Holocaust. Almost all respondents in the youth sample (96 per cent) believe it is important that all pupils learn about the Holocaust in school. Almost half of the young people also believe that Jews, on account of the Holocaust, have a right to their own state where they can seek protection when persecuted. This statement is supported by an increasing, though much smaller, proportion in the population sample (37 per cent). One in three respondents in the Muslim sample believes the same. The critical statement that "Jews today exploit

the memory of the Holocaust for their own benefit" is supported by 18 per cent of the population sample (22 per cent in 2017). In the Muslim sample the proportion is 36 per cent, which is greater than in 2017 (30 per cent). Almost no one in the Jewish sample agrees with this.

ATTITUDES TOWARDS ISRAEL AND THE MIDDLE EAST CONFLICT

The results show marked differences between the population, Jewish and Muslim samples regarding views on Israel and the Israeli–Palestinian conflict, while the youth sample responds almost the same as the population sample. The majority of respondents in the population sample and the youth sample expressed support for the Palestinians; 31 per cent of the youth sample and 23 per cent of the population sample "mostly" or "solely" support the Palestinians, while 9 per cent of both samples support Israel. A clear majority of Muslim respondents (61 per cent) also support the Palestinians, while a corresponding majority of Jewish respondents (63 per cent) support Israel.

Attitudes in the population sample towards the conflict have largely remained stable since 2011. In the Muslim sample, support for the Palestinians has increased since 2017 while support for Israel in the Jewish sample has decreased slightly.

A clear majority in all three samples support the idea that both the Israelis and the Palestinians are entitled to a state of their own, and the level of support is almost the same as in 2017: slightly under 70 per cent of the population sample and the Muslim sample, and 78 per cent of the Jewish sample. The statement "Israel treats the Palestinians just as badly as the Jews were treated during World War II" was supported by a relatively large proportion of the population sample (33 per cent) and by a far larger proportion in the Muslim sample (63 per cent). This implies a clear increase in support among Muslims since 2017 (from 50 per cent), while the level of support in the population sample has remained stable. There was no support for this statement among respondents in the Jewish sample. A European mapping from 2018 showed a clear majority of Jews in Europe found this assertion antisemitic (FRA, 2018). One reason why this can be said to be antisemitic is because it entails Holocaust relativisation and trivialisation. Reversal of the historical roles of victim and perpetrator from World War II is a well-known antisemitic trope. The statement is thus an example of how anti-Israel attitudes can have antisemitic expressions.

Another example from the survey is a statement that violence against Jews can be justified by how Israel treats the Palestinians. The introduction to the question contained a reference to Jews in Europe. 10 per cent of the population sample and 17 per cent of the Muslim sample support this statement. This represents a slight decrease since 2017, but must still be said to be high considering that the statement discusses justifying violence.

In line with the findings from 2017, antisemitic attitudes in 2022 are more prevalent among respondents who mostly support the Palestinians and have anti-Israel attitudes. Islamophobia is more prevalent among those who mostly support Israel. This survey has gone more in depth to examine how the Israeli–Palestinian conflict influences views on Jews. The analysis showed that respondents who were reminded of the conflict before responding to four questions about Jews gave slightly more negative answers or were more uncertain of how they should answer. Respondents in the Muslim sample were more influenced by the conflict than were respondents in the population sample. The differences between the results are generally small, however, which may be because the Middle East conflict already had a central place in the respondents' frame of reference prior to the interview.

A new statement directly raised the question of

whether the respondents' views on Jews had been influenced by the conflict. The statement "Israel policy has made me more negatively inclined towards Jews generally" was supported by one quarter (26 per cent) of the population sample and 43 per cent of the Muslim sample (36 per cent when they were not presented with the statements about the conflict prior to answering).

Overall, this survey shows that the Israeli-Palestinian conflict may influence attitudes towards Jews, both in the population generally and (to a higher degree) among Muslims.

YOUTH SURVEY

The results from the mapping of attitudes among young people show, as we have seen, some similarities with attitudes in the population survey, though with a tendency towards less prevalent negative views. In particular, we have measured less widespread dislike of Muslims among the youth. The questionnaire that was used in the youth survey was a modified version of the one used in the population survey. Instead of mapping support for stereotypes of Jews and Muslims, the survey examined respondents' reactions to a series of situations in youth environments where attitudes towards Jews and Muslims were expressed. Overall, the results show that a large proportion of the youth sample distance themselves from the situations described, but also that a relatively large proportion interpret them as a joke. Such an interpretation was particularly common among the boys. One example of such a situation is: "When a Muslim pupil enters the classroom, their classmates all out 'Allahu akbar' and make machine gun noises". 73 per cent of the respondents answered that they would have found this unacceptable, and 19 per cent would have interpreted it as a joke. Another example is: "A person calls out 'The last one is a Jew' when they are going to race one another". Slightly fewer respondents (63 per cent) would have found this unacceptable, while 27 per cent would have interpreted it as a joke.

Using qualitative interviews, we explored a variety of interpretative patterns which the young people applied in their assessment of the situations. The interviewees generally disapproved of negative attitudes and were engaged in the themes. Furthermore, contextualisation played an important role in how the situations were assessed. However, the interview study also suggests that the young people viewed antisemitism and Islamophobia as problems in others, thereby revealing a certain lack of critical self-reflection. Antisemitism was primarily viewed as a historical phenomenon, and negative attitudes towards Muslims were understood as a contemporary problem, but particularly so among older people. The same tendency was found in the quantitative part of this survey, where we analysed the young people's views on the causes of negative attitudes.

The group interviews showed that the interviewees were concerned with not being judgemental, but the conversations also indicated some uncertainty. In part, this could be related to a lack of knowledge and ability to recognize the topics of the study - for example, more abstract notions such as conspiracy theories were not always identified. A strong consensus against prejudice sometimes led to what initially was an open and honest exchange between the youth being narrowed. On the one hand, therefore, the study reveals how the young people have a clear awareness and responsible speech. On the other hand, it demonstrates a need for more knowledge and for a willingness to challenge and be challenged by other people's views and attitudes.

CONCLUSION

As shown, the prevalence of antisemitic and anti-Muslim attitudes has decreased in Norwegian society since

2017. However, it is even more apparent than in 2017 that the minorities themselves perceive the opposite to

be the case. One explanation for this discrepancy may be the increased public attention given to antisemitism and Islamophobia as social problems. This attention may lead the minorities to report negative experiences more often; in other words, these experiences may previously have been under-reported. However, other features of societal trends may explain their perception of a negative trend. Dissemination of hate speech has become easier through digital media. Group-focused enmity can also serve as an explanatory model in times of crisis. Internationally, antisemitic representations have in recent years been based on the ongoing COVID-19 pandemic and a generally unsettled political and economic situation. This survey also shows how attitudes towards Jews and Muslims are related to other attitudes. A tendency to support conspiracy theories is associated with both antisemitic and anti-Muslim attitudes in the general population. We also suggest that an important explanatory factor for negative attitudes towards Jews lies with the Israeli–Palestinian conflict. This conflict seems to have a negative influence on attitudes towards Jews among respondents in the Muslim sample in particular. Moreover, both antisemitism and (particularly) Islamophobia are closely associated with xenophobia among respondents in the population sample.

ANBEFALINGER

1. Tiltak mot muslimfiendtlighet og antisiganisme (negative holdninger til romer)

Denne undersøkelsen viser fremdeles utbredte negative holdninger til muslimer i det norske samfunnet. Mange gode tiltak er iverksatt gjennom handlingsplanen mot diskriminering av og hat mot muslimer (2020–2023). Handlingsplanen bør videreføres for tre nye år for å sikre kontinuitet i dette viktige arbeidet. HL-senterets holdningsundersøkelser har også gjennom ti år (2011, 2017 og 2022) dokumentert negative holdninger til romer. En tredjedel av den norske befolkningen ønsker ikke sosial kontakt med denne minoriteten. Det er mer utbredt sosial avstand til romer enn til noen av de andre gruppene som inngår i denne kartleggingen. Holdningsundersøkelsene bør videreføres for å følge med på utviklingen av holdninger til jøder, muslimer og romer.

2. Forskning på konspirasjonstenkning og holdninger til minoriteter

Denne studien viser en tydelig kobling mellom antisemittiske og muslimfiendtlige holdninger og tilbøyelighet til konspirasjonstenkning. En negativ økonomisk og politisk utvikling kan svekke tilliten i et samfunn, gi næring til forestillinger om skjulte krefter og bidra til polarisering. Det trengs mer forskning om hvordan holdninger til minoriteter henger sammen med konspirasjonsforestillinger. En fjerde runde av denne undersøkelsen bør inkludere en dypere analyse av miljøer der konspirasjonstenkning er utbredt.

3. Kunnskap om koblingen mellom antisemittisme og holdninger til Israel

Denne undersøkelsen har gjort utdypende analyser av relasjonen mellom antisemittisme og holdninger til Israel. Resultatene viser en kobling mellom antisemittiske holdninger og negative syn på Israel både i befolkningen og (særlig) i det muslimske utvalget. En fjerdedel av befolkningen svarer også direkte at israelsk politikk har gjort dem mer negativt innstilt til jøder generelt. Det er viktig at det arbeides målrettet i skoler, redaksjonelle medier og politiske organisasjoner med å styrke bevisstheten om problemet med denne sammenblandingen, og spesifikt hvordan antiisraelske ytringer kan bygge på antisemittiske uttrykk.

4. Ytringsrom og ytringsansvar hos ungdommer

Ungdomsundersøkelsen finner at de unge både har en sterk bevissthet om fordommer og et tydelig ønske om å ta avstand fra negative holdninger. Dette er en viktig forutsetning for demokratisk medborgerskap og likeverdig samhandling. Samtidig avdekker studien at ungdommene i mindre grad er rustet til å argumentere mot og utfordre fordomsfulle ytringer hos seg selv og andre. Det bør utvikles ressurser til bruk i skolen, lærerutdanning og ungdomsrettede organisasjoner som sikter mot å styrke ungdommenes evne til å balansere ytringsfrihet og ytringsansvar i samtalen om fordomsuttrykk. Målet bør i mindre grad være å markere «røde linjer» som ikke skal krysses, og heller være å utvikle et språk for kriteriene som ligger til grunn for grensesettingen, hva som er problematisk og hvorfor.

1. BAKGRUNN

1.1 TEMATISK INNLEDNING

Temaene for denne undersøkelsen favner bredt, men holdninger til jøder og muslimer står sentralt. Øvrige temaer, som holdninger til Midtøsten-konflikten, holdninger til innvandring og flyktninger og syn på religiøsitet, bidrar til å sette disse sentrale temaene inn en bredere sammenheng, og delvis til å forklare holdningene.

Mens holdninger i en befolkning kan ha stor betydning for hvordan mennesker lever sammen og dypest sett hvordan samfunnet fungerer, er det viktig å påpeke at handlinger ikke er bestemt av holdninger på individnivå; negative holdninger medfører ikke nødvendigvis at disse holdningene settes ut i praksis i form av ytringer eller andre handlinger.

Forskjellen mellom holdninger og handlinger er også viktig når man skal analysere trusselnivå knyttet til fenomen som antisemittisme og muslimfiendtlighet. Mens for eksempel radikalisering i enkelte miljøer og spredning av hatytringer i digitale medier kan bidra til økt synlighet av gruppefiendtlige holdninger, kan utbredelsen av slike holdninger i befolkningen generelt likevel være stabil eller sågar reduseres. Den økte synligheten kan samtidig bidra til at minoritetene oftere har negative erfaringer.

Både antisemittisme og muslimfiendtlighet er begreper med definisjoner som er gjenstand for debatt. Ikke minst gjelder dette spørsmålet om hvor grensen går mellom (legitim) Israel-kritikk og (illegitim) antisemittisme, og mellom (legitim) religionskritikk og (illegitim) muslimfiendtlighet. Vi håper at denne undersøkelsen kan bidra til å belyse disse temaene.

Det følgende kapittelet gir en kort introduksjon til antisemittisme og muslimfiendtlighet som begrep og fenomen i Europa i dag.[1]

ANTISEMITTISME

Antisemittisme kan defineres som negative holdninger og handlinger rettet mot jøder, eller det som oppfattes som jødisk, basert på bestemte forestillinger om jøder.[2] Antisemittiske forestillinger har en lang historie i Europa og omfatter et bredt spekter av ideer, til dels er de også innbyrdes motstridende. Et fellestrekk er at de tillegger jøder som kollektiv iboende (primært) negative karaktertrekk. Det er visse grunnmotiver som går igjen, for eksempel at jøder utgjør et fremmed og fiendtlig element i fellesskapet, at de utgjør en (ytre eller indre) trussel mot samfunnet. Konspirasjonsforestillinger om jøder hevder at jøder representerer en skjult og farlig makt. Antisemittiske holdninger kan innebære støtte til enkelte slike ideer eller stereotypiske oppfatninger om jøder, eller til mer omfattende forklaringer der jøder utgjør et sentralt element i et verdensbilde. Eksempler på historisk utbredte antisemittiske forestillinger som ligger til grunn for denne og de tidligere rundene av denne undersøkelsen:

- Jøder er mektige og arbeider i det skjulte for å fremme egne interesser
- Jøder utgjør en trussel mot det bestående
- Jøder er mindreverdige
- Jøder er illojale
- Jøder tror de er bedre enn andre
- Jøder er ikke til å stole på
- Jøder utgjør et fremmedelement i samfunnet
- Jøder utnytter Holocaust til egen fordel / står bak Holocaust / har skapt «myten» om Holocaust
- Jøder er uforsonlige og hevngjerrige

Støtte til slike forestillinger kan ligge til grunn for antipatiske følelser og motvilje mot sosial kontakt, som

1 Se også den tematiske innledningen til denne forrige rapporten (Hoffman & Moe, 2017, ss. 22-25).

2 Se for eksempel Klug (2003). Se også KMD, 2021, s. 12. Her refereres det imidlertid til «fiendtlige» ikke «negative» handlinger og holdninger, som er en innskrenking.

er to andre dimensjoner av negative holdninger som vi kartlegger i denne studien.

Etter Holocaust ble den antisemittiske ideologien diskreditert i Vesten og forsvant delvis fra offentligheten. Som fenomen forsvant antisemittisme imidlertid ikke, i dag utgjør digitale medier en viktig arena for spredning av antisemittiske ytringer (se f.eks. FRA, 2018).

Trivialisering og benektelse av Holocaust representerer et nytt element i antisemittisme etter 2. verdenskrig. Holocaust-benektelse har ofte til hensikt å så tvil om antallet drepte (nesten 6 millioner jøder), metoden for drapene (gasskamrene) og intensjonen bak (utryddelsen av Europas jøder). Såkalt sekundær antisemittisme (Schönbach, 1961) har sitt utspring i den europeiske (særlig tyske) skyld og skyldfølelse etter folkemordet, og hevder blant annet at jødene utnytter denne til sin egen fordel. Denne formen for antisemittisme arter seg blant annet som motstand mot minnekulturen etter Holocaust.

Som allerede antydet, utgjør staten Israel en annen viktig referanseramme for antisemittisme i dag. Kritikk av Israel må ikke forveksles med antisemittisme, heller ikke isolert sett på bakgrunn av at kritikken er kraftig eller feilaktig. Imidlertid kan Israel-kritikk defineres som antisemittisk når den tar i bruk antisemittiske stereotypier (for eksempel ved koblinger til den tradisjonelle anklagen om ritualmord og barnedrap), eller når negative syn på Israel fortoner seg som motstand mot jøder som kollektiv. Antisemittiske holdninger kan også ligge til grunn for antiisraelske ytringer eller handlinger selv om dette ikke kommer åpent til uttrykk. Gjennom kritikk av Israel kan antijødiske holdninger komme til uttrykk i en tid der antisemittisme som ideologi har mistet kredibilitet.

MUSLIMFIENDTLIGHET

Muslimfiendtlighet kan defineres som utbredte negative fordommer samt handlinger og praksiser som angriper, ekskluderer eller diskriminerer mennesker på bakgrunn av at de er eller antas å være muslimer (se også Hoffmann & Moe, 2017, s. 25).[3] Negative forestillinger om islam og muslimer har røtter til ulike historiske perioder, som middelalderens religiøst funderte fiendebilder og koloniale fremstillinger av muslimer som underlegen rase. Det var likevel først med en rapport fra britiske Runnymede Trust i 1997 at fenomenet ble gjenstand for forskning i bred skala (Runnymede Trust, 1997). I Norge utgjør HL-senteret holdningsundersøkelse fra 2017 en tidlig kartlegging av muslimfiendtlighet.

Vi kan snakke om muslimfiendtlighet når muslimer tillegges iboende negative egenskaper kun i kraft av å være muslimer. Analysen av holdninger til muslimer i denne undersøkelsen tar i likhet med undersøkelsen i 2017 utgangspunkt i kjente ideer fra muslimfiendtlig tankegods i Europa. Blant de negative forestillingene om muslimer som inngår i dette tankegodset, er:

- Muslimer ønsker å overta Europa og utnytter deler av eliten for å fremme sine mål
- Muslimer er først og fremst lojale mot islamske lover og derfor illojale overfor norske/europeiske verdier
- Muslimer kan ikke integreres fordi de egentlig ikke vil
- Muslimer forakter demokrati og utgjør en trussel mot vestlig kultur
- Muslimer snakker med to tunger
- Muslimer er styrt av en hatefull gud

3 En kortere definisjon kan finnes i en rapport fra den britiske tenketanken Runnymede Trust: «Islamophobia is anti-Muslim racism» (Elahi & Khan, 2017, p. 7). Vi bruker «muslimfiendtlighet» synonymt med «islamofobi» i denne undersøkelsen.

- Muslimer undertrykker kvinner, og den muslimske mannen er styrt av en primitiv seksualitet
- Muslimer er voldelige
- Muslimer er mindreverdige

De negative stereotypiene bygger på et kompleks av forestillinger om kultur, etnisitet og folkementalitet. Samtidig er forestillinger om «hvordan muslimer er» ofte knyttet tett sammen med forestillinger om islam. Islam fremstilles da for eksempel som en voldsforherligende religion med mål om overtakelse. Alle nyansene som finnes innenfor islam, forsvinner, og muslimer fremstår som representanter for islam forstått som en trussel. Den omfattende offentlige debatten om rasisme som har fulgt i kjølvannet av den såkalte Black Lives Matter-bevegelsen samt hendelser som terrorangrepet mot moskeen i Bærum i 2019 har medført en økt bevissthet også om muslimfiendtlighet som samfunnsproblem i Norge.

Det finnes flere ulikheter både i type påstander og historiske forklaringer hva gjelder antisemittisme og muslimfiendtlighet. Eksempler på slike ulikheter er antisemittismens dype historiske røtter og dens rolle i forfølgelsene som kulminerte i folkemordet på de europeiske jødene under 2. verdenskrig. Også innholdet i en del av fordomskonstruksjonene har klare forskjeller. Likhetstrekkene finner vi blant annet i frykten for overtakelse, der minoriteten tillegges truende politiske intensjoner og skjulte hensikter. Men først og fremst sammenfaller de to fenomenene i funksjonen av å tillegge individer kollektive negative egenskaper. Den foreliggende undersøkelsen sikter blant annet mot å kartlegge på hvilke måter antisemittisme og muslimfiendtlighet henger sammen i den norske befolkningen.

1.2 PROSJEKTETS ORGANISERING OG GJENNOMFØRING

Holdningsundersøkelsene som ligger til grunn for denne rapporten er planlagt og gjennomført av en tverrfaglig forskergruppe som i alfabetisk rekkefølge har bestått av: Werner Bergmann (Technische Universität, Berlin), Cora Alexa Døving (HL-senteret), Birgitte P. Haanshuus (HL-senteret), Ottar Hellevik (Universitetet i Oslo), Christhard Hoffmann (HL-senteret/Universitetet i Bergen), Anders R. Jupskås (C-REX, Universitetet i Oslo), Claudia Lenz (HL-senteret/MF Vitenskapelig høyskole), Irene Levin (OsloMet), Vibeke Moe (HL-senteret) og Øyvind B. Solheim (C-REX, Universitetet i Oslo).

Prosjektleder har vært Vibeke Moe, prosjekt-koordinator har vært Birgitte Haanshuus. Arbeidet med den kvalitative ungdomsundersøkelsen ble ledet av Claudia Lenz.

Datainnsamlingen for de kvantitative kartleggingene ble gjennomført av Kantar Public v/Thomas Karterud og Ole Fr. Ugland.

RAPPORT OG ANALYSER

Hele prosjektgruppen har bidratt til denne rapporten. De kvantitative analysene er utført av Øyvind B. Solheim, Ottar Hellevik, Thomas Karterud og Birgitte P. Haanshuus. De kvalitative analysene er utført av Vibeke Moe, Claudia Lenz og Cora Alexa Døving. Werner Bergmann har skrevet kapittel 6, om internasjonal sammenligning. Birgitte P. Haanshuus har bearbeidet og oversatt dette kapittelet fra engelsk.

VIDEREFØRINGER OG ENDRINGER FRA 2017

Den foreliggende studien inneholder både videreføringer fra de to tidligere holdningsundersøkelsene som HL-senteret gjennomførte i 2011 og 2017 og nye elementer. Kartleggingen av holdninger til jøder, til andre etniske og religiøse minoriteter og til den israelsk-palestinske konflikten er i all vesentlighet gjentagelser av de

tidligere undersøkelsene. Analysene viser dermed utviklingen av disse holdningene over en tiårs-periode. Den utvidede kartleggingen av holdninger til muslimer ble første gang gjennomført i 2017 og er gjentatt i 2022. Helt nytt i den foreliggende studien er undersøkelsen av konspirasjonsmentalitet, det vil si tilbøyeligheten til å støtte konspirasjonsforestillinger. Det er også lagt inn noen nye spørsmål om syn på religion og et survey-eksperiment der hensikten har vært å få dypere forståelse av forholdet mellom holdninger til Israel og antisemittisme.

Den nye holdningsundersøkelsen inkluderer dessuten en egen kartlegging av holdninger blant ungdommer. Mens negative holdninger til jøder og muslimer i den voksne befolkningen var mer utbredt blant eldre enn blant yngre i 2011 og 2017,[4] har vi i mindre grad hatt kunnskap om hva slags holdninger personer under 18 år har til ulike minoritetsgrupper, særlig fordommer mot jøder og muslimer. Tidligere er blant annet unges holdninger til homofili (Slåtten, 2016) og ekstremisme (Vestel & Bakken, 2016; Haugstvedt & Bjørgo, 2022) kartlagt. Ungdomsundersøkelsen inneholder en noe forkortet versjon av befolkningsundersøkelsen samt en del som er helt ny, der respondentene blir bedt om å ta stilling til ulike hendelser. Hvilke spørsmål som inngikk i den kvantitative ungdomsstudien fremkommer av tabellene i denne rapporten.

Holdninger blant unge er også utforsket i en egen kvalitativ studie. Claudia Lenz og Vibeke Moe har gjennomført 7 gruppeintervjuer med totalt 30 ungdommer i aldersgruppen 16–20. Intervjuene ble gjennomført i Oslo og Viken, i Bergen og i Trøndelag. For nærmere beskrivelse av metoden i den kvalitative studien, se kapittel 7.

1.3 MÅLGRUPPER OG UTVALG

De kvantitative undersøkelsene har hatt fire målgrupper og utvalg:

- Et representativt utvalg av den norske befolkingen
- Jøder i Norge
- Muslimer med innvandrerbakgrunn fra muslimske land
- Ungdom mellom 15 og 20 år

Befolkningsundersøkelsen er avgrenset til personer 18 år eller eldre. Undersøkelsen blant jøder er gjennomført blant medlemmene til Det mosaiske trossamfund (DMT). Undersøkelsen blant muslimer er avgrenset til muslimer i alderen 18–75 år med innvandringsbakgrunn (innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre) med minimum 5 års botid i Norge fra Afghanistan, Bosnia-Hercegovina, Irak, Iran, Kosovo, Marokko, Pakistan, Det palestinske området, Somalia og Tyrkia. Dette er de viktigste opprinnelseslandene for norske muslimer med innvandrerbakgrunn og 5 års botid i Norge. En betydelig del av de som ble trukket ut fra disse landene regnet seg imidlertid ikke som muslimer. Et utvalg resultater fra denne gruppen, kalt «Andre» i analysene, vil også bli presentert. Ungdom er i den kvantitative studien definert til personer i aldersgruppen fra og med 15 til og med 20 år.

1.4 DATAINNSAMLING: METODE OG GJENNOMFØRING

Datainnsamlingen for de kvantitative studiene er gjennomført i perioden november 2021 – februar 2022:

- Befolkningsutvalg: 4. november 2021–8. desember 2021

4 HL-senteret (2012); Hoffmann & Moe (2017); Hellevik (2020).

- Det mosaiske trossamfund 15. november 2021–27. januar 2022
- Innvandrerutvalg: 18. november 2021–9. februar. 2022
- Ungdom: 8. november 2021–8. februar. 2022

BEFOLKNING

Befolkningsundersøkelsen er gjennomført elektronisk på Kantar aksesspanel, GallupPanelet, slik den også ble gjennomført i 2017 og 2011, det vil si gjennom utsendelse av invitasjoner på e-post og selvutfylling av et webskjema. GallupPanelet er Kantars aksess-panel for spørreundersøkelser. Panelet består av ca. 55 000 personer som regelmessig svarer på spørreundersøkelser. GallupPanelet er satt sammen med tanke på representativitet, og målsetningen er at GallupPanelet skal være et Norge i miniatyr som gjenspeiler hele landets befolkning.

For å sikre et korrekt landsrepresentativt utvalg er bruttoutvalget (før utsendelse) forhåndstratifisert og trukket proporsjonalt med den norske befolkningens fordeling på utdanning, kjønn, alder og geografi. Det er sendt ut én påminnelse i feltperioden.

JØDER I NORGE

Undersøkelsen blant jøder er gjennomført i samarbeid med Det mosaiske trossamfund i Oslo. Undersøkelsen er primært gjennomført ved utsendelse av e-post-invitasjoner til menighetens medlemmer (av menighetene selv) og selvutfylling av webskjema. I tillegg er undersøkelsen sendt ut postalt til medlemmer som ikke sto oppført i medlemsregisteret med en e-postadresse. De som mottok undersøkelsen postalt hadde også mulighet til å svare elektronisk på web ved bruk av et brukernavn/ passord. Det ble sendt ut én påminnelse til de som mottok undersøkelsen elektronisk. Den samme datainnsamlingsmetoden ble benyttet i 2017. Siden noen medlemmer av det jødiske utvalget dermed kan være intervjuet både i 2017 og 2022, kan dette ha påvirket resultatene i 2022. En slik paneleffekt kan ha bidratt til endring i oppfatning ved å skape økt oppmerksomhet omkring det forholdet spørsmålet tar opp. Men den kan også ha ført til stabilitet ved at respondentene holder fast på den oppfatningen de først ga uttrykk for. Det eksisterer altså en viss usikkerhet knyttet til tolkning av resultatene for det jødiske utvalget i 2022.

MUSLIMER MED INNVANDRERBAKGRUNN

Utvalget av muslimer med innvandrerbakgrunn er trukket på folkeregisteret. Det endelige utvalget bestående av muslimer er identifisert ved å stille et spørsmål om religiøs tilhørighet (innledende i undersøkelsen). Folkeregisteret inneholder informasjon om alle borgeres innvandringsstatus og landbakgrunn basert på informasjon om egen og foreldres landbakgrunn. Ved å bruke Folkeregisteret som utvalgsbase har det vært mulig å rette undersøkelsen mot bestemte innvandrergrupper med bakgrunn fra land med islam som majoritetsreligion, og dermed øke sannsynligheten for å treffe muslimer. Denne tilnærmingen innebærer at undersøkelsen ikke har omfattet muslimer uten innvandringsbakgrunn, for eksempel barnebarn av innvandrere eller konvertitter. Det antas imidlertid at disse gruppene er forholdsvis små per i dag.

I forrige gjennomføring av undersøkelsen (i 2017) ble denne delen av datainnsamlingen gjennomført som en postalundersøkelse (postalskjema som returneres i svarkonvolutter) med mulighet for å svare elektronisk på webskjema for dem som ønsket det. I tillegg ble det sendt ut påminnelser på SMS. Fra og med 2019 har Kantar kunnet tilby utsendelse per e-post innhentet fra Kontakt- og reservasjonsregisteret i alle undersøkelser som er basert på uttrekk fra Folkeregisteret. Årets undersøkelse blant muslimer med innvandringsbakgrunn fra muslimske land er gjennomført som en kombinasjon av postalundersøkelse (som sist) og e-postundersøkelse,

hvor i utgangspunktet halvparten av utvalget mottok undersøkelsen postalt og halvparten mottok den per e-post. Begge utvalgene har mottatt påminnelser per e-post. I tillegg har deltakerne blitt fulgt opp med SMS-påminnelser som sist. Dette designet er valgt for å gjøre det mulig å evaluere hva et skifte av metode (fra postalt til elektronisk) kan bety for utvalgets endelige sammensetting og resultatene fra kartleggingen.

UNGDOM

Utvalget av ungdom i aldersgruppen 15 til 20 år er hentet fra Kantars befolkningsdatabase, som er en populasjonsdatabase levert av Data Factory. Ungdomsutvalget er trukket tilfeldig blant alle i den aktuelle aldersgruppen som står oppført med et mobiltelefonnummer i basen. Rekrutteringen er gjennomført med utsendelse av SMS med link til webskjemaet.

Tabell 1.1 Befolkningsutvalg

	Brutto -utvalg (utsendt)	Netto-utvalg (svar)	Rsponsrate	Utvalgets fordeling	Popula-sjonens fordeling
Mann	2 506	846	33,8 %	51,2 %	50,4 %
Kvinne	2 144	807	37,6 %	48,8 %	49,6 %
Under 30 år	1 408	199	14,1 %	12,0 %	19,6 %
30-44 år	1 052	313	29,8 %	18,9 %	25,7 %
45-59	1 004	439	43,7 %	26,6 %	25,7 %
60 +	1 186	702	59,2 %	42,5 %	29,0 %
Oslo og Akershus	1 165	403	34,6 %	24,4 %	25,4 %
Resten av Østlandet	1 174	429	36,5 %	26,0 %	25,7 %
Sør- og Vestlandet	1 436	509	35,4 %	30,8 %	31,0 %
Trøndelag og Nord-Norge	875	312	35,7 %	18,9 %	17,9 %
Grunnskoleutdanning - 10-årig grunnskole, 7-årig folkeskole eller lignende	599	132		8 %	
Videregående allmennfaglig utdanning	392	288		17 %	
Videregående yrkesfaglig utdanning	946	371		22 %	
Fagskole – Yrkesrettede utdanninger (1/2 – 2 år) som bygger på videregående	720	255		15 %	
Universitets-/høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet	922	337		20 %	
Universitets-/høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet	966	270		16 %	
(missing på utdannelse)	103				
Lav utdannelse				63,3 %	64,7 %
Høy utdannelse				36,7 %	35,3 %
Total	4 650	1 653	36 %		

1.5 RESPONS PER UTVALG

BEFOLKNING

Totalt 4 650 panelmedlemmer mottok invitasjon til å besvare befolkningsundersøkelsen. Etter en purring hadde 36 prosent av disse besvart. Det gir et totalutvalg på 1 653 for befolkningen. Tabell 1.1 viser fordelingen på kjønn, alder, region og utdanning for hhv. bruttoutvalget, nettoutvalget og populasjonen.

Det endelige utvalget er overrepresentert av eldre fra og med 60 år og underrepresentert av yngre under 45 år. Utenom dette viser tabellen at utvalget er tilnærmet lik populasjonen med hensyn til fordelingen på kjønn, region, og utdanning (høy/ lav).

Kantar Public har konstruert vekter som korrigerer for de observerte skjevhetene med hensyn til til de ovennevnte variablene. Resultatene fra undersøkelsen kan derfor betraktes som representative for befolkningen 18 år og eldre med hensyn til kjønn, alder, region og utdanning.

Tabell 1.2 Jødisk utvalg

	Nettoutvalg (svar, n=134)
Mann	44,8 %
Kvinne	54,5 %
Under 30	14,2 %
30-44	17,9 %
45-59	20,9 %
60+	47,0 %
Grunnskoleutdanning (10-årig grunnskole, 7-årig folkeskole eller lignende)	3,7 %
Videregående utdanning (Allmennfag, yrkesskole eller annet)	12,7 %
Fagutdanning/ yrkesutdanning/ fagbrev/ videregående yrkesfaglig utdanning	8,2 %
Universitets-/ høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet	26,1 %
Universitets-/ høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet	48,5 %
Lav utdannelse	24,6 %
Høy utdannelse	74,6 %

JØDER I NORGE

Undersøkelsen rettet mot jøder ble sendt ut til 470 medlemmer av Det mosaiske trossamfund. 20 av disse mottok undersøkelsen postalt. Totalt er det registrert 134 besvarelser. Dette gir en responsrate på 28,5 prosent. 129 besvarte undersøkelsen elektronisk/ på web. Tabellen under viser det jødiske utvalgets fordeling på bakgrunnskjennetegn.

Sammenlignet med befolkningsutvalget består det jødiske utvalget av betydelig flere høyt utdannede.

MUSLIMER MED INNVANDRERBAKGRUNN

Bruttoutvalget med innvandrere er et forhåndsstratifisert utvalg som trukket etter forventet responsrate basert på erfaringstall fra andre undersøkelser Kantar Public har gjennomført med de samme målgruppene (innvandrere med tilsvarende landbakgrunn) de siste årene. Målsettingen med denne forhåndsstratifiseringen er å oppnå et proporsjonalt nettoutvalg hvor de aktuelle landbakgrunnene er korrekt representert i forhold til den aktuelle innvandrerbefolkningen i Norge.

Responsen på undersøkelsen viste seg å være betydelig svakere enn ved forrige gjennomføring, i 2017. Dette kan trolig forklares med en generell negativ trend i samfunnet når det gjelder responsen på spørreundersøkelser. I tillegg ble deler av datainnsamlingen gjennomført i desember, en måned hvor responsratene på spørreundersøkelser er lavere enn normalt. For å sikre undersøkelsen et tilstrekkelig analysegrunnlag ble det derfor, underveis i datainnsamlingen, trukket og sendt ut invitasjoner pr. e-post til et tilleggsutvalg. Dette tilleggsutvalget ble stratifisert etter den faktiske responsen etter landbakgrunn i første utsendelse, for å bidra til å kompensere for observerte skjevheter i det foreløpige utvalget.

Kantar Public mottok i utgangspunktet to utvalg fra Folkeregisteret med henholdsvis 14 000 og 9150 personer, totalt 23 150 personer med innvandrerbakgrunn fra de aktuelle landene med muslimsk majoritet. Disse utvalgene har blitt vasket mot kontakt-reservasjonsregisteret for påsetting av e-postadresser og mobiltelefonnummer (for oppfølging på SMS). Postaldelen av undersøkelsen ble sendt ut til et tilfeldig utvalg på 6 900 av det første utvalget som ble oversendt. De resterende 7100 mottok undersøkelsen på e-post. Alle i tilleggsutvalget på 9150 personer mottok undersøkelsen på e-post.

I det første utvalget ble det sendt ut en e-post-påminnelse til dem som ikke hadde besvart undersøkelsen (både til dem som mottok undersøkelsen postalt og på e-post). Etter dette ble det sendt ut en påminnelse på SMS med link til undersøkelsen. Totalt har 1305 personer med bakgrunn fra muslimske land besvart undersøkelsen. Dette gir en responsrate på 5,6 prosent. 89 prosent besvarte undersøkelsen elektronisk, 11 prosent postalt. Totalt 821 av de 1305 respondentene, tilsvarende en andel på 63 prosent, registrerte islam som trosretning. Responsraten i denne undersøkelsen er ikke unormal for en nettbasert kartlegging i den norske innvandrerbefolkningen, og på linje med hva Kantar Public nylig har oppnådd i undersøkelser med tilsvarende utvalg de siste årene, blant annet for Oslo kommune (se Bangstad et al., 2022). Man kan likevel drøfte om den lave responsen vil medføre skjevheter i det endelige utvalget, og hvilke skjevheter dette i så fall vil være. Det er kjent at denne typen undersøkelser har noe høyere oppslutning blant personer med høyere utdannelse. Dette er imidlertid et allment fenomen, ikke spesielt knyttet til innvandrerbefolkninger, og mangelfulle data på utdannelsesnivå blant innvandrere i Norge gjør det vanskeligere å avdekke en eventuell skjevhet i utvalget når det gjelder utdannelse. Det kan også være en tendens til at personer med sterkere samfunnsengasjement er mer tilbøyelige til å besvare slike undersøkelser. I den grad samfunnsengasjement også henger sammen med engasjement mot negative og udemokratiske holdninger slik som dem vi kartlegger i denne studien, kan det medføre at resultatene er noe mer positive – mindre målt utbredelse av negative holdninger – enn det som faktisk er tilfellet i befolkningen. En mulig effekt av høy utdannelse er også at rapportering av negative erfaringer kan øke (Steinmann, 2019; Diehl, Liebau & Mühlau, 2021). For en nærmere analyse av hva responsraten kan bety for resultater, se Hellevik (2015 og 2016).

Tabell 1.3 viser innvandrerutvalgets fordeling på landbakgrunn og demografi før utsendelse, responsrater, og fordelingen på de samme bakgrunns-variablene etter utsendelse.

Tabell 1.3 Responsrate innvandrerutvalg

	Brutto-utvalg (utsendt)	Netto-utvalg (svar)	Respons-rate
AFGHANISTAN	2 517	97	3,9 %
BOSNIA-HERCEGOVINA	975	146	15,0 %
IRAK	3 357	163	4,9 %
IRAN	2 102	148	7,0 %
KOSOVO	1 469	100	6,8 %
MAROKKO	1 039	53	5,1 %
PAKISTAN	3 666	226	6,2 %
DET PALESTINSKE OMRÅDET	585	24	4,1 %
SOMALIA	5 728	236	4,1 %
TYRKIA	1 712	112	6,5 %
Mann	12 644	710	5,6 %
Kvinne	10 506	568	5,4 %
Under 30	5 723	326	5,7 %
30-44 år	8 877	485	5,5 %
45-59 år	6 159	331	5,4 %
60 år eller mer	2 391	163	6,8 %
Total	23 150	1305	5,6 %

Responsen på undersøkelsen har vært svakest blant innvandrere med bakgrunn fra Afghanistan (4 prosent), og best blant personer med bakgrunn fra Bosnia-Hercegovina (15 prosent). Den svake responsen blant enkelte av landbakgrunnene har vært tilnærmet som forventet og forhåndsstratifiseringen, inkludert stratifiseringen av tilleggsutvalget, har bidratt til å korrigere for de relative skjevhetene dette kan påføre nettoutvalget.

Tabell 1.4 Innvandrerutvalg og representativitet

	Webskjema (n=1155)	Postalskjema (n=150)	Muslimer med innvandrer-bakgrunn (n=821)	Ikke muslimer med inn-vandrerbak-grunn fra muslimske land (n=484)	Totalt netto-utvalg (svar, n=1305)	Populasjon-ens fordeling (kilde: SSB)
AFGHANISTAN	7,6 %	6,0 %	8,4 %	5,8 %	7,4 %	8,4 %
BOSNIA-HERCEGOVINA	9,8 %	22,0 %	5,6 %	20,7 %	11,2 %	9,0 %
IRAK	13,1 %	8,0 %	11,6 %	14,0 %	12,5 %	14,0 %
IRAN	11,6 %	9,3 %	2,8 %	25,8 %	11,3 %	10,8 %
KOSOVO	7,4 %	9,3 %	5,8 %	10,7 %	7,7 %	7,2 %
MAROKKO	4,2 %	3,3 %	5,4 %	1,9 %	4,1 %	4,8 %
PAKISTAN	17,3 %	17,3 %	23,5 %	6,8 %	17,3 %	18,5 %
PALESTINSKE OMRÅDET, DET	1,9 %	1,3 %	2,4 %	0,8 %	1,8 %	1,6 %
SOMALIA	18,7 %	13,3 %	26,1 %	4,5 %	18,1 %	16,7 %
TYRKIA	8,4 %	10,0 %	8,4 %	8,9 %	8,6 %	9,0 %
Mann	54,8 %	54,2 %	54,0 %	56,0 %	54,7 %	53,4 %
Kvinne	43,6 %	45,1 %	44,6 %	42,5 %	43,8 %	45,2 %
Under 30 år	26,2 %	15,3 %	27,4 %	20,9 %	25,0 %	24,9 %
30-44 år	38,9 %	24,0 %	38,2 %	35,3 %	37,2 %	38,6 %
45-59 år	24,9 %	28,7 %	24,7 %	26,4 %	25,4 %	24,7 %
60 år +	10,0 %	32,0 %	9,6 %	17,4 %	12,5 %	11,8 %
Grunnskole-utdanning	9,6 %	15,4 %	13,0 %	5,6 %	10,2 %	
Videregående utdanning	24,6 %	20,3 %	27,6 %	18,3 %	24,1 %	
Fagutdanning/ yrkesutdanning	13,6 %	12,6 %	13,6 %	13,3 %	13,5 %	
Universitets-/ høgskole-utdanning med inntil 4 års varighet	27,1 %	26,6 %	26,3 %	28,2 %	27,0 %	
Universitets-/ høgskole-utdanning med mer enn 4 års varighet	23,0 %	25,2 %	17,4 %	33,2 %	23,3 %	
Lav utdannelse	47,8 %	48,3 %	54,2 %	37,2 %	47,8 %	
Høy utdannelse	50,1 %	51,8 %	43,7 %	61,4 %	50,3 %	

Representativiteten for det samlede innvandrer-utvalget (1305) er vurdert opp mot SSBs befolkningsstatistikk for den aktuelle målgruppen. I de to kolonnene til høyre i tabell 1.4 sammenlignes dette utvalget med den aktuelle innvandrerpopulasjonens faktiske fordeling på landbakgrunn, kjønn og alder. Videre viser tabellen også fordelingen i det endelige muslimske utvalget. Tabellen viser at det på overordnet nivå er relativt små forskjeller mellom utvalg og populasjon med hensyn til fordelingen på landbakgrunn. Forhåndstratifiseringen og korreksjonen som ble gjort i trekningen av tilleggsutvalget har derfor fungert tilfredsstillende med tanke på å oppnå et representativt utvalg med hensyn til fordelingen på kjønn, alder, og landbakgrunn for denne målgruppen. De utvalgsskjevhetene vi likevel kan observere er videre korrigert for med vekting, for å sikre at de endelige resultatene er representative for populasjonen med hensyn til fordelingen på kjønn, alder, og landbakgrunn.

Høyt utdannede er trolig overrepresentert i innvandrer-utvalget. Andelen av det totale innvandrer-utvalget som oppgir at de har høy utdannelse er betydelig høyere enn for den generelle befolkningen (50,3 prosent vs. 36,7 prosent). Merk imidlertid at andelen som oppgir at de har høy utdannelse er noe lavere blant de som oppgir islam som trosretning (43,7 prosent) enn blant de som oppgir at de ikke har islam som trosretning (61,4 prosent).

Tabellen viser også utvalgets fordeling på demografi brutt ned på svarmetode. Ut fra dette kan vi se følgende:

- De eldste har (som forventet) i vesentlig større grad benyttet postalskjemaet enn de yngre aldersgruppene.
- Personer med bakgrunn fra Bosnia-Hercegovina har i betydelig større grad benyttet postalskjemaet enn personer med landbakgrunn fra andre land. Dette kan henge sammen med alderssammensetningen blant personer med bakgrunn fra Bosnia, som generelt sett består av flere eldre enn de fleste av de øvrige landene.

UNGDOM

Undersøkelsen blant ungdom ble kun gjennomført elektronisk, med rekruttering via SMS og besvarelse på webskjema. Totalt 11 994 personer mottok undersøkelsen fordelt på 1999 per årskull (15–20 år) og 1027 personer i målgruppen svarte. Dette gir en responsrate på 8,5 prosent.

Representativiteten for det samlede ungdoms-utvalget (1027 svar) er vurdert opp mot SSBs befolkningsstatistikk for den aktuelle målgruppen. Tabellen til høyre viser målgruppens fordeling på kjønn og alder og populasjonens fordeling på de samme størrelsene.

Tabellen viser at utvalget har noe under-

Tabell 1.5 Ungdomsutvalg kvantitativ studie

		Utvalg	Populasjon
Gutter	15 år	6,2 %	8,4 %
	16 år	8,3 %	8,5 %
	17 år	8,9 %	8,5 %
	18 år	6,9 %	8,3 %
	19 år	6,0 %	8,6 %
	20 år	6,1 %	9,0 %
Jenter	15 år	7,0 %	8,1 %
	16 år	12,8 %	8,1 %
	17 år	11,8 %	8,1 %
	18 år	10,2 %	8,0 %
	19 år	8,6 %	8,1 %
	20 år	7,1 %	8,4 %

representasjon av gutter i aldersgruppen 15 år og 19–20 år, og noe overrepresentasjon av jenter i aldersgruppen 16–18 år. I resultatene er disse skjevhetene korrigert for ved hjelp av utvalgsvekting, så

resultatene kan betraktes som representative for målgruppen ungdom 15–20 år med hensyn til kjønn og aldersfordeling.

1.6 SPØRRESKJEMA

Skjemaet inneholdt spørsmål om demografi (alder, kjønn, bosted, livsopphold, inntekt og utdannelse); politisk orientering, medievaner, livssyn og religiøsitet; i tillegg til spørsmål om holdninger til jøder og muslimer, sosial avstand til andre etniske og religiøse minoriteter, holdninger til innvandring og flyktninger, samt syn på Holocaust og Midtøsten-konflikten. Skjemaet for minoritetsstudien kartlegger dessuten opplevd diskriminering blant jøder og muslimer. Ungdomsstudien var noe forkortet i forhold til befolkningsundersøkelsen. Blant annet var påstandene som måler den kognitive dimensjonen av holdninger (stereotypiske forestillinger) ikke tatt med i spørreskjemaet. Respondentene ble i stedet spurt om hvordan de forhold seg til en liste over ulike hendelser.

Undersøkelsene bygger på etablerte kartleggingsmetoder for holdningsundersøkelser og gjenspeiler hvordan undersøkelser av antisemittisme og muslimfiendtlighet gjennomføres internasjonalt. Dette muliggjør også en internasjonal sammenligning av de norske resultatene (se kapittel 6).

I tillegg til spørsmål med avkrysningsbokser og faste svaralternativ inneholdt skjemaet spørsmål med åpne svaralternativ der respondentene kunne skrive fritt. Slike åpne svaralternativ gir anledning til at nye temaer samt synspunkter og erfaringer som ikke er berørt i resten av studien kan komme til uttrykk og er verdifulle supplement til det fastlagte skjemaet. Vi mener kombinasjonen av kvalitativ og kvantitativ metode er en av styrkene ved denne undersøkelsen, og kvalitative analyser er derfor vektlagt mer i denne runden enn i de tidligere gjennomføringene.

Spørreskjemaet er utviklet av prosjektgruppen hos HL-senteret og kvalitetssikret i flere omganger av Kantar Public. Kvalitetssikringen av spørreskjemaet for denne undersøkelsen (2022) har omfattet gjennomføring av kognitive dybdeintervjuer/ testing blant ungdom. I 2017 ble minoritetsstudien kvalitetssikret gjennom kognitive dybdeintervjuer med jødiske og muslimske informanter. Ved kognitive intervjuer blir respondentene intervjuet om hvordan det oppleves å fylle ut spørreskjemaet. Det primære formålet med intervjuene er å få tilbakemelding på hvordan spørreskjemaet fungerer og sikre undersøkelsens validitet. Intervjuene kartlegger om spørsmålene blir forstått, hvilke spørsmål det er vanskelig å svare på, hvilke spørsmål som oppleves som irrelevante, om oppsettet (strukturen) i skjemaene fungerer, rekkefølge og begrepsbruk. I forbindelse med den foreliggende undersøkelsen er det gjennomført 15 slike kognitive intervjuer med ungdommer.

Det endelige spørreskjemaet kan lastes ned her.

Merk at skjemaet er en masterversjon som inneholder alle spørsmål som er stilt i undersøkelsen. Filterstrukturen som er notert i spørreskjemaet viser hvilke spørsmål som er stilt til alle (ingen markering), og hvilke som bare er stilt til henholdsvis jøder, muslimer, og ungdom (markert i henhold til dette).

RESULTATER

De følgende kapitlene presenterer resultater og analyser fra befolkningsundersøkelsen, minoritetsundersøkelsene (holdninger og erfaringer blant jøder og muslimer) og ungdomsundersøkelsen. Kapittel 2 gjennomgår først resultatene for holdninger til jøder og muslimer, deretter settes disse resultatene inn i en kontekst i kapittel 3. Her presenteres først holdninger til andre nasjonale og religiøse minoriteter og til partene i den israelsk-palestinske konflikten, deretter følger analysene av respondentenes støtte til konspirasjonstenkning og syn på religionens plass i samfunnet.

Respondentenes syn på årsaker til negative holdninger gir interessante innblikk både i deres egne holdninger og deres syn på årsaken til negative holdninger hos andre. Disse dataene ble samlet inn gjennom åpne svaralternativ i spørreskjemaet, og svarene er analysert i kapittel 4. Kapittel 5 viser resultatene for jødiske og muslimske respondenters egne erfaringer med negative holdninger.

Det er gjennomført mange kartlegginger om holdninger til jøder og muslimer i Europa, og kapittel 6 setter de norske resultatene inn i et internasjonalt perspektiv. Det siste kapittelet presenterer resultatene for den kvalitative ungdomsstudien (gruppeintervjuer).

Det er viktig å understreke at de store forskjellene mellom (særlig) det jødiske og det muslimske utvalget når det gjelder bakgrunn – i tillegg til ulike datainnsamlingsmetoder – betyr at man vanskelig kan foreta en direkte sammenligning av resultatene. For det jødiske utvalget vil datainnsamlingsmetoden blant annet kunne ha medført en paneleffekt (se kapittel 1.4). Vi vil likevel gjengi resultatene for begge utvalgene samlet der de har besvart de samme spørsmålene.

2. HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

Dette kapittelet presenterer resultatene for kartleggingen av holdninger til jøder og muslimer. I likhet med undersøkelsene i 2011 og 2017 har vi målt disse holdningene langs tre dimensjoner. Den affektive dimensjonen måler holdninger i form av følelser, for eksempel som utbredelse av sympati og antipati eller motvilje, videre er det en dimensjon som måler holdninger blant annet i form av sosial avstand, for eksempel hvorvidt man er villig til å akseptere medlemmer av en bestemt gruppe som naboer, [5] til slutt måler den kognitive dimensjonen utbredelse av ideer eller mentale bilder, for eksempel støtte til stereotypiske forestillinger (se f.eks. Breckler, 1984; Karakayali, 2009).

Mens alle tre dimensjoner måler aspekter ved holdninger, er de også delvis uavhengig av hverandre. Dette kan sees for eksempel når stereotypiske forestillinger – den kognitive dimensjonen – er mer utbredt enn antipatiske følelser i en befolkning. Både i 2011 og 2017 var høy skåre på den kognitive dimensjonen mer utbredt blant respondentene i HL-senterets kartlegginger. Denne tendensen finnes også i resultatene for den foreliggende undersøkelsen.

Tabellene viser resultatene for de år hvert av spørsmålene er blitt stilt og til hvilket utvalg.[6] I 2011 var det kun et generelt befolkningsutvalg. For befolkningen viser tabellene derfor utviklingen over en tiårs-periode, mens for minoritetsutvalgene ser vi utviklingen fra 2017 til 2022. Beregningen av endring og overvekt er gjort med to desimaler før avrunding.

2.1 HOLDNINGER TIL JØDER

Nedenfor gjengis resultatene for kartleggingen av holdninger til jøder. Vi ser først på utbredelsen av sympati/antipati, sosial avstand og fordommer (stereotypiske forestillinger). Deretter følger resultatene for en rekke spørsmål relatert til vold og trakassering av jøder samt syn på jøder i relasjon til Holocaust.

SYMPATI OG ANTIPATI

Respondentene ble spurt om å ta stilling til de to påstandene «Jeg føler en egen sympati for jøder» og «Jeg føler en viss motvilje mot jøder». Spørsmålene ble stilt i befolkningsundersøkelsen for første gang i 2011 og til det muslimske utvalget i 2017. I 2022 fikk også ungdomsutvalget dette spørsmålet.

For befolkningen generelt er det en økning i andelen som gir uttrykk for sympati, fra 27 prosent i 2011 til 33 prosent i 2022. Det er de siste fem årene at denne økningen har funnet sted. En økning i sympati sees også i det muslimske utvalget. Blant muslimene er det nå 37 prosent som uttrykker sympati med jøder (økt med hele 13 prosentpoeng fra 2017). Mens andelen som uttrykte sympati med jøder var litt lavere blant muslimene enn i befolkningen generelt i 2017, er andelen i 2022 altså litt større. Blant ikke-muslimske innvandrere («Andre») er andelen som uttrykker sympati med jøder 44 prosent (økt med 16 prosentpoeng fra 2017). Det er flest som uttrykker sympati i ungdomsutvalget. Nesten halvparten av respondentene i dette utvalget krysset av for at de føler «en egen sympati for jøder» (46 prosent).

5 Se særlig Emory S. Bogardus' skala, utviklet i 1924. Skalaen består av en liste som beskriver en gradvis økende kontakt, blant annet kollegial kontakt, vennskap og naboskap, til giftemål i familien (Bogardus, 1925, pp. 216–226). Se Mead Project Source Page: Social Distance and its Origin (https://brocku.ca/MeadProject/Bogardus/Bogardus_1925b.html, besøkt 12. april 2022).

6 Datainnsamlingen til den foreliggende undersøkelsen er for enkelhets skyld markert som «2022» i tabellene, men innsamlingen foregikk som nevnt i en periode som dekket både 2021 og 2022, se nærmere beskrivelse i kapittel 1.4.

Tabell 2.1 Sympati for jøder (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer påstanden for deg: Jeg føler en egen sympati for jøder.							
Utvalg	**Stemmer ikke i det hele tatt**	**Stemmer nokså dårlig**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**	**Stemmer nokså godt**	**Stemmer helt**	**Helt + nokså godt**
Befolkning 2011	21,3	31,7	20,3	0,1	20,8	5,9	26,7
Befolkning 2017	22,0	27,6	22,7	0,5	20,8	6,3	27,1
Befolkning 2022	17,5	25,5	23,1	0,6	25,5	7,7	33,2
Endring 2011-2022	-3,7	-6,1	2,8	0,6	4,7	1,8	6,5
Muslimer 2017	17,7	12,0	41,8	4,1	15,2	9,1	24,4
Muslimer 2022	17,1	11,1	32,3	2,5	22,8	14,3	37,1
Endring 2017-2022	-0,6	-1,0	-9,5	-1,6	7,6	5,1	12,7
Andre 2017	22,8	7,0	38,4	3,8	19,3	8,7	28,1
Andre 2022	16,3	13,1	24,4	2,1	27,9	16,2	44,1
Endring 2017-2022	-6,5	6,1	-14,0	-1,7	8,5	7,5	16,0
Ungdom 2022	15,3	12,9	24,7	0,7	31,6	14,8	46,4

I alle utvalgene er det langt færre som uttrykker motvilje mot jøder enn det er som uttrykker sympati. For befolkningsutvalget viser resultatene en nedgang i motvilje, fra 11 prosent i 2011 til 6 prosent i 2022. Siden 2017 er det liten forandring. For minoritetsutvalgene er resultatene også tilnærmet like for 2017 og 2022. Det er 8 prosent blant muslimene og 5 prosent blant ikke-muslimske innvandrere som uttrykker motvilje mot jøder i 2022. Blant ungdommene er det i 2022 svært få, bare 4 prosent, som gjør det samme.

Tabell 2.2 Motvilje mot jøder (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer påstanden for deg: Jeg føler en viss motvilje mot jøder.							
Utvalg	**Stemmer ikke i det hele tatt**	**Stemmer nokså dårlig**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**	**Stemmer nokså godt**	**Stemmer helt**	**Helt + nokså godt**
Befolkning 2011	43,4	33,9	11,4	0,1	9,5	1,7	11,2
Befolkning 2017	48,5	32,7	10,8	0,5	5,9	1,6	7,5
Befolkning 2022	55,0	27,7	9,6	1,3	5,1	1,2	6,3
Endring 2011-2022	11,6	-6,2	-1,8	1,3	-4,4	-0,5	-4,9
Muslimer 2017	35,7	13,4	36,1	5,7	6,9	2,2	9,1
Muslimer 2022	46,4	14,7	26,1	4,5	6,3	1,9	8,3
Endring 2017-2022	10,8	1,3	-10,0	-1,2	-0,6	-0,2	-0,8
Andre 2017	50,7	10,8	23,4	9,3	4,4	1,4	5,8
Andre 2022	60,3	16,0	14,1	4,5	3,3	1,9	5,1
Endring 2017-2022	9,5	5,2	-9,3	-4,8	-1,1	0,5	-0,6
Ungdom 2022	71,2	11,7	10,6	2,2	2,8	1,4	4,3

SOSIAL AVSTAND TIL JØDER

For å måle sosial avstand til jøder ble respondentene spurt om hvordan de ville stille seg til å få en jøde som nabo eller inn i vennekretsen. Spørsmålene ble stilt i befolkningsundersøkelsen for første gang i 2011 og til muslimene i 2017. I 2022 fikk også ungdomsutvalget spørsmålet om vennskap.

Tabell 2.3 Sosial avstand til jøder: naboskap (Prosent.)

I hvilken grad ville du like eller mislike at jøder ble naboene dine?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesielt imot det**	**Vet ikke**	**Ubesvart**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Befolkning 2011	13,6	73,0	2,9	0,0	7,4	3,2	100,0	10,6
Befolkning 2017	13,6	75,4	3,8	0,2	5,3	1,7	100,0	7,0
Befolkning 2022	16,5	73,7	3,4	0,6	4,6	1,2	100,0	5,8
Endring 2011-2022	2,9	0,8	0,5	0,6	-2,8	-2,0	0,0	-4,8
Muslimer 2017	22,0	62,7	5,2	1,7	3,5	5,0	100,0	8,5
Muslimer 2022	28,7	60,0	4,9	0,9	3,0	2,5	100,0	5,5
Endring 2017-2022	6,7	-2,7	-0,3	-0,8	-0,5	-2,5	0,0	-3,0
Andre 2017	20,0	64,9	5,6	6,7	1,6	1,2	100,0	2,8
Andre 2022	26,3	63,6	5,1	1,7	2,0	1,3	100,0	3,3
Endring 2017-2022	6,3	-1,3	-0,5	-5,0	0,4	0,0	0,0	0,5

Tabell 2.4 Sosial avstand til jøder: vennekrets (Prosent.)

I hvilken grad ville du like eller mislike at jøder ble brakt inn i vennekretsen din?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesielt imot det**	**Vet ikke**	**na**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Befolkning 2011	13,9	72,8	3,4	0,0	6,4	3,4	100,0	9,8
Befolkning 2017	17,9	70,5	4,3	0,3	5,0	2,0	100,0	7,0
Befolkning 2022	19,8	69,5	4,9	0,7	4,0	1,1	100,0	5,1
Endring 2011-2022	5,9	-3,4	1,5	0,7	-2,4	-2,3	0,0	-4,7
Muslimer 2017	23,6	55,8	7,8	1,6	5,3	5,9	100,0	11,2
Muslimer 2022	30,0	54,5	7,2	1,9	3,4	3,1	100,0	6,4
Endring 2017-2022	6,4	-1,3	-0,6	0,2	-1,9	-2,8	0,0	-4,7
Andre 2017	21,9	60,4	6,0	6,7	3,8	1,2	100,0	5,1
Andre 2022	32,1	55,8	5,7	3,4	1,6	1,4	100,0	3,0
Endring 2017-2022	10,2	-4,6	-0,2	-3,3	-2,3	0,2	0,0	-2,1
Ungdom 2022	26,6	62,3	2,4	3,5	2,6	2,5	100,0	5,2

Resultatene for befolkningen viser en nedgang på 5 prosentpoeng av respondenter som svarte at de ville «Mislike det litt» eller «Mislike det sterkt» å få en jøde som nabo sammenlignet med 2011, til 6 prosent i 2022. Tilsvarende er det 5 prosentpoeng nedgang i andelen som ville mislike å få en jøde inn i vennekretsen: fra 10 prosent i 2011 til 5 prosent i 2022.

I det muslimske utvalget er det også målt en nedgang i andelen som ikke ønsker sosial kontakt med jøder. Mens det var 9 prosent som ikke ville ha jøder som naboer i 2017, er andelen i 2022 6 prosent. I 2017 var det 11 prosent av muslimene som var negative til å få jøder inn i vennekretsen, i 2022 har vi målt 6 prosent.

FORDOMMER MOT JØDER

Utbredelsen av fordommer mot jøder (stereotypiske forestillinger) ble kartlagt ved å be respondentene i befolkningsutvalget og det muslimske utvalget om å ta stilling til en rekke påstander. Dette er en mye brukt metode ved kartlegginger av antisemittisme internasjonalt. Påstandene gjengir varianter av ideer som er blitt fremsatt om jøder gjennom historien. Alle påstandene er uttrykk for generaliserende forestillinger. Spørsmålet ble stilt til befolkningsutvalget også i 2011 og 2017, og til muslimene i 2017.

Tabell 2.5 Fordommer mot jøder (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Nokså + helt
Jøder er mer intelligente enn andre	Befolkning 2011	29,8	20,4	40,5	NA	8,2	1,1	100,0	9,4
	Befolkning 2017	32,1	23,1	36,1	0,2	7,2	1,3	100,0	8,5
	Befolkning 2022	33,5	22,8	32,7	1,2	7,7	2,1	100,0	9,8
	Endring 2011-2022	3,7	2,4	-7,7	1,0	-0,5	0,9		0,4
	Muslimer 2017	27,2	10,4	38,5	4,8	14,3	4,8	100,0	19,1
	Muslimer 2022	33,7	8,1	38,1	3,6	11,2	5,3	100,0	16,5
	Endring 2017-2022	6,5	-2,3	-0,4	-1,2	-3,1	0,5		-2,6
Jøder er spesielt kunstnerisk begavede.	Befolkning 2011	11,9	16,8	51,9	0,1	16,9	2,3	100,0	19,2
	Befolkning 2017	12,3	18,3	55,3	0,1	12,1	1,9	100,0	14,0
	Befolkning 2022	17,7	14,9	50,1	1,4	13,6	2,3	100,0	15,9
	Endring 2011-2022	5,7	-1,8	-1,8	1,3	-3,3	-0,1		-3,4
	Muslimer 2017	12,4	8,3	56,0	6,6	9,5	7,3	100,0	16,7
	Muslimer 2022	13,7	6,9	60,1	3,8	10,6	4,9	100,0	15,5
	Endring 2017-2022	1,3	-1,5	4,2	-2,8	1,1	-2,3		-1,2
Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor.	Befolkning 2011	27,2	30,3	27,7	0,2	11,2	3,4	100,0	14,6
	Befolkning 2017	31,0	31,2	29,1	0,3	6,0	2,3	100,0	8,3
	Befolkning 2022	37,9	27,3	24,3	0,9	7,5	2,1	100,0	9,6
	Endring 2011-2022	10,7	-3,0	-3,4	0,7	-3,7	-1,3		-5,0
	Muslimer 2017	23,4	15,5	39,6	5,9	9,7	5,9	100,0	15,6
	Muslimer 2022	30,1	13,3	35,9	3,6	9,1	7,9	100,0	17,0
	Endring 2017-2022	6,7	-2,1	-3,7	-2,2	-0,6	2,0		1,4

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Nokså + helt
Jøder har altfor stor innflytelse over amerikansk utenriks-politikk.	Befolkning 2011	10,2	17,3	34,1	0,1	24,6	13,6	100,0	38,2
	Befolkning 2017	13,2	17,8	40,3	0,3	21,8	6,7	100,0	28,5
	Befolkning 2022	16,3	16,3	39,6	1,1	19,5	7,1	100,0	26,6
	Endring 2011-2022	6,1	-1,0	5,5	1,0	-5,1	-6,5		-11,6
	Muslimer 2017	3,0	3,9	39,1	5,4	21,0	27,5	100,0	48,6
	Muslimer 2022	6,3	3,4	31,4	3,7	26,9	28,3	100,0	55,3
	Endring 2017-2022	3,3	-0,5	-7,7	-1,8	5,9	0,8		6,7
Jøder har altfor stor innflytelse over inter-nasjonal økonomi.	Befolkning 2011	17,1	24,5	37,3	0,2	16,4	4,4	100,0	20,9
	Befolkning 2017	19,8	26,0	41,1	0,3	9,7	3,1	100,0	12,8
	Befolkning 2022	25,7	20,7	37,7	1,6	10,6	3,7	100,0	14,3
	Endring 2011-2022	8,6	-3,8	0,4	1,4	-5,8	-0,8		-6,6
	Muslimer 2017	4,4	4,7	42,0	6,5	21,1	21,1	100,0	42,3
	Muslimer 2022	10,5	7,5	35,3	3,3	21,6	21,7	100,0	43,3
	Endring 2017-2022	6,1	2,8	-6,7	-3,2	0,5	0,6		1,0
Jøder har blitt rike på andres bekostning.	Befolkning 2011	22,2	28,1	34,9	0,2	11,8	2,8	100,0	14,6
	Befolkning 2017	23,1	28,6	36,5	0,2	9,0	2,6	100,0	11,6
	Befolkning 2022	28,7	24,6	33,5	1,2	8,5	3,5	100,0	11,9
	Endring 2011-2022	6,5	-3,5	-1,3	1,0	-3,3	0,7		-2,7
	Muslimer 2017	12,9	10,4	45,5	5,9	12,8	12,7	100,0	25,4
	Muslimer 2022	17,7	12,1	39,8	4,3	13,5	12,6	100,0	26,0
	Endring 2017-2022	4,8	1,8	-5,6	-1,6	0,7	-0,1		0,6
Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt.	Befolkning 2011	38,6	27,1	21,7	NA	10,3	2,3	100,0	12,6
	Befolkning 2017	39,4	30,5	21,6	0,4	6,4	1,7	100,0	8,2
	Befolkning 2022	44,5	25,4	20,9	1,2	6,1	1,9	100,0	8,0
	Endring 2011-2022	5,9	-1,7	-0,8	0,8	-4,2	-0,4		-4,6
	Muslimer 2017	25,7	11,7	39,9	6,1	9,4	7,2	100,0	16,6
	Muslimer 2022	33,5	12,3	38,4	3,5	5,7	6,6	100,0	12,3
	Endring 2017-2022	7,8	0,6	-1,5	-2,5	-3,7	-0,6		-4,3
Jøder ser på seg selv som bedre enn andre.	Befolkning 2011	15,8	21,6	36,1	0,2	19,9	6,4	100,0	26,3
	Befolkning 2017	20,0	23,7	38,2	0,2	13,6	4,3	100,0	17,9
	Befolkning 2022	22,8	24,0	34,3	1,2	13,2	4,6	100,0	17,8
	Endring 2011-2022	7,0	2,4	-1,8	1,0	-6,7	-1,8		-8,6
	Muslimer 2017	10,2	8,4	42,1	6,2	18,1	15,0	100,0	33,1
	Muslimer 2022	13,9	7,2	42,0	4,2	16,8	15,8	100,0	32,6
	Endring 2017-2022	3,7	-1,2	-0,2	-1,9	-1,3	0,8		-0,5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Nokså + helt
Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme egne interesser.	Befolkning 2011	17,4	20,7	42,8	0,1	15,2	3,9	100,0	19,0
	Befolkning 2017	20,9	21,2	44,6	0,2	9,6	3,5	100,0	13,1
	Befolkning 2022	25,7	19,6	39,1	1,9	10,9	2,9	100,0	13,8
	Endring 2011-2022	8,2	-1,1	-3,7	1,8	-4,3	-0,9		-5,2
	Muslimer 2017	9,1	8,1	48,7	5,8	15,1	13,2	100,0	28,4
	Muslimer 2022	13,0	8,3	43,6	5,1	14,0	16,0	100,0	30,0
	Endring 2017-2022	3,9	0,3	-5,1	-0,7	-1,2	2,8		1,6

Resultatene viser stor grad av stabilitet i støtten til påstandene for begge utvalg mellom 2017 og 2022. I befolkningen er det samlet sett en klar nedgang i utbredelse av stereotypiske forestillinger i forhold til 2011. Samtidig er støtten til enkelte av påstandene fremdeles relativt stor, til dels også litt større enn i 2017. Blant de stereotypiske forestillingene som fremdeles er relativt utbredt, er ideer knyttet til jødisk internasjonal og økonomisk makt. For eksempel er det 14 prosent i befolkningen som støtter påstanden «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme egne interesser» (13 prosent i 2017). I det muslimske utvalget er støtten enda tydeligere (30 prosent, mot 28 prosent i 2017). Den beslektede påstanden «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi» støttes også av 14 prosent i befolkningen, men har klart høyere støtte blant muslimene (43 prosent). Begge disse påstandene uttrykker ideer med lange linjer i antisemittismens historie.

I alle de tre undersøkelsene (2011, 2017 og 2022) er det påstanden om at jøder selv har mye av skylden for at de er blitt forfulgt som har minst støtte i befolkningen (8 prosent i 2017 og 2022). Denne påstanden har også lavest støtte i det muslimske utvalget (12 prosent), og tydelig redusert støtte sammenlignet med i 2017 (da støtten var 17 prosent blant muslimene). Det er 10 prosent i befolkningen som støtter at «Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor» (8 prosent i 2017). 17 prosent i det muslimske utvalget støtter denne ideen i 2022 (16 prosent i 2017). At det sammenlignet med de andre påstandene er relativt liten støtte i det muslimske utvalget til påstander som legger skylden for antisemittisme på jødene kan tolkes som et uttrykk for felles minoritetserfaringer og gjenkjennelse av fordomsmekanismer som også rammer muslimer. Påstander som gjelder jødisk internasjonal makt har på sin side relativt stor støtte i dette utvalget. En lignende tendens ble også funnet i 2017 (Hoffmann & Moe, 2017, ss. 36–38). En rimelig tolkning av dette resultatet er at det viser hvordan den israelsk-palestinske konflikten har betydning for holdninger blant muslimer (se også kapittel 3.2).

Som det fremkommer i tabellene, er det en forholdsvis stor andel både i befolkningsutvalget og blant muslimene som har unnlatt å ta stilling eller krysset av for «Umulig å svare». Svarmønsteret kan indikere at respondentene synes spørsmålet er vanskelig å forstå eller ta stilling til. Kanskje er det også en måte å formidle at den typen generaliseringer som påstandene legger opp til, ikke er meningsfulle. En annen tolkning av hvorfor respondenter velger denne svarkategorien er at de ikke ønsker å gi uttrykk for synspunkter som bryter med sosiale normer. Dette fenomenet utgjør en sentral del av teorien om antisemittismens

«kommunikasjonslatens» (Bergmann & Erb, 1986; se også Hoffmann & Moe, 2020).

Historisk har antisemittisme i Europa fungert som forklaringsmodell i krisetider og i takt med politisk, økonomisk og sosial uro. Jødene har historisk fått skylden for en rekke samfunnsproblemer, inkludert sykdomsutbrudd som Svartedauden. Under koronapandemien ble det i sosiale medier og på andre offentlige arenaer internasjonalt spredt forestillinger om at jøder sto bak pandemien.[7] De relativt stabile resultatene i den foreliggende undersøkelsen tyder på at slike ideer ikke har hatt stor innvirkning på holdninger i Norge. At det heller ikke er målt noen nedgang i befolkningen når det gjelder utbredelsen av fordommer mot jøder slik vi har målt for de to andre holdningsdimensjonene mellom 2017 og 2022 kan kanskje tolkes som et uttrykk for at krisetiden likevel har hatt en viss innflytelse på den kognitive dimensjonen av holdninger.

SYN PÅ TRAKASSERING OG VOLD RETTET MOT JØDER

Respondentene ble også spurt om sitt syn på antisemittiske handlinger i form av vold og trakassering rettet mot jøder i Europa. Respondentene ble bedt om å ta stilling til en liste med påstander. Disse inngikk også blant spørsmålene til befolkningen og det muslimske utvalget i 2017.

Introduksjonen til spørsmålet lød: *I nyhetene har det blitt rapportert om at jøder har blitt utsatt for vold og trakassering i Europa. Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?*

Tabell 2.6 Syn på trakassering og vold rettet mot jøder (Prosent.)

	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	SUM	Helt + nokså godt
Trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt	Befolkning 2017	1,4	6,1	16,4	0,0	37,5	38,6	100,0	76,1
	Befolkning 2022	1,8	4,8	13,8	2,2	36,0	41,5	100,0	77,5
	Endring	0,4	-1,3	-2,7	2,2	-1,6	3,0	0,0	1,4
	Muslimer 2017	7,9	6,1	33,4	5,3	17,9	29,3	100,0	47,3
	Muslimer 2022	6,4	4,7	23,7	5,9	17,2	42,2	100,0	59,3
	Endring	-1,5	-1,4	-9,7	0,6	-0,8	12,9	0,0	12,1
Trakassering og vold rettet mot jøder viser at jødehat er blitt et alvorlig problem i Europa	Befolkning 2017	2,7	17,4	31,2	0,2	37,8	10,8	100,0	48,6
	Befolkning 2022	2,9	12,8	30,9	2,0	38,1	13,4	100,0	51,5
	Endring	0,2	-4,6	-0,2	1,7	0,4	2,6	0,0	2,9
	Muslimer 2017	12,5	14,9	38,5	6,3	15,6	12,2	100,0	27,8
	Muslimer 2022	11,2	14,4	36,8	7,4	17,6	12,8	100,0	30,4
	Endring	-1,4	-0,5	-1,7	1,1	2,0	0,6	0,0	2,6

7 For en kartlegging av antisemittisme under pandemien, se for eksempel oversikten fra European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) i 2021: Antisemitism: Overview of Antisemitic Incidents in the European Union 2010-2020 https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-antisemitism-overview-2010-2020_en.pdf. En rapport fra EU-kommisjonen i 2021 analyserer pandemiens innvirkning på antisemittiske ytringer på internett i Frankrike og Tyskland. Se: The Rise of Antisemitism Online During the Pandemic: A study of French and German Content https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2021/06/the-rise-of-antisemitism-during-the-pandemic.pdf

	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stem-mer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	SUM	Helt + nokså godt
Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares.	Befolkning 2017	39,7	23,3	25,1	0,2	9,7	2,0	100,0	11,7
	Befolkning 2022	41,4	22,4	24,2	2,1	7,5	2,4	100,0	9,9
	Endring	1,7	-0,9	-0,9	1,9	-2,2	0,4	0,0	-1,8
	Muslimer 2017	28,9	12,9	33,2	4,7	12,6	7,8	100,0	20,4
	Muslimer 2022	38,8	13,1	25,4	5,7	8,7	8,3	100,0	17,0
	Endring	9,9	0,2	-7,8	1,0	-3,9	0,5	0,0	-3,3
Vold mot jøder er ekstremisters handlinger, og sier ikke noe om den generelle situasjonen i Europa.	Befolkning 2017	2,7	15,2	28,3	0,1	40,3	13,5	100,0	53,8
	Befolkning 2022	4,4	17,5	27,9	1,8	36,5	11,9	100,0	48,4
	Endring	1,7	2,3	-0,4	1,7	-3,8	-1,6	0,0	-5,4
	Muslimer 2017	8,2	6,7	42,5	5,2	19,1	18,3	100,0	37,4
	Muslimer 2022	7,6	7,3	38,0	6,6	21,6	18,9	100,0	40,6
	Endring	-0,6	0,6	-4,5	1,4	2,6	0,6	0,0	3,1
Muslimske ledere må gjøre mer for å bekjempe jødehat i sitt lokalmiljø.	Befolkning 2017	1,2	3,4	25,9	0,1	38,4	31,0	100,0	69,4
	Befolkning 2022	1,4	3,0	25,3	1,5	37,6	31,2	100,0	68,8
	Endring	0,2	-0,4	-0,7	1,4	-0,8	0,2	0,0	-0,6
	Muslimer 2017	10,1	9,0	35,3	5,4	19,5	20,8	100,0	40,3
	Muslimer 2022	12,1	10,2	26,9	5,6	23,0	22,2	100,0	45,2
	Endring	2,0	1,2	-8,4	0,2	3,6	1,4	0,0	5,0

Resultatene viser stor grad av stabilitet i hvordan respondentene stiller seg, særlig i befolkningsutvalget. Den første påstanden, «Trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt» ble støttet at 78 prosent i befolkningsutvalget. Dette er tilnærmet likt som i 2017 (76 prosent). Resultatene for det muslimske utvalget viser lavere støtte enn i befolkningen, men samtidig en tydelig økning fra 47 prosent i 2017 til 59 prosent i 2022. Halvparten av befolkningen (52 prosent) og en tredjedel i det muslimske utvalget (30 prosent) mener at trakassering og vold rettet mot jøder viser at jødehat er blitt et alvorlig problem i Europa. Disse resultatene ligger omtrent på nivå med 2017.

En kobling til den israelsk-palestinske konflikten ligger i påstanden «Når man tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares». I 2017 var det 12 prosent i befolkningsutvalget og 20 prosent blant de muslimske respondentene som støttet denne påstanden.

Tabell 2.7 Kjennskap til Holocaust (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Usikker	Ubesvart	Nei	Sum
Har du hørt om Holocaust?	Befolkning 2017	95,7	1,9	0,3	2,2	100,0
	Befolkning 2022	96,2	1,8	0,0	2,1	100,0
	Muslimer 2017	63,7	8,3	2,5	25,6	100,0
	Muslimer 2022	77,7	5,9	0,0	16,5	100,0
	Ungdom 2022	95,1	1,1	0,0	3,8	100,0

Resultatene for 2022 viser en svak nedgang i begge andeler, til 10 prosent i befolkningen og 17 prosent i det muslimske utvalget. Blant respondentene i det muslimske utvalget er det også en tydelig økning (10 prosentpoeng) i andelen som motsetter seg en slik kobling. Støtten til påstanden kan for begge utvalg fremdeles sies å være relativt høy med tanke på innholdet i påstanden, som dreier seg om å forsvare bruk av vold.

Omtrent halvparten av befolkning (48 prosent) mener samtidig at vold mot jøder først og fremst er ekstremisters verk og ikke sier noe om situasjonen i Europa generelt (ned fra 54 prosent i 2017). I det muslimske utvalget er det 41 prosent som støtter denne påstanden. At de muslimske respondentene ser slike antisemittiske handlinger som et mer generelt problem (enn ekstremisters verk) reflekteres også ved at det i 2022 er sterkere støtte til påstanden om at muslimske ledere må gjøre mer for å bekjempe antisemittisme i sitt lokalmiljø. Det var 40 prosent som støttet dette i

Tabell 2.8 Holocaust i relasjon til jøder (Prosent.)

Hvor godt stemmer disse påstandene om jøder og Holocaust for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Helt + nokså godt
Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel.	Bef. 2011	13,2	31,8	30,3	0,4	18,8	5,5	100,0	24,3
	Bef. 2017	20,2	29,6	27,7	0,1	16,8	5,6	100,0	22,4
	Bef. 2022	28,2	27,9	25,1	0,8	12,5	5,4	100,0	18,0
	Jøder 2017	73,8	16,5	4,3	2,4	2,4	0,6	100,0	3,0
	Jøder 2022	74,6	17,2	3,7	0,7	3,7	0,0	100,0	3,7
	Muslimer 2017	10,1	12,5	33,8	13,8	15,9	13,8	100,0	29,8
	Muslimer 2022	12,5	13,2	36,0	2,2	21,9	14,1	100,0	36,1
Kunnskap om Holocaust er viktig for å forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag. [8]	Bef. 2017	0,7	2,5	8,9	0,1	31,4	56,4	100,0	87,8
	Bef. 2022	1,0	2,2	7,7	0,5	24,0	64,5	100,0	88,5
	Jøder 2017	1,2	0,6	1,2	3,0	16,5	77,4	100,0	93,9
	Jøder 2022	NA	0,7	0,7	0,7	10,4	87,3	100,0	97,8
	Muslimer 2017	3,6	4,0	21,9	13,9	19,8	36,7	100,0	56,5
	Muslimer 2022	3,3	4,7	17,5	2,8	23,3	48,3	100,0	71,6
På grunn av Holocaust har jøder i dag rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt.	Bef. 2011	19,7	24,2	30,0	0,3	18,7	7,2	100,0	25,9
	Bef. 2017	13,2	17,9	35,5	0,1	22,9	10,4	100,0	33,3
	Bef. 2022	11,7	15,9	34,1	1,2	23,2	13,8	100,0	37,0
	Jøder 2017	6,7	17,1	14,6	2,4	19,5	39,6	100,0	59,1
	Jøder 2022	7,5	11,3	6,0	2,3	21,8	51,1	100,0	72,9
	Muslimer 2017	11,9	10,9	33,7	13,5	16,3	13,6	100,0	30,0
	Muslimer 2022	18,5	11,5	36,9	2,7	16,7	13,8	100,0	30,5
	Ungdom 2022	9,8	12,7	28,6	1,6	28,0	19,3	100,0	47,3
Det er viktig at alle elever lærer om Holocaust på skolen.	Ungdom 2022	0,8	1,0	1,0	1,0	11,7	84,5	100,0	96,2

8 Påstanden var ny i 2017.

2017, mens andelen hadde steget til 45 prosent i 2022. I befolkningen generelt er det enda flere som støtter en slik innsats blant muslimske ledere, resultatet ligger på 69 prosent begge årene.

HOLOCAUST OG HOLDNINGER TIL JØDER

Befolkningsutvalget, ungdomsutvalget og utvalget med muslimske respondenter ble spurt om de hadde hørt om Holocaust. Spørsmålet ble også stilt til befolkningen og muslimene i 2017. Respondenter som bekreftet dette eller var usikre, ble også bedt om å ta stilling til en liste med påstander som tar for seg tre ulike aspekter og mulige fortolkninger av den historiske betydningen av Holocaust.

Påstandene belyser i hvilken grad holdninger til jøder er berørt av den historiske erfaringen av folkemordet. Det jødiske utvalget ble også bedt om å ta stilling til listen med påstander. Ungdommene fikk kun det nederste spørsmålet, som spør om relevansen av Holocaust-undervisning i skolen.

Resultatene (se tabell 2.7) viser at nesten alle i befolkningen og i ungdomsutvalget har hørt om Holocaust (henholdsvis 96 og 95 prosent). I det muslimske utvalget er andelen lavere, men også her er det et klart flertall som svarer «ja» på dette spørsmålet (78 prosent). Blant muslimene har det også vært en klar økning siden 2017 i andelen som har hørt om Holocaust (fra 64 prosent i 2017).

Den påstanden som får høyest støtte i alle utvalg, er: «Kunnskap om Holocaust er viktig for å forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag» (se tabell 2.8). Mellom 72 prosent (muslimene) og 98 prosent (jødene) av respondentene støttet denne tanken. Den beslektede påstanden «Det er viktig at alle elever lærer om Holocaust på skolen» støttes av 96 prosent av ungdommene. Dermed kan vi si at et stort flertall i alle utvalg ser relevansen av kunnskap om Holocaust.

I befolkningen er det en synkende andel som støtter påstanden om at jøder utnytter Holocaust til egen fordel, likevel er det 18 prosent som svarer at dette stemmer «helt» eller «nokså godt». Dette er på nivå med gjennomsnittet i andre europeiske land, men litt høyere enn land som Sverige, Storbritannia og Nederland (se Kovács & Fischer, 2021). Blant muslimene er det flere som mener dette i 2022 enn i 2017, 36 prosent i 2022. Det er nesten ingen i det jødiske utvalget som er enige i at jøder utnytter Holocaust.

En kobling mellom Holocaust og jøders rett til en egen stat gjøres i den siste påstanden: «På grunn av Holocaust har jøder rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt». Nesten tre av fire (73 prosent) i det jødiske utvalget støtter dette, og omtrent halvparten av ungdommene (47 prosent). I befolkningsutvalget og blant muslimene er støtten langt lavere, henholdsvis 37 og 31 prosent. Støtten i befolkningen har vært økende siden 2011.

INDEKSER FOR ANTISEMITTISME

Det er av flere årsaker komplisert å fastslå hvor utbredte negative holdninger er i en befolkning. Holdninger er i seg selv komplekse fenomen, i tillegg er selve målingen gjennom spørreundersøkelser ingen enkel oppgave. Svarfordelingen på ulike spørsmål vil ikke bare avhenge av saksinnholdet, men også av den språklige utformingen og svaralternativene som oppgis. Derfor er det hensiktsmessig å bruke flere spørsmål med variert innhold og utforming, og se på helheten i svarmønsteret. På samme måte som i 2011 og 2017 har vi derfor laget indekser for hver av de tre dimensjonene av holdninger som er målt, og dessuten en samleindeks basert på disse. Indeksen kombinerer flere enkeltspørsmål med beslektet innhold. Bruk av flere spørsmål gir mer reliable (pålitelige) mål, ved at betydningen av tilfeldige målefeil reduseres. Det gir også mulighet for å oppnå mer valide (dekkende) mål for sammensatte egenskaper, som ikke kan fanges opp av ett enkelt spørsmål.

Mens det nødvendigvis vil være en viss usikkerhet knyttet til målingen av nivået av antisemittisme i det

enkelte år, siden dette vil avhenge av utformingen av måleinstrumentet, vil det være mindre usikkerhet når det gjelder målingen av endringer i dette nivået, siden undersøkelsene er like over tid.

Sammenlignet med 2011 viser alle tre dimensjoner av holdninger i 2022 en nedgang i utbredelse i befolkningen. For befolkningsutvalget er det også en signifikant nedgang mellom 2017 og 2022 for indeksene som måler sosial avstand og motvilje. For det muslimske utvalget har vi målt en signifikant nedgang siden 2017 i utbredelsen av sosial avstand til jøder. Ifølge indeksene er fordommer (stereotypiske forestillinger) mer utbredt enn både sosial avstand og motvilje mot jøder. Dette er særlig tydelig i resultatene for det muslimske utvalget.

INDEKS FOR FORDOMMER MOT JØDER

Indeksen for fordommer mot jøder (stereotypiske forestillinger) er konstruert ved at det gis 1 poeng for svaret «Stemmer nokså godt» og 2 poeng for «Stemmer helt». Summert for 6 påstander gir dette en indeks med skårer fra 0 til 12 poeng. Skillet mellom «høy» og «lav» verdi når indeksen todeles er satt mellom skåre 3 og 4.

Følgende seks påstander inngår i indeksen: «Jøder ser på seg selv som bedre enn andre»; «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi»; «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser»; «Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor»; «Jøder har blitt rike på andres bekostning»; «Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt». Alle påstandene er varianter av kjente antisemittiske anklager som har lang historie i Europa.

Resultatene viser stor grad av stabilitet mellom 2017 og 2022. I likhet med de to foregående målingene viser resultatene i 2022 også høye andeler for den laveste skåren (0). Dette indikerer at de fleste respondentene ikke finner noen påstand blant de seks som stemmer med egne oppfatninger. Som vi ser av tabellen over, gjaldt dette for 55 prosent i befolkningen i 2011 og 69 prosent i 2017 og 2022, en økning på hele 14 prosentpoeng. Det er 9,3 prosent av befolkningen som med denne analysemetoden har høy skåre og dermed utpregede fordommer mot jøder i 2022, sammenlignet med 8,3 i 2017 og 12,1 i 2011. Den svake økningen er ikke signifikant (kan skyldes tilfeldige forskjeller mellom utvalgene).

De tre indeksene for holdninger til jøder ble også brukt for å analysere resultatene for antisemittiske holdninger i utvalget med muslimske og ikke-muslimske innvandrere («Andre»). Både i 2017 og 2022 er fordommer mest utbredt i det muslimske utvalget. Fordomsindeksen viser ganske stabile resultater for andelen med høy skåre i det muslimske utvalget. I 2022

Tabell 2.9 Indeks for fordommer mot jøder (Prosent.)

Indeks for fordommer mot jøder						
Utvalg	**0 Ingen**	**Lav 1-3**	**4-6**	**7-9**	**10-12**	**Høy 4-12**
Befolkning 2011	55,0	32,9	7,4	3,3	1,3	12,1
Befolkning 2017	69,2	22,5	5,0	1,9	1,4	8,3
Befolkning 2022	69,2	21,6	5,7	2,2	1,3	9,3
Endring 2011-2022	14,1	-11,3	-1,7	-1,1	0,0	-2,8
Muslimer 2017	46,0	25,1	18,2	5,9	4,8	28,9
Muslimer 2022	44,3	28,9	13,3	8,3	5,2	26,8
Endring 2017-2022	-1,7	3,8	-4,9	2,5	0,4	-2,1
Andre 2017	56,0	29,1	11,4	2,3	1,1	14,9
Andre 2022	56,2	31,6	8,3	3,1	0,8	12,2
Endring 2017-2022	0,1	2,5	-3,2	0,9	-0,4	-2,7

er det 26,8 prosent i dette utvalget som har utpregede fordommer mot jøder (28,9 prosent i 2017). Blant de ikke-muslimske innvandrerne («Andre») er andelen 12,2 prosent (14,9 i 2017).

INDEKS FOR SOSIAL AVSTAND TIL JØDER

Indeksen for sosial avstand er konstruert med en skala fra 0 til 4 poeng, på samme måte som i 2011 og 2017. Begge spørsmålene om kontakt ga 1 poeng for «Mislike det litt» og 2 poeng for «Mislike det sterkt». Skillet for høy skåre er satt mellom 1 og 2, det vil si at respondenten minst må mislike begge typer relasjon «litt» eller en av dem «sterkt» for å oppnå denne skåren.

Tabell 2.10 Indeks for sosial avstand til jøder (Prosent.)

Indeks for sosial avstand til jøder						
Utvalg	**Ingen 0**	**Lav 1**	**2**	**3**	**Høy 4**	**Høy 2-4**
Befolkning 2011	88,0	3,5	5,0	0,6	2,9	8,5
Befolkning 2017	91,6	2,5	4,0	0,3	1,6	5,9
Befolkning 2022	92,9	3,2	2,5	0,5	0,9	3,9
Endring 2011-2022	5,0	-0,3	-2,5	-0,1	-2,1	-4,6
Muslimer 2017	87,9	2,2	5,2	0,7	3,9	9,9
Muslimer 2022	92,3	2,0	3,6	0,4	1,7	5,7
Endring 2017-2022	4,3	-0,2	-1,6	-0,3	-2,3	-4,1
Andre 2017	97,3	1,2	0,8	0,0	0,7	1,5
Andre 2022	95,4	2,1	1,8	0,0	0,8	2,6
Endring 2017-2022	-1,9	0,9	0,9	0,0	0,1	1,1

Analysen viser at det er klart høyest andeler for den laveste skåren på 0 poeng. I 2022 er det over 90 prosent i alle utvalgene som har skåre 0.

Til sammenligning er det få som ligger mellom 2 og 4 poeng og dermed har høy skåre på sosial avstand i 2022. Dette gjelder 3,9 prosent i befolkningen, 5,7 prosent blant muslimene og under 3 prosent i utvalget med «Andre». For befolkningen lå dette tallet på 5,9 prosent i 2017 og 8,5 prosent i 2011. Det har altså vært en jevn nedgang i utbredelsen av sosial avstand til jøder gjennom disse årene. Indeksen viser også en tydelig nedgang for det muslimske utvalget de siste fem årene, fra 9,9 prosent i 2017. Resultatet for sosial avstand til jøder er dermed likt for muslimer i 2022 og befolkningsutvalget i 2017. Hvis vi sammenligner resultatene fra 2017 og 2022, er det kun denne endringen i sosial avstand som er signifikant for det muslimske utvalget.

INDEKS FOR MOTVILJE MOT JØDER

Indeksen for motvilje er konstruert med en skala fra 0 til 2 poeng, der påstanden om motvilje danner utgangspunktet og spørsmålet om sympati er brukt til å justere skåren. Grensen for høy skåre er satt mellom 0 og 1 poeng. 2 poeng er gitt for å ha svart «Stemmer helt», 1 poeng for «Stemmer nokså godt» og 0 poeng for andre svar (og dessuten 0 poeng for alle som har svart at det stemmer at de føler en spesiell sympati overfor jøder).

Vi ga 0 poeng til respondenter som hadde høy skåre både på motvilje og sympati utfra en antakelse om at denne skåren kunne skyldes en målefeil (at ett av spørsmålene er blitt feilaktig registrert). Det kan også tenkes at høy skåre både på sympati og motvilje skyldes

Tabell 2.11 Indeks for motvilje mot jøder (Prosent.)

Indeks for motvilje mot jøder				
Utvalg	**0 Ingen**	**1 Lav**	**2 Høy**	**Høy 1-2**
Befolkning 2011	90,2	8,4	1,5	9,8
Befolkning 2017	93,3	5,2	1,5	6,7
Befolkning 2022	95,3	3,9	0,8	4,7
Endring 2011-2022	5,2	-4,5	-0,7	-5,2
Muslimer 2017	95,3	3,9	0,8	4,7
Muslimer 2022	95,1	3,7	1,2	4,9
Endring 2017-2022	-0,2	-0,2	0,4	0,2
Andre 2017	97,8	1,5	0,7	2,2
Andre 2022	97,7	1,3	0,9	2,3
Endring 2017-2022	0,0	-0,2	0,2	0,0
Ungdom 2022	96,8	1,9	1,2	3,2

reell følelsesmessig ambivalens hos respondenten. Vårt valg for koding av svarene innebærer at bare konsistent negative svarmønstre gis høy negativ skåre.

Også indeksen for motvilje mot jøder viser en nedgang i andelen med høy skåre. Mens det var nesten 9,8 prosent i befolkningen som hadde høy skåre i 2011, er andelen 4,7 prosent i den siste kartleggingen. Indeksen for motvilje mot jøder viser stor grad av stabilitet mellom 2017 og 2022 for det muslimske utvalget. I 2022 er det 4,9 prosent i det muslimske utvalget som skårer høyt på motvilje mot jøder (4,7 prosent i 2017). Det er minst andel med høy skåre i ungdomsutvalget og utvalget med «Andre».

Det er en høyere forekomst av ambivalente svar hos respondentene i det muslimske utvalget enn i befolkningsutvalget, det vil si at flere respondenter både krysser av for at de har «en viss sympati» med jøder og at de føler «en viss motvilje». På samme måte som for analysen av resultatene i befolkningsutvalget er disse gitt score 0.

SAMLEINDEKS FOR TRE DIMENSJONER AV NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER

Vi sammenfattet de tre indeksene for fordommer, sosial avstand og motvilje i en egen samleindeks. Grensen for høy skåre ved todeling av samleindeksen er satt mellom 1 og 2, slik at en respondent må ha skåret høyt på minst 2 av de 3 indeksene for å få høy skåre på samleindeksen. Følgelig vil altså respondenter som kun har høy skåre på én indeks, for eksempel fordomsindeksen, ikke bli medregnet blant dem med høy skåre i samleindeksen.

Analysen viser at de aller fleste respondenter plasseres lavt på samtlige tre indekser (de har skåre 0). For befolkningsutvalget gjelder dette for alle tre år undersøkelsene er gjennomført, og i 2022 for 88 prosent av respondentene. En stor andel av muslimene, 71 prosent, har også skåre 0 på negative holdninger til jøder i 2022.

Videre viser analysen at forekomsten av antisemittiske holdninger i den voksne, norske befolkningen ligger på 4,5 prosent i 2022. Andelen som har høy skåre har i 2022 gått ned med 3,3 prosentpoeng fra 7,8 prosent i 2011. Nedgangen fra 2017 er 1 prosentpoeng.

Samleindeksen viser stor grad av stabilitet mellom 2017 og 2022 for det muslimske utvalget i andel med

Tabell 2.12 Samleindeks for tre dimensjoner av negative holdninger til jøder (Prosent.)

Samleindeks for antisemittisme					
Utvalg	**0 Ingen**	**1 Lav**	**2**	**3 Høy**	**Høy 2-3**
Befolkning 2011	79,8	12,4	5,3	2,4	7,8
Befolkning 2017	86,7	7,9	3,4	2,1	5,5
Befolkning 2022	88,1	7,4	3,1	1,4	4,5
Endring 2017-2022	8,3	-5,1	-2,2	-1,0	-3,3
Muslimer 2017	65,5	27,6	4,9	2,0	6,9
Muslimer 2022	70,8	23,0	4,3	1,9	6,2
Endring 2017-2022	5,3	-4,6	-0,7	0,0	-0,7
Andre 2017	84,0	13,5	2,6	0,0	2,6
Andre 2022	86,8	9,9	3,0	0,4	3,4
Endring 2017-2022	2,8	-3,6	0,4	0,4	0,8

høy skåre. I 2017 var det 6,9 prosent i dette utvalget som hadde høy skåre, i 2022 er andelen 6,2 prosent (ikke signifikant nedgang).

Det er 3,4 prosent i utvalget «Andre» som har høy skåre på samleindeksen. Ungdomsutvalget inngår ikke i denne analysen fordi de ikke har svart på alle påstandene som ligger til grunn for samleindeksen.

2.2 HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Kartleggingen av holdninger til muslimer fulgte samme modell som undersøkelsen av antisemittisme, og inkluderte analyser av sosial avstand, motvilje og sympati samt utbredelse av stereotypiske forestillinger. Spørsmålene om sosial avstand var allerede med i 2011, og det er derfor mulig å se utviklingen i befolkningens holdninger over en tiårs-periode. Resten av undersøkelsen om holdninger til muslimer er en gjentakelse av kartleggingen i 2017.

De relativt store endringene i resultatene for det jødiske utvalget mellom 2017 og 2022 kan som nevnt være et utslag av paneleffekt. Større svingninger kan også knyttes til at utvalget er relativt lite.

SYMPATI OG ANTIPATI

På samme måte som for kartleggingen av holdninger til jøder, ble respondentene bedt om å ta stilling til to påstander som måler sympati og motvilje: «Jeg føler en egen sympati for muslimer» og «Jeg føler en viss motvilje mot muslimer». Spørsmålene ble stilt til befolkningen og det jødiske utvalget i 2017 og 2022, og til ungdommene i 2022.

Det er litt flere i befolkningen som uttrykker sympati med muslimer i 2022 enn i 2017. Andelen som støtter påstanden «Jeg føler en egen sympati med muslimer» økte fra 14 til 16 prosent i løpet av perioden. Det er også færre som er uenige i denne påstanden i 2022. Ingen av disse endringene er signifikante.

I jødiske utvalget er det klart flere som uttrykker sympati i 2022 (43 prosent) enn i 2017 (23 prosent). Resultatet i ungdomsutvalget var omtrent det samme: 40 prosent uttrykker sympati med muslimer.

Resultatene viser en tydelig nedgang fra 2017 i andelen som uttrykker motvilje mot muslimer. Mens 30 prosent i befolkningen støttet påstanden «Jeg føler en viss motvilje mot muslimer» i 2017, hadde dette sunket til 26 prosent i 2022. Samtidig viser resultatene en økning på 5 prosentpoeng i andelen som svarer at påstanden ikke stemmer med deres syn.

Tabell 2.13 Sympati for muslimer (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer påstanden for deg: Jeg føler en egen sympati for muslimer.							
Utvalg	**Stemmer ikke i det hele tatt**	**Stemmer nokså dårlig**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**	**Stemmer nokså godt**	**Stemmer helt**	**Nokså + helt**
Befolkning 2017	32,3	32,9	20,1	0,3	11,8	2,6	14,4
Befolkning 2022	30,8	32,7	17,9	2,9	13,5	2,2	15,7
Endring 2017-2022	-1,5	-0,1	-2,3	2,6	1,7	-0,4	1,3
Jøder 2017	22,7	28,2	25,5	0,9	19,1	3,6	22,7
Jøder 2022	11,9	23,1	20,1	1,5	28,4	14,9	43,3
Endring 2017-2022	-10,8	-5,0	-5,3	0,6	9,3	11,3	20,6
Ungdom 2022	19,5	14,5	24,2	1,6	28,7	11,5	40,2

Tabell 2.14 Motvilje mot muslimer (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer påstanden for deg: Jeg føler en viss motvilje mot muslimer.							
Utvalg	**Stemmer ikke i det hele tatt**	**Stemmer nokså dårlig**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**	**Stemmer nokså godt**	**Stemmer helt**	**Helt + nokså godt**
Befolkning 2017	23,1	32,9	13,2	0,3	22,5	7,9	30,4
Befolkning 2022	25,6	35,4	11,2	1,4	20,5	5,9	26,4
Endring 2017-2022	2,5	2,5	-2,0	1,1	-2,0	-2,1	-4,0
Jøder 2017	25,5	37,3	12,7	3,6	18,2	2,7	20,9
Jøder 2022	32,3	41,4	8,3	2,3	12,0	3,8	15,8
Endring 2017-2022	6,9	4,1	-4,5	-1,4	-6,2	1,0	-5,1
Ungdom 2022	56,5	19,4	12,8	1,9	7,1	2,3	9,4

I det jødiske utvalget har vi målt en nedgang i andelen som uttrykker motvilje til muslimer fra 21 prosent i 2017 til 16 prosent i 2022.

9 prosent blant ungdommene har svart at de føler en viss motvilje mot muslimer.

SOSIAL AVSTAND TIL MUSLIMER

For å måle sosial avstand til muslimer ble respondentene bedt om å ta stilling til i hvilken grad de ville akseptere å få muslimer som naboer eller inn i vennekretsen. Spørsmålet ble stilt til befolkningen også i 2011 og 2017, og til jødene i 2017. I 2022 ble også ungdommene spurt om sitt syn på vennskap med muslimer.

Flertallet i alle utvalg svarte at de ville like eller ikke ha noe spesielt imot slik kontakt med muslimer.

I løpet av de ti årene som er gått siden 2011 viser resultatene for befolkningsutvalget en tydelig nedgang i andelen som ville mislike sosial kontakt med muslimer. Særlig tydelig er nedgangen de siste fem årene. Resultatene følger det samme mønsteret vi har sett i de tidligere undersøkelsene, med større grad av skepsis til naboskap enn til vennskap. Kanskje er dette et uttrykk for en holdning der «mine venners venner er mine venner» og dermed blir akseptert, mens naboskap vurderes som mer tilfeldig.

Andelen i befolkningen som ville mislike å få en muslim som nabo, har sunket med 6 prosentpoeng

Tabell 2.15 Sosial avstand til muslimer: naboskap (Prosent.)

I hvilken grad ville du like eller mislike at muslimer ble naboene dine?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesielt imot det**	**Vet ikke**	**Ubesvart**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Befolkning 2011	6,8	62,6	2,7	0,0	15,3	12,6	100,0	27,8
Befolkning 2017	8,1	61,1	4,7	0,2	15,1	10,9	100,0	26,0
Befolkning 2022	9,1	63,1	4,8	0,6	14,7	7,7	100,0	22,3
Endring 2011-2022	2,3	0,6	2,1	0,6	-0,6	-4,9	0,0	-5,5
Jøder 2017	13,5	62,4	4,1	0,0	12,4	7,6	100,0	20,0
Jøder 2022	17,8	67,4	3,1	1,6	5,4	4,7	100,0	10,1
Endring 2017-2022	4,3	5,1	-1,0	1,6	-6,9	-3,0	0,0	-9,9

Tabell 2.16 Sosial avstand til muslimer: vennekrets (Prosent.)

I hvilken grad ville du like eller mislike at muslimer ble bragt inn i vennekretsen din?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesi-elt imot det**	**Vet ikke**	**Ubesvart**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Befolkning 2011	9,5	62,7	3,4	0,0	12,8	11,7	100,0	24,5
Befolkning 2017	13,4	59,8	5,4	0,5	11,5	9,4	100,0	21,0
Befolkning 2022	14,8	61,6	6,4	1,1	9,4	6,8	100,0	16,2
Endring 2011-2017	5,4	-1,1	3,0	1,1	-3,4	-4,9	0,0	-8,3
Jøder 2017	27,6	54,1	4,1	1,2	8,2	4,7	100,0	12,9
Jøder 2022	30,2	60,5	2,3	0,8	2,3	3,9	100,0	6,2
Endring 2017-2022	2,6	6,3	-1,8	0,4	-5,9	-0,8	0,0	-6,7
Ungdom 2022	26,8	59,3	1,5	3,3	5,6	3,5	100,0	9,1

mellom 2011 og 2022. Det er likevel litt over en femtedel av befolkningen som fremdeles er skeptisk (22 prosent). Andelen som ville mislike (litt eller sterkt) at muslimer ble bragt inn i vennekretsen ble redusert med hele 8 prosentpoeng mellom 2011 og 2022, til 16 prosent. I det jødiske utvalget er andelen som er skeptisk til naboskap redusert med 10 prosentpoeng (fra 20 til 10 prosent), mens andelen som er skeptisk til vennskap er redusert med 7 prosentpoeng (til 6 prosent). Det er 9 prosent blant ungdommene som ville mislike at muslimer ble brakt inn i vennekretsen.

Nedgangen i andel som er kritiske til sosial kontakt med muslimer kan reflektere en utvikling der norske muslimer er mer synlige i offentligheten, og at slik synlighet bidrar til et mer nyansert inntrykk og mindre generelle, kritiske holdninger. Økningen i innslaget av innvandrere i norske lokalsamfunn ser også ut til å ha bidratt til mer positive holdninger (Hellevik & Hellevik, 2017).

FORDOMMER MOT MUSLIMER

Vi ba respondentene ta stilling til en rekke påstander om muslimer. Påstandene reflekterer stereotypiske forestillinger og ideer som er kjent fra muslimfiendtlig tankegods. Spørsmålet ble stilt til befolkningen og det jødiske utvalget i 2017 og 2022.

Tabell 2.17 Fordommer mot muslimer (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Nokså + helt
Muslimer er gode norske borgere.	Befolkning 2017	6,3	14,8	25,0	0,2	41,7	11,9	100,0	53,6
	Befolkning 2022	4,5	12,6	19,0	1,5	44,5	17,9	100,0	62,4
	Endring	-1,9	-2,2	-6,0	1,4	2,8	5,9		8,7
	Jøder 2017	2,7	8,2	15,5	1,8	57,3	14,5	100,0	71,8
	Jøder 2022	0	7,5	11,9	0,7	45,5	34,3	100,0	79,9
	Endring	-2,7	-0,7	-3,5	-1,1	-11,8	19,8		8,0
Muslimer er mer voldelige enn andre.	Befolkning 2017	18,0	27,5	25,3	0,3	19,1	9,9	100,0	28,9
	Befolkning 2022	22,2	27,5	23,6	1,3	15,9	9,6	100,0	25,6
	Endring	4,1	0,0	-1,7	1,0	-3,1	-0,3		-3,4
	Jøder 2017	20,0	31,8	16,4	6,4	18,2	7,3	100,0	25,5
	Jøder 2022	27,1	34,6	22,6	1,5	9,0	5,3	100,0	14,3
	Endring	7,1	2,8	6,2	-4,9	-9,2	-2,0		-11,2
Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets.	Befolkning 2017	10,8	22,6	19,0	0,2	30,9	16,5	100,0	47,4
	Befolkning 2022	13,3	25,3	15,7	1,5	30,1	14,0	100,0	44,1
	Endring	2,5	2,7	-3,3	1,4	-0,7	-2,5		-3,3
	Jøder 2017	14,5	36,4	10,0	5,5	25,5	8,2	100,0	33,6
	Jøder 2022	24,8	33,8	15,0	2,3	22,6	1,5	100,0	24,1
	Endring	10,3	-2,5	5,0	-3,2	-2,9	-6,7		-9,6
Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn.	Befolkning 2017	14,4	31,8	17,3	0,1	23,2	13,2	100,0	36,4
	Befolkning 2022	18,3	31,5	15,7	1,5	22,8	10,2	100,0	33,0
	Endring	3,9	-0,3	-1,6	1,4	-0,4	-3,0		-3,3
	Jøder 2017	25,5	39,1	11,8	2,7	15,5	5,5	100,0	20,9
	Jøder 2022	38,1	32,8	17,9	0,7	7,5	3,0	100,0	10,4
	Endring	12,6	-6,3	6,1	-2,0	-8,0	-2,5		-10,5
Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne andre.	Befolkning 2017	9,7	16,6	28,4	0,2	27,6	17,5	100,0	45,1
	Befolkning 2022	11,5	20,4	29,9	1,6	21,7	15,0	100,0	36,6
	Endring	1,8	3,8	1,5	1,4	-5,9	-2,6		-8,5
	Jøder 2017	10,0	26,4	23,6	4,5	26,4	9,1	100,0	35,5
	Jøder 2022	21,2	30,3	27,3	1,5	15,9	3,8	100,0	19,7
	Endring	11,2	3,9	3,6	-3,0	-10,5	-5,3		-15,8

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Nokså + helt
Muslimer undertrykker kvinner.	Befolkning 2017	2,1	13,6	15,2	0,1	41,2	27,9	100,0	69,1
	Befolkning 2022	2,0	14,5	14,6	1,5	43,0	24,4	100,0	67,4
	Endring	-0,1	0,9	-0,6	1,5	1,8	-3,5		-1,7
	Jøder 2017	0,9	17,3	19,1	2,7	40,0	20,0	100,0	60,0
	Jøder 2022	6,0	28,6	16,5	2,3	37,6	9,0	100,0	46,6
	Endring	5,1	11,3	-2,5	-0,5	-2,4	-11,0		-13,4
Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur.	Befolkning 2017	15,8	30,0	14,7	0,1	24,5	14,8	100,0	39,4
	Befolkning 2022	21,3	32,1	12,1	1,5	21,1	11,9	100,0	33,0
	Endring	5,5	2,1	-2,6	1,4	-3,5	-2,9		-6,4
	Jøder 2017	22,7	40,9	9,1	5,5	16,4	5,5	100,0	21,8
	Jøder 2022	33,8	37,6	10,5	1,5	12,0	4,5	100,0	16,5
	Endring	11,1	-3,3	1,4	-4,0	-4,3	-0,9		-5,3
Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet.	Befolkning 2017	8,4	30,1	19,5	NA	29,2	12,9	100,0	42,0
	Befolkning 2022	9,5	34,0	15,5	1,4	29,9	9,8	100,0	39,7
	Endring	1,1	4,0	-4,1	1,4	0,7	-3,1		-2,4
	Jøder 2017	10,9	44,5	14,5	3,6	18,2	8,2	100,0	26,4
	Jøder 2022	20,1	43,3	14,2	0,7	19,4	2,2	100,0	21,6
	Endring	9,2	-1,3	-0,4	-2,9	1,2	-5,9		-4,7
Muslimer ønsker å overta Europa.	Befolkning 2017	20,1	23,0	26,4	0,1	16,6	13,7	100,0	30,3
	Befolkning 2022	26,6	23,1	23,8	1,8	15,1	9,5	100,0	24,7
	Endring	6,5	0,1	-2,7	1,7	-1,5	-4,2		-5,7
	Jøder 2017	30,0	30,9	14,5	3,6	12,7	8,2	100,0	20,9
	Jøder 2022	45,9	28,6	14,3	0,8	7,5	3,0	100,0	10,5
	Endring	15,9	-2,3	-0,3	-2,9	-5,2	-5,2		-10,4

Samlet sett viser resultatene en reduksjon i støtten til samtlige påstander, med unntak av den positive formuleringen «Muslimer er gode norske borgere» (som støttes av 62 prosent i befolkningen og 80 prosent av jødene i 2022, en klar økning for begge utvalg). Den største reduksjonen i befolkningsutvalget (9 prosentpoeng) gjelder påstanden «Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne». Påstanden ble støttet av 45 prosent av befolkningen i 2017 og 37 prosent i 2022. Lavest støtte har de to påstandene «Muslimer ønsker å ta over Europa» og «Muslimer er mer voldelige enn andre» (henholdsvis 25 og 26 prosent støtte i 2022). Andelen som støtter påstanden om at muslimer ønsker å overta Europa, er tydelig redusert (fra 30 prosent i 2017). Andelen som mener at muslimer er mer voldelige enn andre, er redusert med 3 prosentpoeng (fra 29 prosent i 2017). Likevel var det altså en fjerdedel av befolkningen som mente disse påstandene stemte helt eller delvis. I det jødiske utvalget er andelen som støtter disse påstandene klart lavere enn i befolkningen generelt.

Resultatene viser også at påstanden om at muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur får klart mindre støtte i befolkningen, fra 39 prosent i 2017 til 33 prosent i 2022. Påstanden «Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet» har svakt redusert støtte i befolkningen, men det er fremdeles 40 prosent som mener dette stemmer «helt» eller «nokså godt» med eget syn. I det jødiske utvalget er støtten til disse påstandene også klart synkende, og betydelig lavere enn i befolkningen generelt (henholdsvis 17 og 22 prosent i 2022).

Fremdeles er det omtrent to tredjedeler (67 prosent) i befolkningsutvalget som mener at muslimer undertrykker kvinner. I det jødiske utvalget er andelen lavere, men likevel støtter nesten halvparten av respondentene denne påstanden (47 prosent).

Reduksjonen i andelen som støtter stereotypiske forestillinger om muslimer korresponderer med reduksjonen i andelen som ønsker sosial distanse eller uttrykker motvilje mot muslimer. Kanskje reflekterer utviklingen en økt offentlig oppmerksomhet i Norge om at muslimfiendtlige holdninger utgjør et samfunns-problem. Nedgangen kan skyldes bevisstgjøring og holdningsendringer i befolkningen, eller sterkere sosial regulering av negative syn som

følge av oppmerksomheten. Ikke minst i etterkant av terrorangrep mot muslimer har antimuslimske holdninger blitt tematisert i mediene. Noen av påstandene i vår kartlegging gjenspeiler forestillinger som gjennom slike angrep er blitt kjent som del av et muslimfiendtlig tankegods. En annen faktor som kan ha innvirket på utviklingen, er internasjonale bevegelser som Black Lives Matter, som også i Norge har bidratt til å rette søkelyset mot rasisme som samfunnsproblem. En større representasjon av mangfold i mediene kan også ha virket positivt inn på holdninger i befolkningen.

SYN PÅ TRAKASSERING OG VOLD RETTET MOT MUSLIMER

Respondentene ble bedt om å ta stilling til en rekke påstander relatert til trakassering og vold mot muslimer. Spørsmålet ble også stilt befolkningsutvalget og det jødiske utvalget i 2017. Introduksjonen til spørsmålet lød: *I nyhetene har det blitt rapportert om at muslimer har blitt utsatt for vold og trakassering i Europa. Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?*

Tabell 2.18 Syn på trakassering og vold rettet mot muslimer (Prosent.)

	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Helt+ nokså godt
Trakassering og vold rettet mot muslimer angår alle og er et angrep på samfunnet vårt.	Befolkning 2017	3,1	8,1	14,4	1,8	40,8	31,9	72,7
	Befolkning 2022	3,2	8,5	13,1	2,3	35,8	37,1	72,8
	Endring	0,2	0,4	-1,3	0,5	-5,0	5,2	0,2
	Jøder 2017	0,6	3,5	2,9	37,6	21,8	33,5	55,3
	Jøder 2022	1,5	0,8	3,7	2,2	26,1	65,7	91,8
	Endring	0,9	-2,8	0,8	-35,4	4,4	32,1	36,5

	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Helt+ nokså godt
Trakassering og vold rettet mot muslimer viser at hat mot muslimer har blitt et alvorlig problem i Europa.	Befolkning 2017	2,8	9,5	17,5	1,5	50,1	18,7	68,8
	Befolkning 2022	3,4	11,8	19,0	2,3	45,8	17,6	63,5
	Endring	0,7	2,3	1,5	0,9	-4,3	-1,1	-5,3
	Jøder 2017	2,9	3,5	8,8	38,2	33,5	12,9	46,5
	Jøder 2022	2,2	3,0	11,2	3,0	44,0	36,6	80,6
	Endring	-0,7	-0,5	2,4	-35,2	10,5	23,6	34,1
Trakassering og vold rettet mot muslimer er ekstremisters handlinger, og sier ikke noe om den generelle situasjonen i Europa.	Befolkning 2017	4,0	20,3	24,2	1,5	39,2	10,7	49,9
	Befolkning 2022	3,7	19,6	25,7	3,0	37,6	10,4	48,1
	Endring	-0,3	-0,7	1,4	1,5	-1,6	-0,3	-1,9
	Jøder 2017	4,7	20,0	5,3	38,2	24,1	7,7	31,8
	Jøder 2022	8,2	35,8	13,4	4,5	32,1	6,0	38,1
	Endring	3,5	15,8	8,1	-33,8	8,0	-1,7	6,3
Med tanke på nylige terrorangrep, kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares.	Befolkning 2017	46,5	25,7	16,4	1,4	7,3	2,8	10,1
	Befolkning 2022	49,7	21,6	16,1	2,5	7,6	2,6	10,2
	Endring	3,2	-4,1	-0,3	1,1	0,3	-0,2	0,1
	Jøder 2017	41,8	10,0	4,7	37,6	4,7	1,2	5,9
	Jøder 2022	74,6	11,2	6,0	2,2	5,2	0,8	6,0
	Endring	32,9	1,2	1,3	-35,4	0,5	-0,4	0,1
Trakassering og vold rettet mot muslimer hadde ikke vært et problem med færre muslimske asylsøkere	Befolkning 2017	13,6	22,8	30,2	1,5	23,9	8,1	32,0
	Befolkning 2022	16,5	23,8	29,2	3,0	20,3	7,3	27,6
	Endring	2,9	1,0	-1,0	1,5	-3,6	-0,8	-4,4
	Jøder 2017	15,9	15,9	10,6	38,2	14,7	4,7	19,4
	Jøder 2022	41,0	20,9	14,9	2,2	17,2	3,7	20,9
	Endring	25,2	5,0	4,3	-36,0	2,5	-1,0	1,5

Resultatene for befolkningsutvalget har endret seg lite mellom 2017 og 2022.[8] Et stort flertall i befolkningsutvalget, 73 prosent, mener vold og trakassering rettet mot muslimer angår alle og er et angrep på samfunnet vårt i 2022. Dette er identisk med resultatet i 2017. Andelen er enda høyere i det jødiske utvalget, 92 prosent i 2022. En litt mindre andel i begge utvalg mener at slike angrep viser at hat mot muslimer er blitt et alvorlig problem i Europa, men også denne påstanden støttes av et klart flertall (64 prosent i befolkningen og 81 prosent i det jødiske utvalget). Samtidig indikerer resultatene at selv om respondentene mener problemet er alvorlig, er det mange som først og fremst anser trakassering og vold som et problem blant personer med ekstreme holdninger: Rundt halvparten av respondentene i befolkningsutvalget mente både i 2017 og i 2022 at handlingene primært utføres av ekstremister og derfor sier lite om den generelle situasjonen i Europa. Fire av ti respondenter (38 prosent) i det jødiske utvalget mente det samme i 2022.

8 Ved en feil var det en stor andel i det jødiske utvalget som ikke ble stilt spørsmålet i 2017, hvilket fremkommer i kolonnen «Ubesvart» i tabellen. Resultatene for endring er derfor vanskelige å tolke. De som ikke fikk spørsmålet i 2017 er lagt til som «Ubesvart» i denne tabellen.

Et mindretall av respondentene mener vold og trakassering av muslimer kan forsvares med tanke på nylige terrorangrep (10 prosent i befolkningsutvalget og 6 prosent blant jødene). Dette resultatet er likt som i 2017 og kan, som den tilsvarende påstanden om vold mot jøder, sies å være relativt høyt med tanke på innholdet i påstanden.

Den siste påstanden legger årsaken til trakassering og vold rettet mot muslimer på en stor andel asylsøkere. Resultatene er relativt stabile, og viser at i 2022 er det 28 prosent av befolkningen og 21 prosent i det jødiske utvalget som mener at slike handlinger ikke hadde vært et problem med færre asylsøkere.

Samlet tyder resultatene på at respondentene ser på muslimhets som et alvorlig problem og samfunnsmessig trussel, men at de ofte plasserer årsaken til dette problemet hos bestemte grupper – enten til ekstremister eller til en stor andel asylsøkere.

INDEKSER FOR MUSLIMFIENDTLIGHET

Indeksene for muslimfiendtlighet ble konstruert tilsvarende antisemittisme-indeksene og likt som i 2017. Ettersom både spørsmålsstillingene og konstruksjonen av indeksene er identiske for målingen av sosial avstand og antipati, er det mulig å sammenligne resultatene for holdninger til jøder og muslimer. Indeksen for fordommer består imidlertid av ulike påstander og er vanskeligere å sammenligne direkte.

INDEKS FOR FORDOMMER MOT MUSLIMER

Indeksen for fordommer (stereotypiske forestillinger) mot muslimer ble i likhet med indeksen for fordommer mot jøder konstruert med en skala fra 0 til 12, der det ble gitt 1 poeng for svaret «Stemmer nokså godt» og 2 poeng for «Stemmer helt» på de seks påstandene som inngikk i indeksen. Grensen for høy skåre ble satt mellom 3 og 4.

Vi brukte følgende seks påstander i indeksen: «Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets»; «Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne andre»; «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur»; «Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn»; «Muslimer ønsker å ta over Europa» og «Muslimer er mer voldelige enn andre».

Analysen viser en nedgang i utbredelsen av stereotypiske forestillinger i befolkningen på 3,4 prsentpoeng mellom 2017 og 2022. Andelen som ikke støtter noen av påstandene har i samme periode økt med over 6 prosentpoeng, til 43,5 prosent. Dette er dermed den klart vanligste skåren. Samlet er det likevel nærmere en tredjedel av befolkningen som ifølge denne analysen har utpregede fordommer mot muslimer (30,7 prosent).

Også i det jødiske utvalget har det vært en nedgang i høy skåre på fordomsindeksen, fra 14,7 prosent i 2017 til 11,2 prosent i 2022. Det er nedgang i andelen som ikke støtter noen av påstandene og dermed får skåren 0 i det jødiske utvalget (til 63,4 prosent i 2022).

Tabell 2.19 Indeks for fordommer mot muslimer (Prosent.)

Indeks for fordommer mot muslimer						
Utvalg	**0 Ingen**	**Lav 1-3**	**4-6**	**7-9**	**10-12**	**Høy 4-12**
Befolkning 2017	37,1	28,8	14,8	9,7	9,7	34,1
Befolkning 2022	43,5	25,8	15,7	7,9	7,0	30,7
Endring 2011-2022	6,4	-3,0	1,0	-1,7	-2,6	-3,4
Jøder 2017	67,6	17,6	8,8	2,9	2,9	14,7
Jøder 2022	63,4	25,4	6,7	2,2	2,2	11,2
Endring 2017-2022	-4,2	7,7	-2,1	-0,7	-0,7	-3,5

INDEKS FOR SOSIAL AVSTAND TIL MUSLIMER

Indeksen for sosial avstand til muslimer ble konstruert på samme måte som indeksen for sosial avstand til jøder, med en skala fra 0 til 4. Begge spørsmålene om kontakt ga 1 poeng for «Mislike det litt» og 2 poeng for «Mislike det sterkt». Grensen for høy skåre satt mellom 1 og 2. Andelen som skårer høyt (2-4) på sosial avstand til muslimer er i befolkningen redusert med litt over 4 prosentpoeng siden 2017 fra 19,6 prosent til 15,3. Et klart flertall av respondentene, 76 prosent, har laveste skåre på indeksen i 2022. Resultatene viser også en tydelig reduksjon i andelen med høy skåre i det jødiske utvalget, til 6,0 prosent i 2022.

Tabell 2.20 Indeks for sosial avstand til muslimer (Prosent.)

Indeks for sosial avstand til muslimer						
Utvalg	**Ingen 0**	**Lav 1**	**2**	**3**	**Høy 4**	**Høy 2-4**
Befolkning 2011	68,3	9,7	9,2	2,7	10,1	22,0
Befolkning 2017	72,2	8,2	9,1	2,1	8,4	19,6
Befolkning 2022	76,3	8,4	7,6	2,2	5,5	15,3
Endring 2011-2022	7,9	-1,3	-1,6	-0,5	-4,6	-6,7
Jøder 2017	78,8	7,6	7,1	2,4	4,1	13,5
Jøder 2022	90,3	3,7	1,5	0,7	3,7	6,0
Endring 2017-2022	11,5	-3,9	-5,6	-1,6	-0,4	-7,6

INDEKS FOR MOTVILJE MOT MUSLIMER

Indeksen for motvilje mot muslimer ble konstruert med en skala fra 0 til 2, der grensen for høy skåre ble satt mellom 0 og 1. Tilsvarende indeksen for motvilje mot jøder ga vi 2 poeng for å ha svart «Stemmer helt», 1 poeng for «Nokså godt» og 0 poeng for andre svar, inkludert 0 poeng for å ha svart «Stemmer helt» eller «Nokså godt» på spørsmålet om sympati.

Vi ga også 0 poeng til respondenter som hadde høy skåre både på motvilje og sympati utfra en antakelse om at denne skåren kunne skyldes en målefeil.

Resultatene viser en reduksjon i høy skåre både for befolkningsutvalget og jødene. I 2022 er det 23,7 prosent i befolkningen som skårer høyt på denne indeksen, mot 27,7 prosent i 2017. Det er 11,9 prosent

Tabell 2.21 Indeks for motvilje mot muslimer (Prosent.)

Indeks for motvilje mot muslimer				
Utvalg	**0**	**1**	**2**	**Høy 1-2**
Befolkning 2017	72,3	20,4	7,3	27,7
Befolkning 2022	76,3	18,2	5,5	23,7
Endring 2017-2022	4,0	-2,2	-1,8	-4,0
Jøder 2017	85,5	12,0	2,4	14,5
Jøder 2022	88,1	9,0	3,0	11,9
Endring 2017-2022	2,5	-3,1	0,6	-2,5
Ungdom 2022	93,3	4,8	1,8	6,7

i det jødiske utvalget som skårer høyt på motvilje mot muslimer (14,5 i 2017). Ungdommene har lavest andel med høy skåre på motvilje-indeksen (6,7 prosent).

SAMLEINDEKS FOR TRE DIMENSJONER AV HOLDNINGER TIL MUSLIMER

På samme måte som for analysen av holdninger til jøder, sammenfattet vi de tre indeksene for fordommer, sosial avstand og motvilje mot muslimer i en samleindeks. Grensen for høy skåre ved todeling av samleindeksen er satt mellom 1 og 2, slik at en respondent må ha skåret høyt på minst 2 av de 3 indeksene for å få høy skåre. Respondenter som kun hadde høy skåre på én av indeksene fikk altså ikke høy skåre på samleindeksen.

Tabell 2.22 Samleindeks for tre dimensjoner av negative holdninger til muslimer (Prosent.)

Samleindeks muslimfiendtlighet					
Utvalg	**0 Ingen**	**1 Lav**	**2**	**3 Høy**	**Høy 2-3**
Befolkning 2017	59,2	13,8	13,4	13,6	27,0
Befolkning 2022	64,5	15,2	14,2	6,2	20,3
Endring 2017-2022	5,4	1,3	0,7	-7,4	-6,7
Jøder 2017	74,1	18,2	5,9	1,8	7,6
Jøder 2022	82,1	10,4	5,2	2,2	7,5
Endring 2017-2022	8,0	-7,8	-0,7	0,5	-0,2

Samleindeksen for holdninger til muslimer viser at det er 20,3 prosent i den norske befolkningen som har det som kan betegnes som muslimfiendtlige holdninger, definert ved at de skårer høyt på minst to av de tre indeksene for negative holdninger. Dette er en nedgang på 6,7 prosent fra 2017. 7,5 prosent i det jødiske utvalget har høy skåre på denne indeksen, likt som i 2017.

2.3 OPPFATNINGER OM UTBREDELSEN OG BEKJEMPELSE AV NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

Hvordan man vurderer omfanget av negative holdninger kan ha mye å si for hvordan man forholder seg til tiltak for å bekjempe slike holdninger. I alle tre årene som denne kartleggingen har blitt gjennomført, har vi spurt respondentene i befolkningsutvalget om deres syn på utbredelsen av negative holdninger til jøder og muslimer, og hvorvidt de mener det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe slike holdninger.

Hvordan befolkningen generelt oppfatter situasjonen kan også ha stor betydning for minoriteters inkludering og opplevelser av tilhørighet. I 2017 og 2022 spurte vi derfor også hvordan de to minoritetsutvalgene vurderte utbredelsen av negative holdninger. Også oppfatninger om endringer i holdninger er viktig; hvis man oppfatter at en utvikling går i feil retning, er det mer sannsynlig at man vil støtte opp om tiltak for å motvirke denne utviklingen enn om man ser på negative holdninger som noe som primært hører fortiden til.

OPPFATNINGER OM UTBREDELSEN AV NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER

I befolkningsutvalget har det skjedd en økning i andelen som mener at negative holdninger til jøder er utbredt. Mens det var 19 prosent som mente dette i 2017, er andelen 24 prosent i 2022. Samtidig er det en nedgang i andelen som mener at slike holdninger er lite utbredt. I det jødiske utvalget er denne utviklingen tydeligere, med en økning i andelen som mener negative holdninger er «ganske» eller «veldig» utbredt på hele 22 prosentpoeng fra 2017 (fra 59 til 81 prosent) og en halvering av andelen som mener det er lite utbredt (fra 30 til 15 prosent). Igjen: De store svingningene kan delvis være et utslag av paneleffekt eller av at det jødiske utvalget er lite (N=134). Ved små utvalg vil selv relativt små endringer i svarene få innvirkning på de samlede resultatene. Det er ingen respondenter i dette utvalget som mener at negative holdninger til jøder «ikke er utbredt i det hele tatt». Også i det muslimske utvalget er det en økning i andelen som mener at negative holdninger til jøder er utbredt, fra 10 prosent i 2017 til 16 prosent i 2022. Ungdommene svarer likt som befolkningen generelt på dette spørsmålet (23 prosent mener negative holdninger er utbredt).

Endringen kan reflektere en generell økt oppmerksomhet om diskriminerende holdninger som samfunnsproblem. Det kan også reflektere en økt oppmerksomhet rundt antisemittisme spesielt, særlig har det vært skrevet mye om antisemittiske konspirasjonsforestillinger i forbindelse med korona-pandemien. De norske resultatene gjenspeiler utviklingen som er målt i andre europeiske land, men forskjellen mellom den generelle befolkningen i Norge og det jødiske utvalget er særlig stor (se kapittel 6 for en internasjonal sammenligning).

Tabell 2.23 Oppfatninger om utbredelse av negative holdninger til jøder (Prosent.)

Hvor utbredt mener du negative holdninger til jøder er i Norge i dag?							
Utvalg	**Veldig utbredt**	**Ganske utbredt**	**Lite utbredt**	**Ikke utbredt i det hele tatt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**	**Veldig + ganske**
Befolkning 2011	1,7	18,7	60,1	6,7	12,7	0,0	20,4
Befolkning 2017	2,4	16,9	58,8	10,1	11,8	0,0	19,3
Befolkning 2022	2,6	20,9	52,1	9,8	14,1	0,4	23,6
Endring 2011-2022	0,9	2,2	-8,1	3,1	1,4	0,4	3,1
Jøder 2017	11,1	48,1	29,6	0,0	0,0	11,1	59,3
Jøder 2022	15,7	65,7	14,9	0,0	3,0	0,7	81,3
Endring 2017-2022	4,6	17,5	-14,7	0,0	3,0	-10,4	22,1
Muslimer 2017	1,7	8,0	34,3	18,6	37,1	0,4	9,6
Muslimer 2022	3,7	11,8	31,7	19,0	32,2	1,6	15,5
Endring 2017-2022	2,0	3,8	-2,6	0,4	-4,9	1,2	5,8
Ungdom 2022	4,9	18,4	56,5	10,1	9,5	0,6	23,3

OPPFATNINGER OM UTBREDELSEN AV NEGATIVE HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Befolkningens vurdering av utbredelsen av negative holdninger til muslimer viser et annet bilde. Her har det skjedd en tydelig nedgang i andelen som mener slike holdninger er utbredt, først fra 2011 til 2017 og deretter fra 2017 til 2022. Samtidig er det en større andel som mener slike holdninger er lite utbredt eller ikke utbredt i det hele tatt.

Likevel er det langt flere i befolkningen som mener at negative holdninger til muslimer er utbredt (75 prosent i 2022) enn som mener negative holdninger til jøder er det (24 prosent i 2022). I det jødiske utvalget er det en større andel i 2022 som mener at negative holdninger til muslimer er utbredt (86 prosent) enn det var i 2017 (79 prosent). Det er dermed i det jødiske utvalget at størst andel mener negative holdninger til de to minoritetene er utbredt. 2017, var det 66 prosent som mente dette i 2022. Det er særlig når det gjelder det å krysse av for «Veldig utbredt» at det har skjedd en økning (fra 18 prosent i 2017 til 29 prosent i 2022). Samtidig er det både en mindre andel av respondentene som mener negative holdninger ikke er utbredt, og langt færre som synes det er vanskelig å besvare spørsmålet.

Ungdomsutvalget har igjen svart likt som befolkningen (75 prosent mener negative holdninger er utbredt), men i forhold til befolkningen generelt er det en noe høyere andel som har svart «Veldig utbredt» og færre som har svart «Ganske utbredt».

OPPFATNINGER OM ENDRING I UTBREDELSEN AV NEGATIVE HOLDNINGER

Vi ba respondentene i begge minoritetsutvalgene om å ta stilling til to spørsmål om hvorvidt det var skjedd noen endring i utbredelsen av negative holdninger til jøder og muslimer: «Tror du at negative holdninger til jøder/muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?» Spørsmålet ble også stilt til minoritetene i 2017.

Tabell 2.24 Oppfatninger om utbredelse av negative holdninger til muslimer (Prosent.)

Hvor utbredt tror du negative holdninger til muslimer er i Norge i dag?							
Utvalg	**Veldig utbredt**	**Ganske utbredt**	**Lite ut-bredt**	**Ikke utbredt i det hele tatt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**	**Veldig + ganske**
Befolkning 2011	20,7	65,7	10,1	0,3	3,2	0,0	86,4
Befolkning 2017	16,5	64,3	14,0	0,5	4,7	0,0	80,8
Befolkning 2022	13,3	61,9	17,9	1,1	5,5	0,3	75,2
Endring 2011-2022	-7,4	-3,7	7,8	0,8	2,3	0,3	-11,2
Jøder 2017	8,2	70,9	12,7	0,0	7,3	0,9	79,1
Jøder 2022	20,9	64,9	10,4	0,7	2,2	0,7	85,8
Endring 2017-2022	12,7	-6,0	-2,3	0,7	-5,0	-0,2	6,7
Muslimer 2017	18,1	34,2	20,5	5,2	19,0	3,1	52,3
Muslimer 2022	29,1	36,7	17,9	2,9	10,3	3,1	65,8
Endring 2017-2022	11,1	2,5	-2,6	-2,3	-8,7	0,0	13,6
Ungdom 2022	18,4	56,8	18,1	1,6	4,5	0,7	75,1

I det muslimske utvalget er det klart flere i 2022 enn i 2017 som mener at negative holdninger til muslimer er utbredt. Mens 52 prosent i det muslimske utvalget mente slike holdninger var «veldig» eller «ganske» utbredt i

Resultatene viser store forskjeller i vurderingene alt ettersom hvilket utvalg som svarer og om det er spørsmål om holdninger til jøder eller til muslimer. Både jøder og muslimer opplever selv at negative holdninger til egen gruppe som mer utbredt de siste fem år (68 prosent av jødene og 57 prosent av muslimene). Tallet er for begge minoritetsutvalg lavere enn i 2017 (da 69 prosent av jødene og 63 prosent av muslimene mente det samme).

I befolkningsutvalget er det 43 prosent som mener negative holdninger til muslimer er blitt mer utbredt, mens 27 prosent mener det samme om holdninger til jøder. Nesten halvparten (49 prosent) av respondentene i befolkningsutvalget mener derimot at antisemittisme er mindre utbredt, mot bare 3 prosent i det jødiske utvalget. Til sammenligning er det ingen i befolkningsutvalget som mener at negative holdninger til muslimer er blitt mindre utbredt de siste fem årene, mens 15 prosent av muslimene mener dette.

OPPFATNINGER OM BEHOVET FOR Å GJØRE NOE MED NEGATIVE HOLDNINGER

Respondenter i alle utvalgene ble spurt om de mente det var behov for å gjøre noe med hets mot jøder og muslimer (se tabell 2.26 og 2.27). Spørsmålet ble også stilt til befolkningen i 2011 og 2017, og til utvalgene med jøder og muslimer i 2017.

Tabell 2.25 Oppfatninger om endring av utbredelse de siste fem år (Prosent.)

Tror du at negative holdninger til jøder/muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?	Utvalg	Mer utbredt	Som før	Mindre utbredt	Ubes-vart	Sum
Negative holdninger til jøder	Jøder 2017	69,4	25,0	4,8	0,8	100,0
	Jøder 2022	67,9	26,9	3,0	2,2	100,0
Negative holdninger til muslimer	Muslimer 2017	63,2	22,1	9,8	4,9	100,0
	Muslimer 2022	56,9	25,5	14,8	2,8	100,0

Tabell 2.26 Oppfatninger om behovet for å bekjempe hets mot jøder (Prosent.)

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe jødehets?				
Utvalg	**Ja**	**Nei**	**Ingen mening**	**Ubesvart**
Befolkning 2011	37,5	29,9	32,5	0,1
Befolkning 2017	40,7	28,1	31,2	0,0
Befolkning 2022	49,7	19,7	29,5	1,0
Endring 2011-2022	12,2	-10,1	-3,0	0,9
Jøder 2017[1]	85,2	0,0	3,7	11,1
Jøder 2022	96,3	0,0	3,0	0,7
Endring 2017-2022	11,1	0,0	-0,7	-10,4
Muslimer 2017	27,8	20,3	48,4	3,6
Muslimer 2022	41,2	21,3	35,0	2,4
Endring 2017-2022	13,5	1,0	-13,3	-1,2
Ungdom 2022	50,0	23,0	25,1	1,9

1 Ved en feil ble dette spørsmålet bare stilt til 20 personer i det jødiske utvalget i 2017.

Tabell 2.27 Oppfatninger om behovet for å bekjempe hets mot muslimer (Prosent.)

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets?				
Utvalg	**Ja**	**Nei**	**Ingen mening**	**Ubesvart**
Befolkning 2011	59,3	19,7	20,9	0,0
Befolkning 2017	56,1	17,7	26,1	0,1
Befolkning 2022	58,7	16,5	23,9	0,9
Endring 2011-2022	-0,6	-3,2	3,0	0,9
Jødaer 2017	67,3	8,2	23,6	0,9
Jøder 2022	80,6	4,5	14,2	0,7
Endring 2017-2022	13,3	-3,7	-9,5	-0,2
Muslimer 2017	54,4	14,9	26,9	3,8
Muslimer 2022	71,5	12,5	14,0	2,0
Endring 2017-2022	17,1	-2,4	-13,0	-1,7
Ungdom 2022	63,3	17,7	17,8	1,3

Det er høyest andel i det jødiske utvalget som mener det er nødvendig å bekjempe begge typer hets. Både befolkningsutvalget og ungdomsutvalget er mer opptatt av å gjøre noe med hets mot muslimer enn med jødehets, men ungdommene er mer bekymret for hets mot muslimer enn det den øvrige befolkningen er. Det er 59 prosent i befolkningen og 63 prosent blant ungdommene som mener noe må gjøres for å bekjempe muslimhets, mens 50 prosent i begge disse utvalgene mener noe må gjøres med jødehets.

3. KONTEKST – HOLDNINGER I SAMMENHENG

Hvilke faktorer kan ha betydning for forekomsten av negative holdninger til jøder eller muslimer? I dette kapittelet presenterer vi resultatene for respondentenes holdninger til andre nasjonale og religiøse grupper, syn på den israelsk-palestinske konflikten, tilbøyelighet til å støtte konspirasjonsforestillinger og syn på religionens plass i samfunnet. Samlet bidrar disse spørsmålene til å sette holdninger til jøder og muslimer inn i en bredere sammenheng og til å forklare noen sentrale faktorer bak negative holdninger.

Det er vanskelig å trekke årsaksslutninger på bakgrunn av intervjudata. Det som kan påvises, er statistiske sammenhenger, men de avspeiler ikke nødvendigvis påvirkning. Et annet problem er årsaksretningen, altså hvilken vei en eventuell påvirkning går mellom variablene. For eksempel kan dette være vanskelig å vite når det gjelder forholdet mellom negative holdninger til jøder og synet på den israelsk-palestinske konflikten. I mange tilfeller er det rimelig å anta at en eventuell påvirkning går begge veier.

Vi skal se på hvordan holdningene varierer mellom grupper som er inndelt etter kjønn, alder, bosted og utdanning, og på samvariasjonen mellom negative holdninger og fremmedfrykt (xenofobi), synet på innvandrere i Norge, syn på religion og religiøsitet, konspirasjonsmentalitet og oppfatning om konflikten i Midtøsten. Det er laget egne indekser for synet på den israelsk-palestinske konflikten, innvandrerskepsis, konspirasjonsmentalitet og fremmedfrykt.

3.1 SOSIAL AVSTAND TIL ULIKE GRUPPER OG HOLDNINGER TIL INNVANDRING

Respondentene ble bedt om å besvare spørsmål om kontakt med mennesker fra ulike nasjoner og med ulik religiøs bakgrunn. Det ble også spurt om respondentenes syn på innvandring generelt og på flyktninger. Spørsmålene om innvandring og sosial kontakt ble stilt allerede i 2011, mens spørsmålet om flykninger ble stilt første gang i 2017.

KONTAKT MED MENNESKER AV ULIKE NASJONALITETER OG RELIGIONER

I tillegg til spørsmålene om kontakt med jøder og muslimer ble det i 2022 spurt om slik kontakt med romer, somaliere og polakker. Resultatene viser den samme tendens som ved de tidligere undersøkelsene, der kontakt med romer er det respondentene er mest skeptiske til. Vi har målt minst utbredt sosial avstand til jøder. Resultatene korresponderer også med undersøkelser gjort i andre europeiske land, som peker på et mønster i befolkningenes vurderinger av minoriteter og eksistensen av det som betegnes som et «etnisk hierarki» (se f.eks. Jones & Unsworth, 2021; Sebban-Bécache et al., 2022).

Nesten halvparten (46 prosent) av respondentene i befolkningsutvalget svarte at de ville «Mislike det litt» eller «Mislike det sterkt» å få romer som nabo. Rundt en tredjedel (30 prosent) ville ha noe imot å få romer inn i vennekretsen. Respondentene i befolkningsutvalget er fremdeles (som i 2011 og i 2017) litt mer skeptiske til kontakt med somaliere enn til kontakt med muslimer.

Respondentene i de to minoritetsutvalgene er generelt mindre skeptiske til begge former for kontakt enn befolkningsutvalget.

Tabell 3.1 Sosial avstand til ulike grupper: naboskap (Prosent.)

Når du tenker på ... I hvilken grad ville du like eller mislike at de ble naboene dine?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesielt imot det**	**Vet ikke**	**Ubesvart**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Jøder								
Befolkning 2011	14	73	3	0	7	3	100	11
Befolkning 2017	14	75	4	0	5	2	100	7
Befolkning 2022	16	74	3	1	5	1	100	6
Muslimer 2017	22	63	5	2	3	5	100	8
Muslimer 2022	29	60	5	1	3	2	100	5
Muslimer								
Befolkning 2011	7	63	3	0	15	13	100	28
Befolkning 2017	8	61	5	0	15	11	100	26
Befolkning 2022	9	63	5	1	15	8	100	22
Jøder 2017	14	62	4	0	12	8	100	20
Jøder 2022	18	67	3	2	5	5	100	10
Polakker								
Befolkning 2011	11	70	3	0	13	4	100	17
Befolkning 2017	10	74	3	0	10	2	100	12
Befolkning 2022	12	73	3	0	9	2	100	11
Jøder 2017	16	74	2	0	6	1	100	8
Jøder 2022	14	81	1	1	3	0	100	3
Muslimer 2017	21	62	4	1	6	6	100	12
Muslimer 2022	24	64	6	1	4	2	100	6
Romer («sigøynere»)								
Befolkning 2011	3	37	5	0	28	27	100	55
Befolkning 2017	4	31	8	0	30	27	100	57
Befolkning 2022	5	40	9	1	28	18	100	46
Jøder 2017	9	36	10	0	32	13	100	45
Jøder 2022	10	48	11	1	25	4	100	29
Muslimer 2017	12	47	9	2	18	11	100	30
Muslimer 2022	16	51	11	1	12	9	100	21
Somaliere								
Befolkning 2011	6	49	7	0	21	17	100	39
Befolkning 2017	6	51	6	0	20	16	100	36
Befolkning 2022	7	54	7	0	20	12	100	32
Jøder 2017	12	54	8	0	16	9	100	26
Jøder 2022	13	64	6	2	9	5	100	14
Muslimer 2017	24	54	4	2	11	5	100	17
Muslimer 2022	31	53	5	1	7	3	100	10

Tabell 3.2 Sosial avstand ulike grupper: vennekrets (Prosent.)

Når du tenker på ... I hvilken grad ville du like eller mislike at de ble bragt inn i vennekretsen din?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesielt imot det**	**Vet ikke**	**Ubesvart**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Jøder								
Befolkning 2011	14	73	3	0	6	3	100	10
Befolkning 2017	18	70	4	0	5	2	100	7
Befolkning 2022	20	69	5	1	4	1	100	5
Muslimer 2017	24	56	8	2	5	6	100	11
Muslimer 2022	30	55	7	2	3	3	100	6
Ungdom 2022	27	62	2	4	3	3	100	5
Muslimer								
Befolkning 2011	9	63	3	0	13	12	100	24
Befolkning 2017	13	60	5	0	12	9	100	21
Befolkning 2022	15	62	6	1	9	7	100	16
Jøder 2017	28	54	4	1	8	5	100	13
Jøder 2022	30	60	2	1	2	4	100	6
Ungdom 2022	27	59	2	3	6	4	100	9
Polakker								
Befolkning 2011	13	70	3	0	11	3	100	13
Befolkning 2017	16	71	4	0	6	2	100	8
Befolkning 2022	17	71	4	1	5	1	100	6
Jøder 2017	27	62	4	2	4	1	100	5
Jøder 2022	25	67	3	2	3	0	100	3
Muslimer 2017	22	56	6	3	6	7	100	12
Muslimer 2022	28	59	7	2	2	2	100	4
Ungdom 2022	27	65	3	2	2	1	100	3
Romer («sigøynere»)								
Befolkning 2011	4	49	4	0	23	20	100	43
Befolkning 2017	8	40	10	1	22	20	100	42
Befolkning 2022	8	48	13	1	17	12	100	30
Jøder 2017	16	48	7	1	16	11	100	28
Jøder 2022	20	57	8	2	10	4	100	14
Muslimer 2017	13	45	12	2	13	14	100	27
Muslimer 2022	18	50	14	3	9	7	100	15
Ungdom 2022	22	58	7	3	6	4	100	9
Somaliere								
Befolkning 2011	8	54	5	0	17	16	100	33
Befolkning 2017	12	53	7	1	14	12	100	26
Befolkning 2022	13	59	8	1	11	9	100	19

Når du tenker på ... I hvilken grad ville du like eller mislike at de ble bragt inn i vennekretsen din?								
Utvalg	**Like det**	**Ikke ha noe spesielt imot det**	**Vet ikke**	**Ubesvart**	**Mislike det litt**	**Mislike det sterkt**	**SUM**	**Litt + sterkt**
Jøder 2017	23	51	4	2	11	8	100	19
Jøder 2022	23	61	4	3	5	5	100	9
Muslimer 2017	25	52	7	2	7	6	100	13
Muslimer 2022	35	49	7	2	4	3	100	6
Ungdom 2022	28	58	2	3	6	3	100	9

INDEKS FOR FREMMEDFRYKT

Som vist tidligere har vi konstruert en indeks for sosial avstand til jøder og muslimer ved å gi 1 poeng for «mislike det litt» og 2 poeng for «mislike det sterkt» å ha sosial kontakt. Dette ga en skala fra 0 til 4, og vi satte grensen for høy verdi mellom 1 og 2 ved todeling av skalaen. Vi har brukt den samme metoden for å analysere sosial avstand til romer, polakker og somaliere. Resultatene viser en tydelig nedgang i andelen med høy skåre på sosial avstand til alle de tre gruppene mellom 2011 og 2022.

Mens det å ha sosial avstand til jøder og muslimer kan forstås som aspekter ved antisemittisme og muslimfiendtlighet, kan det også sees som uttrykk for en mer generell skepsis til fremmede – xenofobi eller fremmedfrykt.

Tabell 3.3 Indeks for sosial avstand til polakker, romer og somaliere (Prosent.)

Indekser for sosial avstand							
	Utvalg	**Ingen 0**	**Lav 1**	**2**	**3**	**Høy 4**	**Høy 2-4**
Polakker	Befolkning 2011	80,4	8,3	8,0	0,8	2,4	11,3
	Befolkning 2017	87,1	5,1	5,6	0,6	1,5	7,8
	Befolkning 2022	87,8	6,3	4,2	0,6	0,9	5,8
	Endring 2011-2022	7,4	-2,0	-3,8	-0,2	-1,5	-5,5
Romer	Befolkning 2011	36,8	19,7	19,3	10,5	13,7	43,6
	Befolkning 2017	41,7	13,9	19,6	5,4	19,4	44,3
	Befolkning 2022	53,4	14,3	16,9	4,2	11,2	32,3
	Endring 2011-2022	16,6	-5,3	-2,4	-6,4	-2,5	-11,3
Somaliere	Befolkning 2011	51,9	16,2	16,1	6,6	9,2	31,8
	Befolkning 2017	62,2	11,1	12,4	2,8	11,6	26,7
	Befolkning 2022	66,5	13,2	10,0	2,6	7,6	20,2
	Endring 2011-2022	14,6	-3,0	-6,1	-3,9	-1,6	-11,6

Det er høyest andel i befolkningen som har høy skåre på sosial kontakt med romer (32 prosent). 20 prosent har høy skåre på sosial avstand til somaliere og 6 prosent til polakker. En indeks for fremmedfrykt kan lages ved å se resultatene for sosial kontakt med romer, somaliere og polakker samlet. Med tre indikatorer skåret 0–4 gir dette en skala fra 0 til 12. Vi definerer høy fremmedfrykt

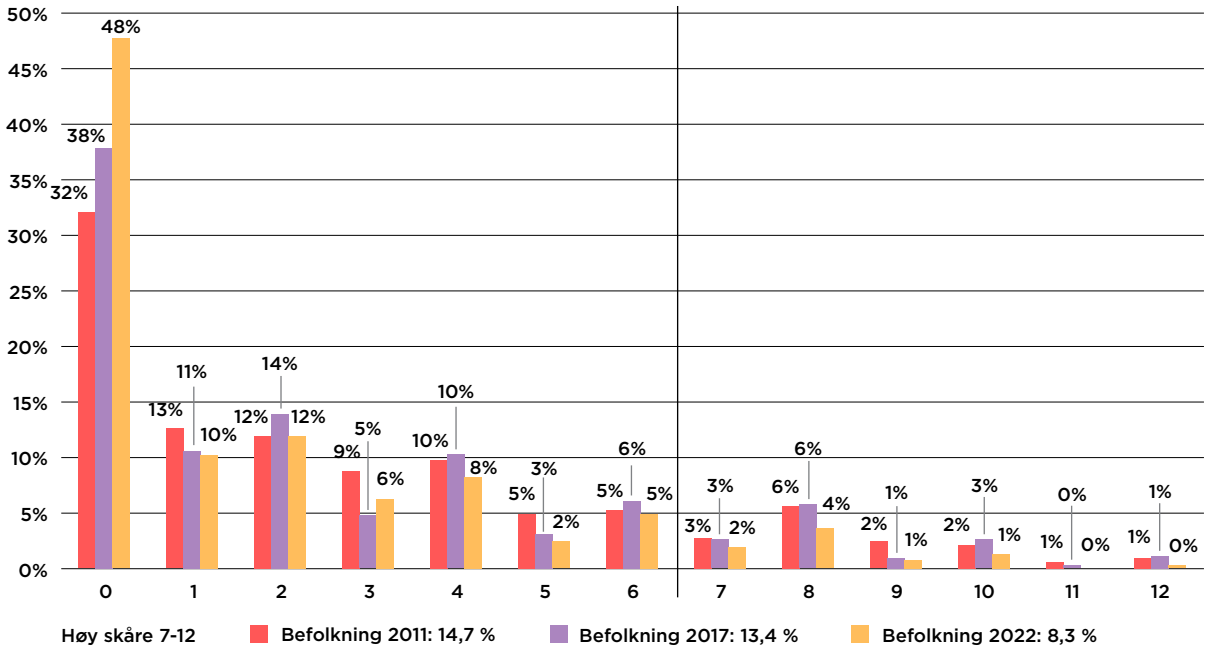

Figur 3.1 Indeks for fremmedfrykt (Prosent.)

som det å ha skåre over halvparten, det vil si at vi setter grensen for høy verdi mellom skåre 6 og 7. Som illustrert i figuren, er høy fremmedfrykt tydelig redusert i befolkningen siden 2011, og særlig de siste fem årene.

I 2022 har vi målt høy skåre på indeksen for fremmed-frykt for 8,3 prosent i befolkningen. Dette er en nedgang fra 13,4 prosent i 2017 og 14,7 prosent i 2011.

SYN PÅ KONSEKVENSER AV INNVANDRING

To spørsmål dreide seg om hvilke virkninger det kan få at det er kommet innvandrere fra andre kulturer til Norge. Det ene spørsmålet gjaldt kulturell påvirkning, det andre berørte økonomiske konsekvenser. Spørsmålene ble stilt til befolkningen i 2011, 2017 og 2022, og for det jødiske og muslimske utvalget i 2017 og 2022. Spørsmålene er dessuten brukt i Norsk Monitor siden 1993.

Resultatene viser en gradvis økning i andelen som mener at innvandring har positive kulturelle og økonomiske konsekvenser, og en nedgang i andelen som mener det representerer en økonomisk belastning.

KULTURELLE KONSEKVENSER

Respondentene ble bedt om å ta stilling til hvilken av to påstander som stemte best med eget syn når det gjaldt den kulturelle virkningen av innvandring. Dette spørsmålet ble også stilt til ungdomsutvalget.

Tabell 3.4 Kulturelle konsekvenser av innvandring (Prosent.)

To personer diskuterer hvilken virkning det har at det har kommet innvandrere fra andre kulturer til Norge.

A sier: Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge.

B sier: Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur.

Hvem er du mest enig med, A eller B?

Utvalg	Mest enig med A	Mest enig med B	Umulig å velge	Ubesvart
Befolkning 2011	54,2	25,0	20,7	0,2
Befolkning 2017	56,8	24,8	18,4	0,0
Befolkning 2022	61,0	24,6	13,7	0,7
Endring 2011-2017	6,9	-0,3	-7,0	0,4
Jøder 2017	65,9	11,8	21,2	1,2
Jøder 2022	76,1	10,4	11,9	1,5
Endring 2017-2022	10,2	-1,3	-9,2	0,3
Muslimer 2017	80,5	2,6	14,5	2,3
Muslimer 2022	83,4	3,1	12,5	1,0
Endring 2017-2022	2,9	0,5	-2,0	-1,4
Ungdom 2022	75,6	14,1	10,0	0,2

I alle årene denne kartleggingen har vært gjennomført, har et flertall av respondentene ment at innvandring har positive kulturelle konsekvenser i Norge. I 2022 er det 61 prosent i befolkningen som støtter påstanden til A: «Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge». En fjerdedel (25 prosent) er imidlertid mer enig i standpunktet til B, at innvandreres levemåte ikke passer inn og at innvandring representerer en trussel mot norsk kultur. Andelen som er skeptiske til innvandringens kulturelle påvirkning har ligget stabilt gjennom hele perioden, så endringen er relatert til en reduksjon i andelen som er usikker. Som vi har sett, har det imidlertid vært en klar nedgang de siste fem år i andelen som mener at muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur (fra 39 prosent til 33 prosent, se kapittel 2.2).

ØKONOMISKE KONSEKVENSER

Respondentene ble også bedt om å ta stilling til to påstander om økonomiske konsekvenser av innvandring.

Mens det i 2011 var like mange som mente at innvandring har en positiv effekt som de som mente at det har en negativ effekt på norsk økonomi, er det i 2022 over dobbelt så mange i befolkningen som er positive som negative. Mer enn halvparten av respondentene i befolkningsutvalget (53 prosent) mener nå at «Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv», mens 24 prosent krysset av for påstanden «Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med å skape». En reduksjonen i andelen som mener innvandrere utnytter velferdsgoder kan også spores i de åpne svarene (se kapittel 4). I motsetning til det som var tilfellet når det gjaldt syn på kulturelle konsekvenser av innvandring, er økningen i andelen som mener at innvandring har

positive økonomiske konsekvenser primært knyttet til en nedgang i negative syn, andelen som er usikre har vært nokså stabil gjennom hele perioden.

Resultatene for hvordan befolkningen oppfatter innvandrernes betydning for norsk kultur og økonomi (gjengitt i tabell 3.4 og 3.5) er brukt til å lage en indeks for innvandrerskepsis. Indeksen for innvandrerskepsis er laget ved å gi 0 poeng for et positivt svar, 1 for ikke å ta stilling og 2 poeng for et negativt svar. Når skåre 3 eller 4 på indeksen regnes som høy verdi, klassifiseres 29 prosent av utvalget som innvandrerskeptisk i 2017 og 24 prosent i 2022, med andre ord en nedgang på 5 prosentpoeng.

Tabell 3.5 Økonomiske konsekvenser av innvandring (Prosent.)

To personer diskuterer hvilke virkninger det har at det har kommet innvandrere fra andre kulturer til Norge.

A sier: Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med å skape.
B sier: Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv.

Hvem er du mest enig med i synet på innvandrere, A eller B?

Utvalg	Mest enig med A	Mest enig med B	Umulig å velge	na
Befolkning 2011	37,1	37,1	25,5	0,0
Befolkning 2017	31,0	43,6	25,3	0,1
Befolkning 2022	24,4	52,7	22,4	0,6
Endring 2011-2022	-12,7	15,6	-3,1	0,6
Jøder 2017	18,2	58,2	22,4	1,2
Jøder 2022	14,2	58,2	26,1	1,5
Endring 2017-2022	-4,1	0,0	3,8	0,3
Muslimer 2017	5,8	73,7	18,0	2,5
Muslimer 2022	5,7	78,7	14,3	1,3
Endring 2017-2022	-0,1	5,0	-3,7	-1,2

Tabell 3.6 Indeks for innvandrerskepsis (Prosent.)

Indeks for innvandrerskepsis				
Utvalg	**0 Ingen**	**Svak 1**	**Middels 2**	**Høy 3-4**
Befolkning 2017	38,2	14,8	18,1	28,8
Befolkning 2022	45,6	14,4	15,9	24,1
Endring	7,4	-0,4	-2,2	-4,7

OPPFATNINGER OM HVORDAN NORGE BØR STILLE SEG TIL FLYKTNINGER

Respondentene ble bedt om å ta stilling til tre ulike standpunkter vedrørende Norges håndtering av flyktninger: Bør vi strekke oss så langt som mulig for at Norge kan ta imot flere flyktninger, bør de heller hjelpes i eller nær sitt hjemland, eller har Norge ikke råd til å hjelpe grunnet mange uløste oppgaver her i landet? Spørsmålet ble stilt til alle utvalg. Det ble også stilt i 2017, og er brukt i Norsk Monitor siden 1993.

I befolkningsutvalget er det et flertall (51 prosent) som mener at Norge primært bør hjelpe flyktninger i eller nær deres eget land. I 2022 er det også 43 prosent av jødene og 37 prosent av muslimene som mener dette. I alle utvalg har denne andelen gått ned siden 2017. Svarene fra ungdomsutvalget ligger tett på befolkningen i 2022 (48 prosent).

En større andel i minoritetsutvalgene mener Norge bør strekke seg langt for å ta imot flere flyktninger: Omtrent halvparten både i det jødiske og det muslimske utvalget mener dette i 2022. Dette er en økning siden 2017 for begge utvalg. Det er 33 prosent i befolkningen som mener Norge bør ta imot flere flyktninger, likt som i 2017. Blant ungdommene er det 39 prosent som mener dette.

Det standpunktet som fikk klart lavest støtte både i 2017 og 2022, var at Norge ikke har råd til å bruke så mye penger på å hjelpe flyktninger fordi det er så mange uløste oppgaver her i landet. I 2022 er det 14 prosent i befolkningen, 6 prosent av jødene og 7 prosent av muslimene som mener dette. Igjen ligger svarene fra ungdomsutvalget tett på befolkningen generelt (10 prosent).

Tabell 3.7 Norge og flyktninger (Prosent.)

Hvilket av standpunktene nedenfor stemmer best med ditt eget syn på hvordan Norge bør stille seg til flyktninger?				
Utvalg	**Vi må strekke oss så langt som mulig for å ta imot flere flyktninger i Norge.**	**I stedet for å ta imot flyktninger i Norge bør vi bruke midler til å hjelpe dem i sitt eget land eller land som ligger nært deres eget.**	**Vi har ikke råd til å bruke så mye penger på å hjelpe flyktninger så lenge vi har så mange uløste oppgaver her i Norge.**	**Ubesvart**
Befolkning 2017	32,7	54,6	12,2	0,4
Befolkning 2022	32,9	50,6	14,4	2,1
Endring 2017-2022	0,2	-4,0	2,2	1,7
Jøder 2017	41,8	49,4	4,1	4,7
Jøder 2022	47,8	42,5	6,0	3,7
Endring 2017-2022	6,0	-6,9	1,9	-1,0
Muslimer 2017	44,8	41,7	7,2	6,3
Muslimer 2022	50,2	36,9	6,9	6,1
Endring 2017-2022	5,4	-4,9	-0,4	-0,2
Andre 2017	40,9	40,6	8,6	9,9
Andre 2022	46,7	38,5	9,9	4,9
Endring 2017-2022	5,8	-2,1	1,2	-4,9
Ungdom 2022	39,4	47,6	10,4	2,6

3.2 ISRAEL OG MIDTØSTEN-KONFLIKTEN

Som drøftet innledningsvis er relasjonen mellom holdninger til Israel og holdninger til jøder sentralt i mange av vår tids diskusjoner om antijødiske holdninger. Den israelsk-palestinske konflikten har i mange år vært en del av diskusjonen om antisemittisme. Spørsmålet som debatteres, er i hvilken grad og på hvilke måter kritiske syn på Israel og israelsk politikk overfor palestinerne kan kobles til antisemittiske holdninger. Hvor går grensen mellom Israel-kritikk og antisemittisme, hvilke antiisraelske uttrykk er også antisemittiske? HL-senterets kartlegginger har siden 2011 inkludert et spørsmål som har kartlagt respondentenes støtte til partene i konflikten. I tillegg er det et spørsmål som ber respondentene ta stilling til ulike påstander om Israel og konflikten.

STØTTE TIL PARTENE I DEN ISRAELSK-PALESTINSKE KONFLIKTEN

Respondentene i alle utvalg ble spurt om sin støtte til partene i den israelsk-palestinske konflikten. Spørsmålet ble først stilt til befolkningen i 2011 og til minoritetsutvalgene i 2017. I 2022 fikk ungdommene også dette spørsmålet.

Resultatene viser tydelige forskjeller mellom befolkningsutvalget, det jødiske utvalget og det muslimske utvalget når det gjelder syn på Israel og den israelsk-palestinske konflikten, mens ungdomsutvalget svarer omtrent som befolkningen generelt. I befolkningsutvalget og ungdomsutvalget er det en overvekt for støtte til palestinerne.

31 prosent blant ungdommene og 23 prosent i befolkningen støtter palestinerne «bare» eller «mest». 9 prosent i begge utvalg støtter Israel. Fordelingen i

Tabell 3.8 Støtte til partene i konflikten mellom Israel og palestinerne. (Prosent.)

Folk har ulike oppfatninger av konflikten mellom Israel og palestinerne. Hvem holder du mest med?										
Utvalg	**Bare / mest Israel**	**Bare med Israel**	**Mest med Israel**	**Litt med Israel**	**Ingen av sidene**	**Umulig å svare / ubesv.**	**Litt med palest.**	**Mest med palest.**	**Bare med palest.**	**Bare / mest palest.**
Befolkning 2011	8,1	1,3	6,8	4,7	30,3	20,8	12,7	21,1	2,2	23,3
Befolkning 2017	8,8	2,1	6,7	4,5	31,9	22,3	10,5	18,3	3,6	21,9
Befolkning 2022	9,3	2,0	7,3	4,6	30,9	20,0	12,1	19,4	3,8	23,1
Endring 2011-2022	1,2	0,7	0,5	-0,1	0,6	-0,8	-0,6	-1,7	1,6	-0,1
Jøder 2017	65,9	14,7	51,2	13,5	5,3	14,1	1,2	0,0	0,0	0,0
Jøder 2022	62,7	11,9	50,8	12,7	7,5	14,9	0,0	2,2	0,0	2,2
Endring	-3,2	-2,8	-0,4	-0,8	2,2	0,8	-1,2	2,2	0,0	2,2
Muslimer 2017	2,9	1,8	1,1	0,4	17,3	20,0	7,2	30,4	21,7	52,0
Muslimer 2022	2,4	1,1	1,2	0,7	13,5	15,1	6,9	28,6	32,8	61,4
Endring	-0,6	-0,7	0,1	0,3	-3,8	-4,9	-0,3	-1,8	11,1	9,3
Ungdom 2022	8,9	3,2	5,7	2,4	23,9	26,2	7,2	20,3	11,1	31,4

støtten er ellers som man kanskje kunne forvente: Mens et klart flertall blant muslimene (61 prosent) primært støtter palestinerne, er det et tilsvarende flertall i det jødiske utvalget (63 prosent) som støtter Israel.

Befolkningens holdninger har i stor grad holdt seg stabile siden 2011. I det muslimske utvalget har støtten til palestinerne økt siden 2017, mens støtten til Israel er noe redusert i det jødiske utvalget. I det muslimske utvalget har dessuten usikkerheten gått ned siden 2017: I 2022 var det færre som enten svarte at de ikke holder med noen av sidene i konflikten eller som krysset av for «Umulig å svare».

SYN PÅ ISRAEL OG DEN ISRAELSK-PALESTINSKE KONFLIKTEN

En analyse av utbredelsen av antisemittisme avhenger av den forståelse av fenomenet som man legger til grunn. Vår analyse bygger, som vi har sett, på tre ulike indekser som samlet sett favner ulike former for negative holdninger til jøder. Listen over stereotypiske forestillinger gjenspeiler hvordan antisemittisme ikke er et statisk fenomen, men et fenomen som reflekterer problemer i samtiden. Hvorvidt en Israel-kritisk påstand også er antisemittisk er relativt enkelt å fastslå når den inkluderer referanser til tradisjonelle antijødiske forestillinger. Men hvis antisemittisme skal forstås som et fleksibelt fenomen, slik vi hevder, innebærer dette også at repertoaret gradvis opptar nye uttrykksformer som innebærer et behov for tolkning og nye grensedragninger.[9]

HL-senterets kartlegginger har inkludert noen påstander om Israel som befinner seg i et slikt grenseområde. Et eksempel som ofte medfører debatt om grensedragningen mellom antisemittisme og Israel-kritikk, er påstanden «Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig». Påstanden gir uttrykk for sterk kritikk av Israel og impliserer en omsnuing av de historiske rollene som offer og overgriper, en kjent antisemittisk trope som har røtter fra lenge før Israel ble etablert (Holz, 2012). En kartlegging gjennomført av European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) har vist at et stort flertall av jøder i Europa tolker denne tropen som antisemittisk (FRA, 2018, s. 25). Når dette kan sies å være en antisemittisk påstand, er det blant annet fordi den innebærer en relativisering og trivialisering av Holocaust.

Resultatene viser at denne påstanden ble vurdert svært ulikt i befolkningen generelt og i det muslimske utvalget sammenlignet med respondentene i det jødiske utvalget. Mens påstanden ikke fikk noen støtte i det jødiske utvalget, var det en relativt stor andel i befolkningen (33 prosent i 2022) og enda større andel blant muslimene (63 prosent i 2022) som viste støtte. Blant respondentene i det muslimske utvalget var det dessuten en tydelig økning i støtten mellom 2017 og 2022 (fra 51 prosent i 2017).

Andre komparative europeiske studier der denne påstanden har inngått viser til dels store forskjeller i støtten i ulike befolkningsutvalg. Resultatene fra en studie i 16 europeiske land fra 2021 indikerer imidlertid at støtten i Norge ligger noe over gjennomsnittet. Mens en tredjedel av befolkningen i Norge støtter påstanden, var gjennomsnittet i landene som inngikk i denne studien, 26 prosent (Kovács & Fischer, 2021, s. 51).[10]

9 For en gjennomgang av hvordan antisemittisme og holdninger til Israel overlapper, se Bergmann (2021). Rapporten viser en oversikt over internasjonale kartlegginger på dette området.

10 Landene som inngikk i undersøkelsen var: Frankrike, Østerrike, Belgia, Tsjekkia, Romania, Polen, Tyskland, Storbritannia, Hellas, Ungarn, Italia, Latvia, Nederland, Slovakia, Spania og Sverige.

Tabell 3.9 Syn på Israel og den israelsk-palestinske konflikten (Prosent.)

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om Midtøsten-konflikten for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Nokså + helt
Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred.	Befolkning 2011	24,9	23,7	35,1	0,5	11,7	4,1	15,8
	Befolkning 2017	13,2	20,9	45,5	0,1	15,8	4,6	20,4
	Befolkning 2022	14,5	19,1	40,4	2,0	16,8	7,1	24,0
	Endring 2011-2022	-10,4	-4,6	5,3	1,5	5,2	3,0	8,2
	Jøder 2017	77,6	11,2	5,9	1,8	2,4	1,2	3,5
	Jøder 2022	73,1	9,7	8,2	2,2	5,2	1,5	6,7
	Endring 2017-2022	-4,5	-1,5	2,3	0,5	2,9	0,3	3,2
	Muslimer 2017	20,2	14,1	34,6	6,2	11,2	13,8	25,0
	Muslimer 2022	17,8	15,3	33,8	3,9	10,5	18,7	29,2
	Endring 2017-2022	-2,4	1,2	-0,8	-2,2	-0,7	4,9	4,2
Både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat.	Befolkning 2011	2,5	3,7	17,0	0,5	27,8	48,6	76,4
	Befolkning 2017	2,2	4,4	23,0	0,0	30,9	39,5	70,3
	Befolkning 2022	2,1	4,1	22,1	1,7	31,0	38,9	69,9
	Endring 2011-2022	-0,3	0,4	5,1	1,2	3,2	-9,7	-6,5
	Jøder 2017	7,6	4,1	6,5	1,8	36,5	43,5	80,0
	Jøder 2022	1,5	10,4	9,0	1,5	33,6	44,0	77,6
	Endring 2017-2022	-6,2	6,3	2,5	-0,3	-2,9	0,5	-2,4
	Muslimer 2017	4,1	2,1	19,6	4,2	14,9	55,1	70,0
	Muslimer 2022	6,6	4,9	17,7	3,3	15,8	51,7	67,5
	Endring 2017-2022	2,5	2,8	-1,9	-0,9	0,9	-3,4	-2,5
Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten.	Befolkning 2011	12,9	32,1	33,7	0,4	16,6	4,2	20,9
	Befolkning 2017	10,0	31,2	36,8	0,2	17,8	4,1	21,9
	Befolkning 2022	10,4	29,5	36,6	2,2	16,5	4,7	21,3
	Endring 2011-2022	-2,5	-2,6	2,8	1,8	-0,1	0,5	0,4
	Jøder 2017	4,1	20,6	11,2	0,6	37,6	25,9	63,5
	Jøder 2022	1,5	21,1	14,3	0,8	45,1	17,3	62,4
	Endring 2017-2022	-2,6	0,5	3,1	0,2	7,5	-8,6	-1,1
	Muslimer 2017	29,3	21,1	34,8	5,3	5,5	4,0	9,4
	Muslimer 2022	40,2	18,2	29,3	4,1	4,8	3,3	8,1
	Endring 2017-2022	10,9	-2,9	-5,5	-1,1	-0,6	-0,7	-1,3

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om Midtøsten-konflikten for deg?	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Nokså + helt
Palestinske ledere ønske oppriktig å få til en løsning på konflikten.	Befolkning 2011	6,1	21,8	34,2	0,2	31,6	6,2	37,7
	Befolkning 2017	7,2	19,2	40,3	0,1	28,1	5,0	33,1
	Befolkning 2022	6,8	19,1	40,2	1,5	25,9	6,6	32,4
	Endring 2011-2022	0,7	-2,7	6,0	1,3	-5,7	0,4	-5,3
	Jøder 2017	31,2	41,2	14,1	1,2	10,6	1,8	12,4
	Jøder 2022	26,9	50,7	13,4	2,2	6,7	0,0	6,7
	Endring 2017-2022	-4,3	9,6	-0,7	1,1	-3,9	-1,8	-5,6
	Muslimer 2017	4,1	10,5	37,3	5,0	25,5	17,6	43,1
	Muslimer 2022	5,1	10,5	34,5	4,8	23,1	22,0	45,2
	Endring 2017-2022	1,0	0,0	-2,8	-0,2	-2,3	4,4	2,1
Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig.	Befolkning 2011	11,5	21,0	29,2	0,2	29,1	9,0	38,1
	Befolkning 2017	9,9	20,5	37,0	0,3	25,4	6,9	32,2
	Befolkning 2022	12,6	19,8	33,2	1,6	24,9	7,9	32,8
	Endring 2011-2022	1,1	-1,2	3,9	1,4	-4,2	-1,0	-5,3
	Jøder 2017	77,6	15,3	4,7	1,8	0,6	0,0	0,6
	Jøder 2022	81,3	14,2	3,0	0,7	0,7	0,0	0,7
	Endring 2017-2022	3,7	-1,1	-1,7	-1,0	0,2	0,0	0,2
	Muslimer 2017	6,0	7,1	30,6	5,6	23,4	27,3	50,7
	Muslimer 2022	4,4	6,2	23,4	2,7	22,9	40,4	63,3
	Endring 2017-2022	-1,6	-0,9	-7,2	-2,9	-0,5	13,1	12,6
Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk ekstremisme.	Befolkning 2011	12,4	20,4	46,4	0,5	15,9	4,4	20,3
	Befolkning 2017	8,0	20,9	51,8	0,1	14,7	4,5	19,2
	Befolkning 2022	7,4	18,1	50,4	2,3	16,1	5,7	21,8
	Endring 2011-2022	-5,0	-2,3	4,0	1,8	0,2	1,3	1,5
	Jøder 2017	4,7	12,9	17,6	2,4	29,4	32,9	62,4
	Jøder 2022	7,5	14,9	18,7	2,2	31,3	25,4	56,7
	Endring 2017-2022	2,8	2,0	1,0	-0,1	1,9	-7,6	-5,6
	Muslimer 2017	22,5	11,7	43,1	6,0	7,8	8,8	16,7
	Muslimer 2022	28,3	14,7	37,2	4,7	7,6	7,6	15,2
	Endring 2017-2022	5,8	3,0	-5,9	-1,4	-0,3	-1,2	-1,5

For den sterkt Israel-kritiske påstanden om at det ikke kan bli fred så lenge Israel eksisterer, er det en tendens til økt støtte i alle tre utvalg. Det er flest i befolkningen generelt (24 prosent) og det muslimske utvalget (29 prosent) og færrest blant jødene (7 prosent) som er enig i denne påstanden. Mens formuleringen ikke tydelig definerer hvilke(t) område(r) som er berørt av trusselen mot fred, er varianter av påstanden brukt i andre studier der en referanse til område inngår. Den mer omfattende påstanden «Så lenge Israel eksisterer, kan det ikke bli fred i verden» ble brukt i den norske undersøkelsen fra 2011. Det var da 16 prosent i befolkningen støttet påstanden. I en svensk befolkningsundersøkelse fikk til sammenligning påstanden «Så länge Israel finns kan vi inte få fred i världen» 7 prosent støtte (Bachner & Bevelander, 2020, s. 11), mens en østerriksk studie som refererte til Midtøsten, altså en snevrere påstand, fikk 10 prosent støtte (IFES/demox, 2020, s. 10).

Det er et klart flertall i alle tre utvalg som støtter tanken om at både israelere og palestinere har rett til en egen stat, og nivået er tilnærmet likt som i 2017: litt under 70 prosent i befolkningen og det muslimske utvalget, og 78 prosent blant jødene. I befolkningen har det siden 2011 vært en nedgang i støtten til denne påstanden.

Når det gjelder spørsmålet om israelske og palestinske ledere oppriktig ønsker å få til en løsning på konflikten, er det derimot store forskjeller mellom utvalgene. Mens et flertall i det jødiske utvalget mener at israelske ledere ønsker fred (62 prosent), er tilliten klart lavere i befolkningen generelt (21 prosent) og blant muslimene (bare 8 prosent). Nesten motsatt forholder det seg når det gjelder de palestinske ledernes intensjon, der tilliten er høy blant muslimene (45 prosent), og delvis i befolkningen (32 prosent) og betydelig lavere blant jødene (7 prosent). I befolkningen har tilliten til de palestinske lederne vært synkende siden 2011 (fra 38 prosent). Resultatene for den siste påstanden, som hevder at «Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk terrorisme», viser stabil støtte i befolkningen på rundt en femtedel gjennom alle tre rundene av undersøkelsen (22 prosent i 2022). Færre i det muslimske utvalget er enig (15 prosent i 2022), men dette tallet er også stabilt siden 2017. I det jødiske utvalget er støtten størst (57 prosent), men andelen er lavere enn i 2017 (62 prosent).

INDEKSER FOR SYN PÅ DEN ISRAELSK-PALESTINSKE KONFLIKTEN

På samme måte som i de tidligere rundene av denne studien har vi brukt tre indekser for synet på den israelsk-palestinske konflikten basert på de seks påstandene i tabellen over. Som vist fikk påstander med en positiv vinkling til Israel (påstandene «Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten» og «Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk ekstremisme») mindre støtte i befolkningen enn påstandene som er positivt formulert overfor palestinerne. De proisraelske påstandene hadde nokså lik svarfordeling både i 2011, 2017 og 2022, mens de propalestinske har fått mindre støtte.

For de to påstandene med et antiisraelsk innhold («Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig» og «Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred») var svarfordelingen i befolkningen stabil for den første påstanden, mens den andre viser en økning fra 20 prosent støtte i 2017 til 24 prosent i 2022.

En faktoranalyse av de seks påstandene resulterte i tre dimensjoner med hvert sitt par av påstander.[11] Når svarene for hver påstand kodes 0–4, gir dette tre indekser med skåre 0–8: pro-Israel, anti-Israel og pro-Palestina.

11 Prinsipal komponentanalyse med varimaks rotasjon i 2017. En tilsvarende analyse i 2011 der det var med fire påstander i tillegg til disse seks, ga den samme dimensjonsløsningen.

PRO-ISRAEL:
Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten
Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk ekstremisme

ANTI-ISRAEL:
Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig
Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred

PRO-PALESTINA:
Både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat.
Palestinske ledere ønske oppriktig å få til en løsning på konflikten.

I tabellen nedenfor er denne skalaen delt i tre, fra lav til høy verdi. Lav verdi vil da si skåre 0–2, middels 3–5 og høy verdi 6–8. Tabellen viser hvordan antisemittisme og muslimfiendtlighet varierer for befolkningen i 2017 og 2022 med de ulike skårene på indeksen. Koblingen mellom skårene på disse indeksene, antisemittisme og muslimfiendtlighet diskuteres i kapittel 3.5.

SURVEY-EKSPERIMENT: HVORDAN PÅVIRKES RESULTATENE AV AT RESPONDENTENE BLIR MINNET OM DEN ISRAELSK-PALESTINSKE KONFLIKTEN?

Vi ønsket å undersøke hvordan holdninger til jøder blir påvirket av at respondentene blir minnet om den israelsk-palestinske konflikten. Vi gjorde dette ved å la et underutvalg svare på fire spørsmål om jøder etter først å ha svart på påstandene om Israel og den israelsk-palestinske konflikten («priming»). Et annet underutvalg svarte på påstandene om konflikten senere i intervjuet

Tabell 3.10 Indeks for syn på den israelsk-palestinske konflikten (Prosent.)

Variabel	Utvalg	Verdier (indeksskårer)	Antisemittisme høy	Muslimfiendtlighet høy	Andel utvalg	Antall (uveid)
Pro-Israel	**Befolkning 2017**	Svakt (0-2)	11,0	25,6	24,0	374
		Middels (3-5)	3,7	23,7	65,7	1025
		Sterkt (6-8)	3,5	51,9	10,3	176
Pro-Israel	**Befolkning 2022**	Svakt (0-2)	8,5	18,3	20,4	338
		Middels (3-5)	3,3	18,1	68,1	1115
		Sterkt (6-8)	4,4	37,0	11,5	200
Pro-Palestina	**Befolkning 2017**	Svakt (0-2)	8,7	45,3	5,4	79
		Middels (3-5)	4,2	30,8	53,3	844
		Sterkt (6-8)	6,7	19,8	41,3	652
Pro-Palestina	**Befolkning 2022**	Svakt (0-2)	11,6	48,0	4,9	79
		Middels (3-5)	3,0	21,2	55,7	883
		Sterkt (6-8)	5,7	15,6	39,4	691
Anti-Israel	**Befolkning 2017**	Svakt (0-2)	1,9	33,4	22,8	352
		Middels (3-5)	2,9	22,5	62,5	982
		Sterkt (6-8)	21,9	36,4	14,7	241
Anti-Israel	**Befolkning 2022**	Svakt (0-2)	2,3	28,1	23,8	405
		Middels (3-5)	3,1	14,7	59,5	962
		Sterkt (6-8)	12,6	29,4	16,7	286

(ikke primet). Respondentene ble tilfeldig trukket ut til underutvalgene.[12]

Påstandene som ble brukt som priming er de samme som i tabell 3.9:

1. Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred.
2. Både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat.
3. Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten.
4. Palestinske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten.
5. Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig.
6. Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk terrorisme.

Følgende påstander/spørsmål ble brukt til å måle effekten av primingen:

1. I hvilken grad vil du like eller mislike å få en jøde som svigersønn/datter?
2. «Det er greit for meg om en jøde ble statsminister i Norge» (stemmer dette)
3. «Norge bør gjøre mer for å fremme jødisk kultur» (stemmer dette)
4. «Israelsk politikk har gjort meg mer negativt innstilt til jøder generelt» (stemmer dette)

Tabell 3.11 Survey-eksperiment (Prosent.)

I hvilken grad vil du like eller mislike å få en jøde som svigersønn/datter?		Like det	Ikke spes. imot det	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Vet ikke	Ubesvart
Befolkning 2022	Ikke priming	12,0	62,5	8,1	3,8	12,4	1,2
	Priming	10,0	59,4	8,5	4,9	15,6	1,7
	Diff. P - IP	-2,0	-3,1	0,4	1,1	**3,2**	0,5
«Det er greit for meg om en jøde ble statsminister i Norge» Stemmer dette		**Stemmer helt**	**Nokså godt**	**Nokså dårlig**	**Ikke i det hele tatt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**
Befolkning 2022	Ikke priming	31,9	24,9	12,1	6,9	17,1	7,1
	Priming	30,4	26,5	12,2	9,3	20,4	1,3
	Diff. P - IP	-1,5	1,6	0,1	**2,4**	**3,3**	**-5,8**
«Norge bør gjøre mer for å fremme jødisk kultur» Stemmer dette		**Stemmer helt**	**Nokså godt**	**Nokså dårlig**	**Ikke i det hele tatt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**
Befolkning 2022	Ikke priming	8,5	19,1	26,2	13,1	31,1	2,1
	Priming	4,7	16,6	28,9	12,8	34,8	2,2
	Diff. P - IP	**-3,8**	-2,5	2,7	-0,3	3,7	0,1
«Israelsk politikk har gjort meg mer negativt innstilt til jøder generelt» Stemmer dette		**Stemmer Ikke i det hele tatt**	**Nokså dårlig**	**Nokså godt**	**Helt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**
Befolkning 2022	Ikke priming	20,8	25,8	21,0	4,7	25,6	2,1
	Priming	22,8	23,8	20,3	5,8	25,9	1,3
	Diff. P - IP	2,0	-2,0	-0,7	1,1	0,3	-0,8

12 Størrelsen på underutvalgene for befolkning: «primet» 821-825 og «ikke-primet» 826-828; for muslimene: «primet» 362 og «ikke-primet»: 439-446 (det er litt variasjon i antall svar på spørsmålene).

I tabell 3.11 og 3.12 gjengis resultatene for de fire spørsmålene som ble brukt i eksperimentet. Forskjellen mellom utvalgene med og uten priming er beregnet og signifikanstestet med signifikansnivå 5 prosent. Tabellene er utformet med tanke på at det skal være lett å få et inntrykk av eventuelle tendenser ut fra mønsteret i tabellen. Svaralternativene er ordnet slik at de som representerer en positiv holdning til jøder står til venstre, og de negative til høyre. Fargekode gul viser at priming øker forekomsten for det aktuelle svaret, blå at den reduseres. Signifikante resultater er vist med fet skrift og sterkere farge.

Når det gjelder resultatene for befolkningsutvalget, er mange av forskjellene så små at de kan skyldes tilfeldigheter, også de fleste av de som er signifikante er forholdsvis små. Inntrykket er at primingen gir en liten reduksjon i andel positive svar, og videre en liten økning i andelene negative svar og i det å unnlate å ta stilling.

I det muslimske utvalget er de tre største utslagene av priming en økning i andelen som ikke tar stilling. For to av spørsmålene er det en signifikant økning i andelen sterkt negative svar. Ellers har stort sett økningen i andelen for «vet ikke» eller «umulig å svare» skjedd på bekostning av alle de øvrige svaralternativene.

Forskjellen mellom resultatene for de to underutvalgene er imidlertid gjennomgående små. Dette kan fra en survey-metodisk synsvinkel tolkes som et tegn på at eventuelle rekkefølgeeffekter er begrensede. Dette kan skyldes at Midtøsten-konflikten alt før intervjuet har hatt en sentral plass i respondentenes referanseramme.

Tabell 3.12 Survey-eksperiment (Prosent.)

I hvilken grad vil du like eller mislike å få en jøde som svigersønn/datter?		Like det	Ikke spes. imot det	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Vet ikke	Ubesvart
Muslimer 2022	Ikke priming	12,7	35,6	10,6	20,9	19,2	1,0
	Priming	7,6	33,8	6,2	14,8	33,3	4,4
	Diff. P - IP	**-5,1**	-1,8	**-4,4**	**-6,1**	**14,1**	**3,4**
«Det er greit for meg om en jøde ble statsminister i Norge» Stemmer dette		**Stemmer helt**	**Nokså godt**	**Nokså dårlig**	**Ikke i det hele tatt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**
Muslimer 2022	Ikke priming	38,0	23,2	7,7	7,0	17,8	6,3
	Priming	36,6	13,7	4,7	11,5	31,2	2,3
	Diff. P - IP	-1,4	**-9,5**	**-3,0**	**4,5**	**13,4**	**-4,0**
«Norge bør gjøre mer for å fremme jødisk kultur» Stemmer dette		**Stemmer helt**	**Nokså godt**	**Nokså dårlig**	**Ikke i det hele tatt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**
Muslimer 2022	Ikke priming	10,5	20,4	10,0	18,7	34,1	6,3
	Priming	7,4	15,1	12,5	13,0	47,0	5,1
	Diff. P - IP	-3,1	**-5,3**	2,5	**-5,7**	**12,9**	-1,2
«Israelsk politikk har gjort meg mer negativt innstilt til jøder generelt» Stemmer dette		**Stemmer Ikke i det hele tatt**	**Nokså dårlig**	**Nokså godt**	**Helt**	**Umulig å svare**	**Ubesvart**
Muslimer 2022	Ikke priming	20,7	10,8	18,8	17,4	27,6	4,8
	Priming	17,9	10,5	19,8	23,2	23,2	5,4
	Diff. P - IP	-2,8	-0,3	1,0	**5,8**	-4,4	0,6

FREMMEDFRYKT, STØTTE TIL PARTENE I MIDTØSTEN-KONFLIKTEN OG HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

I 2017 viste analysene at fremmedfrykt og støtte til partene i den israelsk-palestinske konflikten var to av de variablene som hadde mest betydning for antisemittisme og muslimfiendtlighet (Hoffmann & Moe, 2017, ss. 97–98). Nedenfor har vi gjentatt denne analysen, med kombinerte data for 2017 og 2022 i begge tabellene for å få et større antall respondenter og sikrere resultater. Som sist benyttes en femdeling av de to variablene støtte til partene / fremmedfrykt. Tallene i tabellene viser hvor stor andel av respondenter med den aktuelle kombinasjonen av verdier på de to uavhengige variablene som har høy skåre på indeksene for antisemittisme eller muslimfiendtlighet.

Med fem-delte variabler får vi frem stor variasjon i andelen som har høy antisemittisme (tabell 3.13), fra 0 prosent i nedre venstre hjørne for personer uten fremmedfrykt som holder med Israel, til 57 prosent i øvre høyre hjørne, der respondentene har sterk fremmedfrykt og holder mest med palestinerne. Mellom disse ytterpunktene stiger andelen med høy antisemittisme gradvis i et mønster som i hovedtrekk følger hoveddiagonalen.

Tabell 3.14 for muslimfiendtlighet er satt opp på samme måte som tabellen for antisemittisme. Siden sammenhengen med syn på partene i Midtøsten-konflikten her har motsatt tendens, er det stigende andeler fra nedre høyre hjørne til øvre venstre, fra 2 prosent blant personer uten fremmedfrykt som holder mest med palestinerne, til 87 prosent blant dem med sterk fremmedfrykt som holder mest med Israel.

Tabell 3.13 Andel som har høy antisemittisme (Prosent. Befolkning 2017 og 2022 kombinert)

Fremmedfrykt	Holder mest i Midtøsten-konflikten					Differanse
	Mest med Israel	Litt med Israel	Ingen av sidene	Litt med palestinerne	Mest med palestinerne	Pal.-Isr.
Sterk	3,9	11,7	18,1	18,4	**56,9**	52,9
Middels	1,9	0,0	11,2	6,9	17,8	15,9
En viss	0,0	4,0	0,8	7,0	24,3	24,3
Svak	2,9	0,0	0,8	5,5	6,9	4,0
Ingen	0,0	0,0	0,8	0,8	3,3	3,3
Differanse	3,9	11,7	17,3	17,6	53,5	49,6

Tabell 3.14 Andel som har høy muslimfiendtlighet (Prosent. Befolkning 2017 og 2022 kombinert)

Fremmedfrykt	Holde mest med i Midtøsten-konlikten					Differanse
	Mest med Israel	Litt med Israel	Ingen av sidene	Litt med palestinerne	Mest med palestinerne	Isr.-Pal.
Sterk	**87,1**	**89,1**	**80,1**	62,4	73,2	13,9
Middels	78,2	58,4	46,3	42,5	47,2	31,0
En viss	58,9	32,5	34,3	24,7	25,5	33,4
Svak	41,9	34,5	15,5	7,6	8,2	33,7
Ingen	15,2	13,3	5,0	2,2	2,1	13,2
Differanse	71,8	75,8	75,1	60,1	71,1	0,7

I tabell 3.13 for antisemittisme er avstanden mellom yttergruppene tilnærmet lik for fremmedfrykt (kolonnene) og konfliktsyn (linjene). Forskjellene er klart størst for fremmedfrykt når det gjelder muslimfiendtlighet og standpunkt i Midtøsten-konflikten gjør her i mindre grad en forskjell (tabell 3.14). Analysen viser betydningen som fremmedfrykt og holdning til den israelsk-palestinske konflikten trolig har for utviklingen av negative holdninger overfor jøder og muslimer.

3.3 KONSPIRASJONSTENKNING

I de senere år har det vært en økt synlighet av grupperinger og individer som fremmer konspirasjonsforestillinger i offentligheten. Koronakrisen har bidratt til spredning av slike teorier også utenfor mer ekstreme grupperinger (se f.eks. Allington et.al., 2020; Gruzd & Mai, 2020). Utviklingen er særlig tydelig gjennom digitale fora. Ideer om at skjulte makter står bak store samfunnsmessige endringer og at samfunnet slik vi kjenner det er i ferd med å forsvinne, formidles gjennom sosiale medier. Spredningen av slike forestillinger er et tegn på mistillit i samfunnet og kan innebære et demokratisk problem.

Vi ønsket å kartlegge respondentenes tilbøyelighet til konspirasjonstenkning, såkalt konspirasjonsmentalitet, og grad av politisk mistillit. Respondentene ble bedt om å ta stilling til fire påstander, hvorav tre var uttrykk for tro på skjulte sammenhenger og den siste uttrykte tillit til at norske politikere arbeidet til samfunnets beste. Spørsmålet ble innledet med setningen: «Det finnes ulike syn på hvem som påvirker politiske beslutninger i samfunnet. I hvilken grad stemmer følgende påstander med din egen oppfatning?» Dette er første gang spørsmålet stilles i denne undersøkelsen, men listen med påstander er en modifisert versjon av en liste som tidligere har inngått i andre kartlegginger (se

Tabell 3.15 Støtte til konspirasjonstenkning (Prosent.)

I hvilken grad stemmer følgende påstander med din egen oppfatning?	Utvalg	Påstanden stemmer:						
		Ikke i det hele tatt	Nokså dårlig	Umulig å svare / Ubesv.	Nokså godt	Helt	Sum	Helt + nokså godt
Norske myndigheter overvåker alle borgere tett	Befolkning	21,5	38,7	19,1	17,6	3,2	100,0	20,8
	Jøder	38,1	36,6	14,2	10,4	0,7	100,0	11,1
	Muslimer	14,9	19,3	42,7	14,4	8,7	100,0	23,1
	Ungdom	22,9	36,9	23,1	14,3	2,8	100,0	17,1
Hendelser som tilsynelatende ikke har noe med hverandre å gjøre er ofte et resultat av hemmelige aktiviteter	Befolkning	20,1	16,8	47,8	12,2	3,0	100,0	15,2
	Jøder	35,8	22,4	33,5	8,2	0,0	100,0	8,2
	Muslimer	9,0	7,8	66,6	10,3	6,3	100,0	16,6
	Ungdom	23,5	15,6	52,8	6,8	1,4	100,0	8,2
Det finnes hemmelige organisasjoner som har sterk innflytelse på politiske beslutninger i Norge	Befolkning	19,7	20,8	37,9	17,3	4,4	100,0	21,7
	Jøder	36,1	24,8	28,6	8,3	2,3	100,0	10,6
	Muslimer	12,2	10,0	57,7	12,3	7,8	100,0	20,1
	Ungdom	26,2	22,0	37,7	11,3	2,8	100,0	14,1
Politikere i Norge jobber for samfunnets beste	Befolkning	3,9	12,7	9,1	51,8	22,4	100,0	74,2
	Jøder	0,0	8,2	6,7	63,4	21,6	100,0	85,0
	Muslimer	4,7	11,6	18,8	36,1	28,9	100,0	65,0
	Ungdom	4,0	16,6	10,7	51,0	17,7	100,0	68,7

Dyrendal, 2020; Bruder et al., 2013). Spørsmålet ble stilt til befolkningen, de to minoritetsutvalgene og til ungdommene.

Resultatene viser at det store flertallet av respondenter i alle utvalg mener at de tre påstandene som uttrykker konspirasjonstenkning i liten grad stemmer overens med egen oppfatning. Samtidig er det et flertall i alle utvalg som mener at norske politikere jobber til det beste for samfunnet. Ungdommene har gjennomgående lavere tilbøyelighet enn befolkningen generelt til å støtte at de tre første påstandene passer med egen oppfatning, men en litt høyere andel som synes at den siste ikke gjør det.

I befolkningsutvalget er det omtrent like mange som støtter påstanden «Norske myndigheter overvåker alle borgere tett» og «Det finnes hemmelige organisasjoner som har sterk innflytelse på politiske beslutninger i Norge» (begge i overkant av 20 prosent). Litt færre, 15 prosent, mener det stemmer at «Hendelser som tilsynelatende ikke har noe med hverandre å gjøre, er ofte resultat av hemmelige aktiviteter». Resultatene for det muslimske utvalget ligger nært resultatene for befolkningen generelt, mens i det jødiske utvalget er støtten til påstandene bare halvparten så stor som i befolkningen. Listen over påstander er som nevnt en modifisert utgave av en liste som tidligere har vært brukt til kartlegginger av konspirasjonsmentalitet. Gjennom å henvise til norske forhold har våre påstander mer konkrete implikasjoner enn den opprinnelige versjonen. Det er sannsynlig at mer generelle påstander ville ha fått noe høyere tilslutning fordi respondenter da i større grad ville ha relatert dem til en internasjonal sammenheng.

INDEKS FOR KONSPIRASJONSMENTALITET

Vi konstruerte en indeks for konspirasjonsmentalitet med skåre 0-2 for hver påstand. For påstand 1 til 3 ble det gitt 2 poeng for «Stemmer helt» og 1 poeng for «Stemmer nokså godt». Andre svar ble gitt 0 poeng. For påstand 4 ble det gitt 2 poeng for «Stemmer ikke i det hele tatt» og 1 poeng for «Stemmer nokså dårlig», og 0 poeng for andre svar.

Dette gir en skala fra 0 til 8. Vi satte grensen for høy verdi mellom skåre 2 og 3, slik at «høy verdi» for den todelte indeksen tilsvarer skårer mellom 3 og 8. Dette innebærer for eksempel at respondentene som krysset av tre ganger for «Stemmer nokså godt» ville få «høy skåre». Det samme ville respondenter få som krysset av én gang for «Stemmer helt» og én gang for «Stemmer nokså godt».

Tabell 3.16 Indeks for konspirasjonsmentalitet (Prosent.)

Utvalg	Verdi	Andel utvalg	Antall (uveid)
Befolkning (1653)	Lav 0	58,4	969
	Middels 1-2	29,3	487
	Høy 3-8	**12,3**	**197**
Jøder (134)	Lav 0	73,1	98
	Middels 1-2	24,6	33
	Høy 3-8	**2,2**	**3**
Muslimer (821)	Lav 0	55,1	457
	Middels 1-2	30,8	249
	Høy 3-8	**14,1**	**115**
Ungdommer (1027)	Lav 0	62,2	645
	Middels 1-2	29,5	304
	Høy 3-8	**8,3**	**78**

Resultatet (se tabell 3.16) viser at de aller fleste skårer 0, og dermed ikke har noen tilbøyelighet til konspirasjonsmentalitet. Høy skåre (3-8) sees oftere hos befolkningen (12 prosent) og i det muslimske utvalget (14 prosent). I ungdomsutvalget er det 8 prosent med høy skåre. Lavest andel med høy skåre sees blant de jødiske respondentene (2 prosent). Kanskje har dette sammenheng med at disse respondentene i større grad gjenkjenner det konspiratoriske elementet i påstandene fordi det har visse likhetstrekk med kjente antisemittiske forestillinger. Utvalget har også et høyt utdannelsesnivå, noe som trekker i samme retning.

KONSPIRASJONSMENTALITET OG POLITISK TILHØRIGHET

Vi analyserte sammenhengen mellom tilbøyelighet til konspirasjonsmentalitet og politiske syn i befolkningen.

KONSPIRASJONSMENTALITET OG ANTISEMITTISME

Vi ønsket å undersøke om det var noen sammenheng mellom konspirasjonsmentalitet og holdninger til jøder. Ved å sammenligne respondenter med ulik skåre på konspirasjons-indeksen når det gjelder fordeling på indeksen for antisemittisme, får vi et inntrykk av om konspirasjonsmentalitet har betydning for forekomsten av antisemittisme.

Tabell 3.17 Konspirasjonsmentalitet og politisk tilhørighet (Prosent. Befolkning 2022)

Parti stemt ved forrige valg	Indeks for konspirasjonsmentalitet			
	Lav (0)	**Middels (1-2)**	**Høy (3-8)**	**Antall (uveid)**
Rødt (R)	56,3	31,0	12,7	117
Sosialistisk Venstreparti (SV)	74,2	18,7	7,1	146
Arbeiderpartiet (Ap)	62,4	32,0	5,6	321
Senterpartiet (Sp)	53,2	29,9	16,9	161
Miljøpartiet De Grønne (MDG)	79,0	19,4	1,6	54
Venstre (V)	77,8	17,5	4,8	56
Kristelig Folkeparti (KrF)	66,7	19,6	13,7	47
Høyre (H)	58,7	30,5	10,8	284
Fremskrittspartiet (FrP)	32,1	44,0	23,9	151
Andre partier/lister	26,2	40,0	33,8	63
Vil ikke oppgi parti	56,7	30,2	12,9	113

Analysen viser at det er Fremskrittspartiets velgere og de som har stemt på «Andre» som skårer høyest på indeksen for konspirasjonsmentalitet (henholdsvis 24 og 34 prosent). Deretter følger velgerne til Senterpartiet, KrF, Rødt, og Høyre, med andeler mellom 20 og 10 prosent. Andeler under 10 prosent har vi for velgerne til SV, Arbeiderpartiet, Venstre og MDG.

Tabell 3.18 Sammenhengen mellom konspirasjonsmentalitet og antisemittisme (Prosent. Befolkning 2022)

Indeks for konspirasjonstenkning	Samleindeks for antisemittisme					
	0	**1**	**2**	**3**	**Høy 2-3**	**SUM**
Lav (skåre 0)	94,2	3,9	1,2	0,8	1,9	100,0
Middels (skåre 1-2)	85,9	9,2	3,7	1,2	4,9	100,0
Høy (skåre 3-8)	64,4	19,8	10,8	5,0	15,8	100,0
Differanse	29,8	-15,9	-9,6	-4,2	-13,9	

Både i befolkningen og i det muslimske utvalget finner vi en klar sammenheng mellom holdningene: De som er mest tilbøyelige til konspirasjonstenkning har oftere høy skåre på antisemittisme.

Tabell 3.19 Sammenhengen mellom konspirasjonsmentalitet og antisemittisme (Prosent. Muslimer 2022)

Indeks for konspirasjonstenkning	Samleindeks for antisemittisme					
	0	**1**	**2**	**3**	**Høy 2-3**	**SUM**
Lav (skåre 0)	83,7	12,9	2,2	1,2	3,4	100,0
Middels (skåre 1-2)	66,4	27,1	5,5	1,0	6,5	100,0
Høy (skåre 3-8)	30,2	53,2	9,7	6,9	16,6	100,0
Differanse	53,5	-40,3	-7,5	-5,7	-13,2	

KONSPIRASJONSMENTALITET OG MUSLIMFIENDTLIGHET

Vi har også analysert sammenhengen mellom konspirasjonsmentalitet og holdninger til muslimer.

Tabell 3.20 Sammenhengen mellom konspirasjonsmentalitet og muslimfiendtlighet (Prosent. Befolkning 2022.)

Indeks for konspirasjonstenkning	Samleindeks for muslimfiendtlighet					
	0	**1**	**2**	**3**	**Høy 2-3**	**SUM**
Lav (skåre 0)	75,9	10,6	10,8	2,7	13,5	100,0
Middels (skåre 1-2)	54,6	19,1	17,0	9,3	26,3	100,0
Høy (skåre 3-8)	34,2	27,5	23,1	15,2	38,3	100,0
Differanse	41,7	-17,0	-12,2	-12,6	-24,8	

Sammenhengen med konspirasjonsmentalitet er enda sterkere for muslimfiendtlighet i befolknings-utvalget. Av dem som har høy skåre på konspirasjons-tenkning, er det 38 prosent som også har høy skåre på muslimfiendtlige holdninger.

Det jødiske utvalget er relativt lite og det er få med

høy skåre på muslimfiendtlighet. Siden svært få i dette utvalget støtter konspirasjonsutsagnene, blir gruppen med høy skåre på begge indekser meget liten og resultatene er ikke tatt med i presentasjonen.

At analysene ville vise en kobling mellom tilbøyelighet til konspirasjonstenkning og antisemittiske eller muslimfiendtlige holdninger var som forventet (se også Dyrendal, 2020). Både antisemittisk og muslimfiendtlig tankegods inneholder elementer av konspiratoriske ideer. At det er statistisk sammenheng betyr ikke nødvendigvis at det foreligger en årsakssammenheng. Det kan også tenkes at påvirkningen går motsatt vei, fra antisemittiske/muslimfiendtlige holdninger til konspirasjonstenkning. Dette er det ikke mulig å fastslå ved hjelp av våre intervju-data.

3.4 SYN PÅ RELIGIONENS PLASS I SAMFUNNET

Vi spurte respondenter i alle de voksne utvalgene om deres syn på religionens plass i samfunnet. Dette spørsmålet var nytt i 2022. Respondentene ble bedt om å ta stilling til to påstander: «Religiøse tradisjoner bør tilpasses samtiden så de er forenlige med viktige prinsipper som for eksempel likestilling» og «Religionsfriheten innebærer at religiøse samfunn bør stå fritt når det gjelder å følge sine tradisjoner.» Ulike rettigheter og hensyn knyttet til spørsmål om likestilling og religionsfrihet står noen ganger i konflikt med hverandre. Det er ikke noen motsetning mellom påstandene i vår studie, men svarfordelingen gir en indikasjon på hva flest respondenter vurderer som viktigst.

Tabell 3.21 Religionens plass i samfunnet (Prosent.)

	Utvalg	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Nokså godt	Stemmer helt	Helt + nokså godt
Religiøse tradisjoner bør tilpasses samtiden så de er forenlige med viktige prinsipper som for eksempel likestilling.	Befolkning 2022	2,2	5,7	7,6	1,5	34,3	48,7	83,0
	Jøder 2022	0,8	3,7	5,2	7,5	44,0	38,8	82,8
	Muslimer 2022	7,8	7,7	17,9	8,1	29,8	28,7	58,5
	Andre 2022	5,1	4,9	10,9	4,9	23,8	50,4	74,2
Religionsfriheten innebærer at religiøse samfunn bør stå fritt når det gjelder å følge sine tradisjoner.	Befolkning 2022	8,5	21,2	11,1	1,0	45,8	12,5	58,3
	Jøder 2022	3,7	6,0	6,0	7,5	50,8	26,1	76,9
	Muslimer2022	4,5	6,0	12,7	6,9	29,7	40,3	69,9
	Andre 2022	10,6	15,3	14,8	5,5	33,9	20,0	53,9

Når det gjelder påstanden om at religiøse tradisjoner bør tilpasses samtiden, viser resultatene at et stort flertall av respondentene er enige. Støtten er imidlertid tydeligere i befolkningen generelt og i det jødiske utvalget (begge 83 prosent) enn blant muslimer og ikke-muslimske innvandrere (henholdsvis 59 og 74 prosent). Usikkerheten er også større blant muslimene, der 18 prosent krysset av for «Umulig å svare».

Med unntak av i det muslimske utvalget får påstanden om at religiøse samfunn bør stå fritt når det gjelder å følge sine tradisjoner lavere støtte enn påstanden om at tradisjoner må tilpasses samtiden. Blant muslimene er det høyere støtte (70 prosent) til påstanden om at religiøse samfunn bør stå fritt. Høyest støtte får påstanden imidlertid i det jødiske utvalget (77 prosent). Dette kan være litt tilfeldig og knyttet til utvalget (som ikke er stort). At en stor andel blant minoritetene støtter denne påstanden kan imidlertid også være relatert til noen sentrale debatter om jødisk og islamsk religiøs praksis de senere år. Særlig praksisen med omskjæring av guttebarn har vært sterkt debattert, også på politisk nivå. Jøder i Norge har ulike syn på omskjæring, men i debattene har sentrale stemmer i menigheten beskrevet praksisen som svært viktig for jødisk liv i Norge. Debattene har også engasjert muslimske miljøer og ledere fra begge minoriteter har stått sammen i felles uttalelser. Når støtten til denne påstanden er lavere i befolkningen, kan det knyttes til at det ikke eksisterer et tilsvarende behov for å forsvare praksiser når det er snakk om protestantisk kristendom.

3.5 VARIASJONER I FOREKOMST AV ANTISEMITTISME OG MUSLIMFIENDTLIGHET

Vi har analysert variasjoner i forekomst av antisemittisme og muslimfiendtlighet etter sosiale kjennetegn og oppfatninger hos respondentene. Analysen kan gi en pekepinn om hva som stimulerer utviklingen av slike holdninger. Dette måles ved hjelp av de todelte samleindeksene for antisemittisme og muslimfiendtlighet, der høy verdi vil si skåre 2 eller skåre 3, som innebærer at respondenten har høy verdi på minst to av de tre delindeksene. Tabellen viser hvordan andelen med høy antisemittisme eller høy muslimfiendtlighet definert på denne måten varierer mellom ulike grupper i befolkningen. Enkelte av resultatene er gjengitt i indekser tidligere i rapporten, her gjengir vi en sammenfatning av disse samt resultater for bakgrunnsvariabler som kjønn og alder og betydningen av religion/religiøsitet for holdninger til jøder og muslimer.

Tabell 3.22 Variasjon i antisemittisme og muslimfiendtlighet mellom ulike grupper: andel med høy skåre på samleindeksene). (Prosent. Befolkning 2022)

Variabler	Verdier (indeksskårer)	Høy antisemittisme	Høy muslim-fiendtlighet	Andel av utvalga	Antall (uveid)
Kjønn	Mann	6,1	25,1	50,4	846
	Kvinne	2,9	15,5	49,6	807
Alder	-29 år	3,9	14,7	19,6	199
	30-44 år	3,9	17,6	25,7	313
	45-59 år	3,0	24,3	25,7	439
	60+ år	6,8	23,1	29,0	702
Bosted	Oslo og Omegn	3,5	16,2	25,4	403
	Rest Østlandet	6,3	24,3	25,7	429
	Sør-/Vestlandet	4,8	19,8	31,0	509
	Tr.lag/Nord-Norge	2,8	21,4	17,9	312
Utdannelse	Lavere	5,5	26,1	59,8	1046
	Universitetsnivå	3,0	11,8	40,2	607

Variabler	Verdier (indeksskårer)	Høy antisemittisme	Høy muslim-fiendtlighet	Andel av utvalga	Antall (uveid)
Tror på Gud	Ja	6,2	22,9	28,8	497
	Nei	3,9	18,9	45,5	713
	Usikker	3,7	19,9	25,7	443
Religionens plass i eget liv	Svært viktig	2,7	20,3	13,5	107
	Ganske viktig	5,6	26,3	23,3	200
	Hverken viktig el. uviktig	5,9	24,0	39,4	353
	Lite viktig	2,5	19,9	16,2	141
	Ikke viktig i det hele tatt	10,2	22,5	7,6	66
Holder med i Midtøsten-konflikten	Mest med Israel	1,0	48,1	9,3	163
	Litt med Israel	0,9	36,3	4,6	78
	Ingen av sidene	4,0	20,1	50,9	824
	Litt palestinerne	3,6	11,3	12,1	201
	Mest palestinerne	8,3	11,2	23,1	387
Pro-Israel	Svakt (0-2)	8,5	18,3	20,4	338
	Middels (3-5)	3,3	18,1	68,1	1115
	Sterkt (6-8)	4,4	37,0	11,5	200
Pro-Palestina	Svakt (0-2)	11,6	48,0	4,9	79
	Middels (3-5)	3,0	21,2	55,7	883
	Sterkt (6-8)	5,7	15,6	39,4	691
Anti-Israel	Svakt (0-2)	2,3	28,1	23,8	405
	Middels (3-5)	3,1	14,7	59,5	962
	Sterkt (6-8)	12,6	29,4	16,7	286
Fremmedfrykt	Ingen	1,3	4,2	47,6	767
	Svak	3,5	16,7	22,2	378
	En viss	5,1	33,9	14,5	233
	Middels	10,8	46,7	7,4	126
	Sterk	18,9	75,7	8,3	149
Innvandrerskepsis	Ingen (0)	1,7	2,5	45,6	734
	Svak (1)	2,2	9,2	14,4	238
	Middels (2)	6,0	21,6	15,9	264
	Ganske sterk (3)	1,8	38,3	7,2	123
	Sterk (4)	13,9	69,2	16,9	294
Konspirasjons-mentalitet	Lav 0	1,9	13,5	58,4	969
	Middels 1-2	4,9	26,3	29,3	487
	Høy 3-8	15,8	38,3	12,3	197
Alle	Befolkning 2017	5,5	27,0	100,0	1575
	Befolkning 2022	4,5	20,3	100,0	1653

Tabell 3.23 Variasjon i antisemittisme og muslimfiendtlighet mellom ulike grupper (prosent med høy skåre på samleindeksene). (Prosent. Befolkning 2022)

Variabler	Verdier (indeksskårer)	Høy antisemittisme	Høy muslim-fiendtlighet	Andel av utvalg	Antall
Religiøse tradisjoner bør tilpasses samtiden.	Stemmer ikke	7,9	36,1	2,2	34
	Stemmer nokså dårlig	9,9	33,6	5,8	88
	Stemmer nokså godt	3,2	18,9	34,8	590
	Stemmer helt	5,0	19,8	49,4	788
	Umulig å svare	2,2	17,0	7,8	128
Religiøse samfunn bør stå mest mulig fritt.	Stemmer ikke	7,8	38,6	8,6	134
	Stemmer nokså dårlig	7,3	25,7	21,4	355
	Stemmer nokså godt	3,1	15,4	46,2	758
	Stemmer helt	6,0	16,0	12,7	193
	Umulig å svare	1,1	22,8	11,2	195

Resultatene viser at både antisemittisme og muslimfiendtlighet er mer vanlig blant menn enn blant kvinner, blant personer med lav utdannelse enn blant dem med høy utdannelse og blant eldre enn blant yngre. Når det gjelder aldersfordelingen, er antisemittisme mest vanlig i den eldste alderskategorien (60+) og muslimfiendtlighet blant dem over 45. Det er uklart hvordan religiøsitet spiller inn på holdningene, men antisemittisme er minst utbredt blant dem som har svart at religion er svært viktig for dem og muslimfiendtlighet er mest utbredt blant dem som tror på Gud.

Antisemittisme er dessuten mest vanlig blant dem med antiisraelske holdninger og muslimfiendtlighet blant dem som skårer høyt på pro-Israel-indeksen. Både antisemittisme og muslimfiendtlighet er mest vanlig blant respondenter som har lavest skåre på pro-Palestina-indeksen. Både antisemittisme og muslimfiendtlighet er dessuten mest vanlig blant respondenter med høy skåre på indeksene for innvandrerskepsis og fremmedfrykt.

I tabell 3.23 ser vi på hvordan respondentenes syn på religionens plass i samfunnet henger sammen med holdninger til jøder og muslimer. Resultatene viser at både antisemittisme og muslimfiendtlighet er mest utbredt blant respondenter som er uenige i at religiøse samfunn bør stå mest mulig fritt når det gjelder å følge sine tradisjoner. Samtidig er disse holdningene også mer utbredt blant dem som er uenige i at religiøse tradisjoner bør tilpasses samtiden, men antallet respondenter er lavt på disse svaralternativene. En mulig tolkning her kan være at disse respondentene er kritiske til religiøsitet generelt eller har konservative syn og derfor ikke mener det er noe poeng i å tilpasse tradisjoner til samtiden. Et kritisk syn på religiøsitet kan henge sammen med negative holdninger til jøder og muslimer som religiøse minoriteter.

Når det gjelder holdninger blant minoritetene, har vi funnet at antisemittisme i det muslimske utvalget er mest utbredt blant menn og personer med lav utdannelse. Vi har ikke funnet noen forskjell knyttet til alder. I det jødiske utvalget er muslimfiendtlighet noe mer utbredt blant menn, eldre og personer med lav utdannelse.

Vi har også sett på hvordan antisemittisme og muslimfiendtlighet varierer i ulike velgergrupper.

Tabell 3.24 Variasjon i antisemittisme og muslimfiendtlighet mellom ulike velgergrupper (prosent med høy skåre på samleindeksene). (Prosent befolkning 2017 og 2022 samlet. Uveid)

Partier	Antisemittisme høy	Muslimfiendtlighet høy	Antall
Sosialistisk Venstreparti (SV)	2,4	4,9	206
Rødt (R)	4,2	6,3	142
Miljøpartiet De Grønne (MDG)	3,4	6,9	87
Venstre (V)	3,0	9,9	101
Kristelig Folkeparti (KrF)	1,1	14,9	87
Arbeiderpartiet (AP)	6,1	16,6	691
Ikke oppgitt	4,7	23,8	684
Senterpartiet (SP)	5,7	27,0	230
Høyre (H)	5,9	32,9	660
Fremskrittspartiet (FrP)	10,3	58,2	340

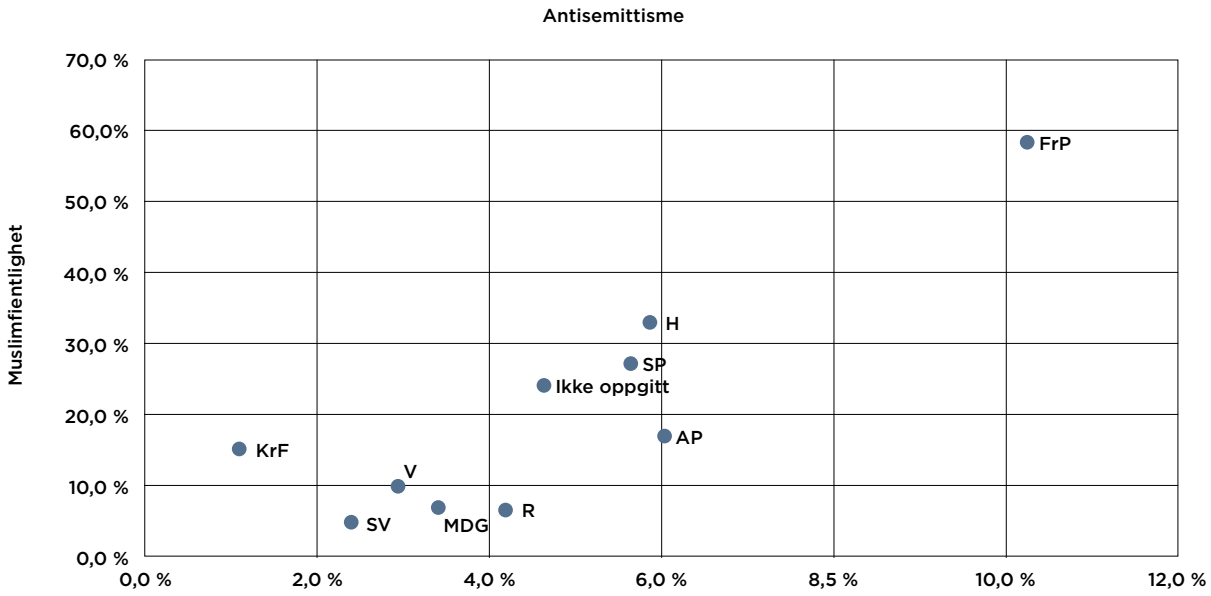

Figur 3.2 Variasjon i antisemittisme og muslimfiendtlighet i ulike velgergrupper (Befolkning 2022).

Velgerne til FrP skårer klart høyest både på antisemittisme og muslimfiendtlighet. Velgerne til Kristelig Folkeparti, Venstre og Sosialistisk Venstreparti ligger i den motsatte enden.

Tabell 3.25 viser hvordan holdninger til jøder og muslimer henger sammen med medievaner. Når det gjelder antisemittisme er det få tydelige mønstre. Høy skåre sees imidlertid oftere hos respondenter som

følger med på de alternative nettavisene Steigan.no og Resett.no, og hos dem som ikke følger NRK.

Tabell 3.25 Mediebruk og variasjon i antisemittisme og muslimfiendtlighet (prosent med høy skåre på samleindeksene). 0 betyr ikke-bruker. (Prosent. Befolkning 2022)

	Verdier (indeksskårer)	Høy antisemittisme	Høy muslim-fiendtlighet	Andel utvalg	Antall
Hvilke nyhetsmedier følger du?	0	5,0	18,1	37,9	663
	VG	4,2	21,7	62,1	990
	0	4,8	22,0	73,6	1219
	Aftenposten	3,8	15,7	26,4	434
	0	7,2	27,0	22,8	336
	NRK	3,7	18,4	77,2	1317
	0	4,9	17,7	51,4	815
	TV2	4,1	23,1	48,6	838
	0	4,4	17,9	81,9	1353
	Nettavisen	5,1	31,1	18,1	300
	0	4,5	20,8	93,4	1533
	Klassekampen	4,3	13,1	6,6	120
	0	4,4	18,9	96,7	1594
	Resett	8,3	63,4	3,3	59
	0	4,5	20,0	98,5	1628
	Steigan.no	6,8	40,7	1,5	25
	0	4,8	18,0	46,5	701
	Lokalavis(er)	4,2	22,4	53,5	952
	0	4,6	21,0	87,3	1459
	Internasjonale medier	3,9	15,9	12,7	194

Respondenter som følger med på de alternative nyhetsmediene Resett.no og Steigan.no skårer langt oftere høyt på muslimfiendtlighet enn dem som ikke følger disse nettstedene. Muslimfiendtlighet er dessuten mer utbredt blant dem som leser lokalaviser og Nettavisen, og blant dem som følger TV2 enn blant dem som ikke gjør dette. Muslimfiendtlighet er også mer utbredt blant dem som ikke leser Aftenposten eller Klassekampen og blant dem som ikke følger med på NRK.

Forskjellene for antisemittisme er små og kan tenkes å skyldes tilfeldigheter, mens de fleste forskjellene for muslimfiendtlighet er klare og signifikante. Det er uansett viktig å poengtere at forskjellene kan skyldes andre forskjeller mellom brukere og ikke-brukere av de ulike mediene, slik som utdanning og politiske holdninger, og derfor ikke nødvendigvis sier noe om påvirkning fra innholdet i mediene på brukernes holdninger til jøder og muslimer.

4. RESPONDENTENES SYN PÅ ÅRSAKEN TIL NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

Respondentene i alle utvalg ble stilt et åpent spørsmål om hva de mente var årsaker til negative holdninger til jøder og muslimer. Dette spørsmålet inngikk også i de to tidligere undersøkelsene, i 2011 og 2017. Ved de tidligere kartleggingene ble disse spørsmålene bare stilt til respondenter som mente slike holdninger var utbredt. Den nye undersøkelsen har derfor et betydelig større datagrunnlag enn tidligere. Samlet var det 2630 respondenter som besvarte spørsmålet «Hva tror du er årsaken til negative holdninger til jøder?» og 2954 som besvarte spørsmålet «Hva tror du er årsaken til negative holdninger til muslimer?».

Tabell 4.1 Svarfordeling på åpne spørsmål om årsaker til negative holdninger (N)

Utvalg	Q53_O «Hva tror du er årsaken til negative holdninger til jøder?»	Q55_O «Hva tror du er årsaken til negative holdninger til muslimer?»
Befolkning 2022	1141	1241
Jøder 2022	110	103
Muslimer 2022	436	525
Andre 2022	287	337
Ungdom 2022	656	748
Totalt	**2630**	**2954**

Materialet har verdi som et supplement til spørreskjemaets ferdig utformede svaralternativer ved å åpne for respondentenes egne synspunkter og dermed potensielt også for temaer som ikke er berørt i skjemaet. Både antisemittisme og muslimfiendtlighet er fenomen i utvikling, og åpne svaralternativ kan bidra til å synliggjøre utviklingstrekk. Materialet er analysert på to måter, først gjennom en semantisk analyse med mål om å finne mønstre, deretter gjennom ordsøk i hver av respondentkategoriene for å tydeliggjøre hva som er mest utbredte eller typiske temaer. Svarene beskriver ikke nødvendigvis faktiske årsaker til negative holdninger, men respondentenes syn på hva som ligger til grunn for antisemittiske og muslimfiendtlige holdninger.

Svarene på begge spørsmål kan deles inn i to hovedkategorier etter hvor de la utgangspunktet for de negative holdningene. Den ene kategorien forklarte negative holdninger ved å peke på minoritetene selv – oppførsel, tradisjoner, eller generelle karaktertrekk. Den andre kategorien pekte på trekk ved samfunnet rundt, for eksempel fremmedfrykt i befolkningen, negative mediefremstillinger og gruppekonstruksjoner. Denne overordnede inndelingen ble også gjort i analysene fra 2011 og 2017. [13] Forklaringer som la årsaken til holdningene til minoritetene selv, reflekterte ofte negative syn på jøder og muslimer hos respondentene, men kunne også inneholde nyanser og forbehold. Som det fremkommer av noen av eksemplene nedenfor, var svar som gjenga hva respondenten mente om syn hos andre, mer tvetydige når det gjelder hva respondentene selv mente.

Det var store forskjeller på hvor mye respondentene skrev, noen noterte bare en enkelt setning eller et enkelt ord, andre skrev lengre avsnitt som rommet komplekse beskrivelser av mulige årsaker. Mens de korte svarene gir mindre grunnlag for utdypende analyser, er de likevel interessante fordi de forteller noe om en umiddelbar assosiasjon hos respondentene. En del svar ga også uttrykk for at spørsmålene var vanskelige, at det finnes mange svar eller at det er uklart hvorfor noen nærer negative holdninger.

13 Se også HL-senteret (2012), Moe et al. (2016), Hoffmann & Moe (2017), Moe (2020) og Døving (2020).

4.1 RESPONDENTENES FORKLARINGER PÅ NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER

De åpne svarene om årsaken til negative holdninger til jøder inneholder mange av de temaer som også sto sentrale i de to tidligere undersøkelsene (se Moe et al., 2016; Moe, 2020). Samtidig er det noen nye elementer som løftes frem og, kanskje særlig, en ny vektlegging som gir en indikasjon på diskursive utvikling både når det gjelder antisemittisme som tema og bredere samfunnsdebatter. Hvilke temaer dette gjelder vil løftes frem i avsnittene som følger.

EN KOBLING TIL ISRAEL

I likhet med i 2011 og 2017 var den mest utbredte forklaringen på negative holdninger til jøder at de var relatert til Israel og den israelsk-palestinske konflikten. Hvor ofte slike referanser forekom, varierte imidlertid i de ulike utvalgene. Blant jødene var det et klart flertall av dem som besvarte spørsmålet, som pekte på konflikten/Israel (78 svar av 110). Svaret var også utbredt i det muslimske utvalget og i befolkningsutvalget, men mindre vanlig blant ungdommene (72 svar av 656).

Det var stor variasjon i hvordan respondentene så for seg denne koblingen mellom Israel/den israelsk-palestinske konflikten og antisemittisme. I befolkningsutvalget mente mange respondenter at en sammenblanding av «jøde» og «Israel» kunne være noe av bakgrunnen for negative syn. Materialet inneholder mange svar som indikerer at respondentenes syn på jøder preges av et negativt inntrykk av Israel og dermed selv kan sees som uttrykk for slike koblinger: «Deres oppførsel mot naboland og andre som er uenig i deres politikk», «Kanskje på grunn av det de gjør i Palestina», «Deres oppførsel og regelrett hundsing av palestinerne», og «De bruker vold mot palestinske bosettinger» er eksempler fra respondenter i befolkningsutvalget. Svarene var noen ganger svært korte og ga dermed lite grunnlag for fortolkning selv om referansene i seg selv var tydelige nok («Israel», «Okkupasjon»). En assosiasjon mellom jøder og konflikten i Midtøsten ligger sannsynligvis også til grunn for dette korte, men stilistisk tydelige svaret fra en respondent i befolkningsutvalget: «KRIGERSKE».

I det muslimske utvalget var også en urettmessig sammenblanding av «Israel» og «jøde» et tema som gikk igjen. En informant understreker viktigheten av presisjon også i tolkningen av kritikk: «Det er viktig å skille mellom kritikk av staten Israel og folk som er jøder. Hvis jeg kritiserer staten Israel for sin holdning til den ikke-jødiske befolkningen i Israel og sitt aggressive forhold til sine naboer, så vil det ikke si at jeg kritiserer jøder». Noen eksempler fra det muslimske utvalget antyder også hvordan israelsk politikk overfor palestinerne forstås som jøders ansvar: «Hva gjør de i Palestina? Hvordan behandler de palestinerne?», «At de bruker makt ovenfor sårbare grupper og okkupasjon av andres land» og «Verdens største åpne fengsel er i Palestina, man må være døv og blind for å ikke få med seg hvordan jødene behandler palestinerne».

I det jødiske utvalget var det mange som pekte på at en sammenblanding mellom Israel, israelsk politikk og jøder, der negative holdninger til Israel gir seg utslag i antisemittisme. Mange av svarene konkretiserte det de anså som kilden til denne påvirkningen, for eksempel ved å peke på medienes vinklinger eller på holdninger i bestemte miljøer, som den politiske venstresiden eller studentmiljøer, eller blant muslimer. En informant skrev for eksempel: «Man blander det Israel gjør med det norske jøder står for. Dette er etter min mening mediedrevet, samt av venstresiden i norsk politikk. Man har satt en annen standard for Israel (jøder) enn for andre stater (mennesker).» Sitatet peker både på problemer med generalisering/sammenblanding fra Israel til jøder (i Norge) og på en opplevelse av at Israel blir møtt med andre forventninger enn andre land. Koblingen til antisemittisme er synlig ved at respondenten setter «jøder» i parentes etter «Israel».

At selve oppmerksomheten rundt Israel kan bidra til negative holdninger, var tema i flere av svarene fra det jødiske utvalget: «Sterk fokusering på Israels politikk»; «Mye negativ uttalelse i media og den negative holdningen overfor Israels stat» og «Israels politikk, okkupering av vestbredden, måten media dekker det som skjer i Israel» er noen eksempler.

ANTISEMITTISMENS HISTORIE

En kobling som ofte gjøres på tvers av respondent-kategoriene, er mellom historiske overgrep mot jøder, særlig under 2. verdenskrig, og negative holdninger til jøder i dag. Delvis retter svarene en anklage mot israelerne med referanse til Holocaust og jødeforfølgelsene under 2. verdenskrig, delvis peker de på at den sympatien jødene fikk etter Holocaust, nå er tapt. En respondent noterte i tråd med dette at «Først hadde de [jødene] masse sympati, men etter mye brutal oppførsel mister folk denne sympatien» (muslimsk utvalg). Noen svar antyder også at jøder misbruker den sympatien de hadde etter 2. verdenskrig, «Lever muligens litt på dårlig samvittighet fra Vesten etter krigen» (befolkningsutvalget). «Noen kan bruke 2. verdenskrig til å få sympati», er et eksempel fra ungdomsutvalget. Noen refererer til at jøder fremdeles krever sympati for noe som er et avsluttet kapittel: «De krever fortsatt min sympati for det som skjedde i WW2. Jeg var da ikke født,» skrev en annen i befolkningsutvalget. Kommentaren antyder at vedkommende føler seg ansvarliggjort for uretten som ble begått mot jødene, og at dette er urimelig ettersom respondenten ikke har noen personlig skyld i det som skjedde. At jøder misbruker historien om Holocaust til sin egen fordel, er en kjent antisemittisk trope etter 2. verdenskrig. Dette synet har også en viss støtte i den norske befolkningen i dag. Som vi har sett, ble påstanden «Jøder utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel» støttet av 18 prosent i befolkningsutvalget (se kapittel 2.1).

En annen form for historisk referanse som kan sees i materialet, er påstanden om at historiske forfølgelser kan være kilde til negative holdninger til jøder. En respondent skrev for eksempel: «For mye fokus på 2. verdenskrig». Det korte svaret kan tolkes i retning av at negative holdninger oppstår på grunn av et overdrevet fokus – at negative holdninger til jøder næres av majoritetens ønske om å legge fortidens overgrep bak seg. Det kan også forstås slik at idéstrømninger – som antisemittisk propaganda – lever videre gjennom en stadig oppmerksomhet. Begge syn er reflektert flere steder i materialet, og peker på hvert sitt vis på tendenser i antisemittismen etter Holocaust.

Henvisninger til 2. verdenskrig eller nazismen er særlig fremtredende hos respondenter i ungdoms-utvalget (171 svar). Noen svar er lengre og beskriver hvordan de så for seg at denne historien påvirket holdninger. Ofte nevner de en kontinuitet, der fordommer og holdninger har «overlevd fra tidligere», for eksempel i nynazistiske og høyreekstreme miljøer. Mange i ungdomsutvalget peker også mot «gamle holdninger» eller «konservative syn», og antyder dermed at slike ideer hører fortiden, eldre mennesker og forstokkede holdninger til: «Gamle mennesker som kanskje fortsatt har samme meninger som under krigen eller nynazister» er et typisk eksempel på slike svar. En del svar ser ut til å hevde at Holocaust og nazismens jødeforfølgelser hadde skapt en grobunn for negative holdninger mer enn (bare) å være et resultat av slike holdninger: «På grunn av stemplet fra 2 vk» og «Resultat av nazismen, gammel lærdom går i arv» er to eksempler på slike svar fra ungdomsutvalget. Andre svar er helt korte: «2. verdenskrig», «nazisme», «Hitler». De mange henvisningen til krigen og «fortiden» i dette utvalget kan kanskje reflektere at skolens undervisning primært relaterer til antisemittisme når det undervises om 2. verdenskrig og at antijødiske holdninger sjeldnere tematiseres som et samtidig fenomen. En respondent i ungdomsutvalget antydet at kunnskapen er begrenset,

særlig om jødedom, og at holdninger preges av et ensidig fokus på Holocaust: «Lite kunnskap om religionen. Folk flest vet bare om Holocaust fra 2. verdenskrig.»

SPRÅKETS MAKT

Svarene fra ungdomsutvalget tyder på en bevissthet rundt språkbruk, og at mange har reflektert rundt virkningen som ulike ytringer kan ha, enten de skjer i form av vitser eller skjellsord (bruk av ordet «jøde» som skjellsord ble ofte nevnt). Flere respondenter beskrev hvordan noe kan være ment «humoristisk», men ha en annen effekt og bidra til å spre negative syn. «Mange spøker om jøder» skrev en respondent, «Generalisering som følge av smakløs humor», skrev en annen. At ordet «jøde» som skjellsord kunne bli oppfattet som en spøk, var også tema i den første holdningsundersøkelsen (HL-senteret, 2012, s. 27). På spørsmålet om hvordan man ville oppfatte slik språkbruk, svarte 20 prosent av respondentene i befolkningsutvalget at de ville tolke det som «en spøk». I hvilken grad ytringer og handlinger tolkes som en spøk, ble også kartlagt i ungdomsundersøkelsen (se kapittel 7 i denne rapporten). En respondent i ungdomsutvalget påpekte at ytringer kan ha en betydning som ikke den som ytrer seg er bevisst, og at det kan finnes flere fortolkningslag: «At holdningene ofte ligger i en gråsone, hvor man kan si at noe bare var tull, men kan også ha en dypere betydning. Selv om ikke den som sier det, vet det selv». I tillegg til å reflektere hvordan holdninger er komplekse og kanskje ikke fullt ut reflektert hos individer, vitner denne kommentaren om hvordan ubevisste ytringer bidrar til at antisemittiske forestillinger videreføres kulturelt selv i samfunn med en utbredt anti-antisemittisme-norm. En mer utfyllende beskrivelse fra ungdomsutvalget trekker linjer mellom generasjoner, mellom ulike ytringer og til ulike mediekanaler:

> *Vitser på barneskolen, akkurat som «Er du gay, eller?» eller «Er du jøde, eller?». Mange YouTube-videoer og tik-toker inneholder barnslige og rasistiske kommentarer, både i kommentarfelt og andre sosiale plattformer. Om du har rasistiske besteforeldre eller kompiser blir man påvirka negativt og begynner å oppføre deg som dem.*

Referanser til språket som årsak til negative holdninger er ikke like fremtredende i svarene fra de tre andre utvalgene. Vekten dette temaet har i 2022 henger dermed sammen med at ungdomsutvalget er nytt i denne runden. Påstanden om at det primært er blant ungdommer at man finner slik språkbruk, ble imidlertid fremholdt av respondenter i andre utvalg.

KONSPIRASJONSFORESTILLINGER

Konspirasjonsteorier og misinformasjon er, på tvers av svarkategoriene, mer fremtredende som forklaringer på negative holdninger i dette materialet enn ved de tidligere holdningsundersøkelsene. Det kan ha sammenheng med at konspirasjonsmiljøer og den fare som slike miljøer representerer for demokratiet har fått stor oppmerksomhet de senere år, kanskje særlig gjennom politiske uroligheter i USA. Spredning av konspirasjonsforestillinger i forbindelse med korona-pandemien har også fått mye oppmerksomhet, og delvis vært relatert til antisemittisme. Likevel er dette fremdeles langt mindre vanlig enn svar som refererer til Israel og den israelsk-palestinske konflikten. Samlet sett er det i underkant av 100 svar (av 2630) som inneholder ord som «konspirasjon», «konspirasjonsteorier», «konspirasjonsforestillinger», eller viser til at jøder har skjult eller spesiell/uforholdsmessig stor makt.

Materialet fra denne undersøkelsen inneholder både svar som selv uttrykker støtte til slike forestillinger, og svar som peker på konspirasjonsteorier som et problem og noe andre tror på. Følgende svar fra befolkningsutvalget ser ut til å uttrykke støtte til tanken

om at jøder styrer bak kulissene: «New World Order, Bilderberg-gruppen, styrer pressen, sentralbankene og tar lange steg for å unngå slitasje på skoene».

Også blant svarene som peker på konspirasjonsteorier er det en tendens til å sette slike forestillinger inn i en historisk ramme. Negative holdninger til jøder beskrives da som videreføringer av elementer av nazismens ideologi eller også fra en enda lengre historie. «God gammeldags rasisme pluss gamle nazistiske konspirasjonsteorier» er et eksempel fra befolkningsutvalget. «Gamle konservative ideer og konspirasjonsteorier fra 40-50 år gamle arrogante folk på Facebook» er et eksempel fra ungdomsutvalget på at konspirasjonsforestillinger både blir plassert i fortiden og hos den (noe) eldre garde. Antisemittismens ofte karakteristiske kombinasjon av gamle ideer og nye tilpasninger antydes i dette svaret, også fra befolkningsutvalget: «Økende fascisme og høyreekstremisme. Gamle fordommer knyttet til jøder, samt nye konspirasjonsteorier knyttet til jøder (eks. 'globalister' og 'reptiler')». En respondent fra det muslimske utvalget reflekterer over hvordan sosial avstand kan bidra til at slike ideer opprettholdes: «Lite kjennskap og personlige forhold til jøder. En del konspirasjonsteorier som har florert over lang tid. Uten jøder i vennekretsen blir kanskje de teoriene ikke ofte nok konfrontert.»

TRADISJONELLE STEREOTYPIER OG ANTIJUDAISME

Materialet fra alle respondentkategoriene inneholder flere eksempler på tradisjonelle stereotypier om jøder, for eksempel referanser til at jøder er gjerrige, opptatt av penger eller tenker mest på seg selv. Beskrivelser som refererer til jødedom, reflekterer noen ganger eldgamle antijudaistiske temaer, for eksempel at jødedommen er veldig streng, at jødene gjennom sin religion representerer en lukket gruppe i samfunnet, eller mer konkrete forestillinger om karaktertrekk eller handlinger. «Tror det er fordi de har en veldig streng religion og de kan ofte isolere seg fra det moderne samfunn og da virker de veldig fremmed for de fleste», var det en respondent i befolkningsutvalget som skrev. «Bl.a. fordi de korsfestet Jesus», svarte en annen. Også svarene «De tror de er Guds folk, og sier derfor at de er bedre enn alle andre, på en måte» og «Religionen deres er veldig brutal, og de er slaver for sin gud», reflekterer forestillinger som tidligere var utbredt om jøder og jødedom (begge eksempler fra ungdomsutvalget).

Enkelte respondenter nevnte også jødedom som religion uten at de ga uttrykk for slike tradisjonelle forestillinger. Flere svar kobler negative holdninger til en «fremmed» religion. Svarene antyder at antisemittisme blir tolket inn i en bredere sammenheng der syn på andre religiøse minoriteter også inngår. To eksempler fra ungdomsutvalget som går i den retningen: «Uvant religion i Norge» og «Generelt negative holdninger til både fremmede etnisiteter og religioner». En respondent i befolkningsutvalget knyttet an til en fremmedhet overfor religion generelt: «Har en generell uvilje til troende mennesker, jøder, kristne, muslimer osv.». Det var en stor økning i andelen svar som refererer til jødedom, religion og religiøsitet i 2022 sammenlignet med 2011 og 2017.[14] Det er ikke lett å vite hva denne endringen skyldes, kanskje reflekterer det at undersøkelsen denne runden i større grad spør om syn på religiøse tradisjoner eller det kan vitne om en større offentlig oppmerksomhet rundt religiøsitet og spørsmål knyttet til religionsfrihet og holdninger til religiøse minoriteter. I så måte er svarene preget av en samfunnsdebatt som ellers i stor grad knytter an til islam og holdninger til muslimer. Ved siden av en «fremmed religion» var det respondenter som pekte på

14 Søkeordene «relig*», «jødedom» og «Jesu*» ga 145 treff i 2022 og 14 treff i 2011 og 2017 til sammen (n= 633 i 2011/2017 samlet).

fremmedfrykt som bakgrunn for negative holdninger til jøder. Dette var imidlertid et langt vanligere svar på spørsmålet om årsaken til negative holdninger til muslimer (se under).

Misunnelse er et annet tema som går igjen i materialet, og også på tvers av respondentkategoriene. Koblingen til negative holdninger ligger i at jøder blir sett som dyktige og skaper motvilje basert på misunnelse. Stereotypiske forestillinger om jøder med positivt fortegn – som at de er smarte, flinke og har stor grad av suksess på mange felt – har tradisjonelt også ligget til grunn for en portrettering av jøder som en samfunnsmessig trussel. Forestillingene ligger som et premiss for konspiratoriske ideer om jødisk makt og renkespill. Et inntrykk av jøder som en elite kom til uttrykk hos en respondent fra det muslimske utvalget, som samtidig argumenterte for at jøder har bidratt stort til menneskelig utvikling: «Elite minoritet. Uten deres innovasjoner med kjernefysikk, Google, Facebook, Hollywood og finansielle institusjoner skulle vi fortsatt leve i Middelalderen…». En respondent i befolkningsutvalget uttrykte en viss irritasjon over det vedkommende så som en spesielt sterk selvbevissthet blant jøder: «Har til gode å møte en jøde som ikke gjør et stort nummer ut av å være jøde. OMG Becky, we don't care». Svaret er ikke veldig konkret, men kan kanskje sees i sammenheng med anklager om at jøder utnytter egen offerhistorie og omverdenens sympati, som referert over.

RELASJONER MELLOM JØDER OG MUSLIMER

Totalt 118 svar inneholder referanser til muslimer. En del av disse peker på muslimer som bærere av antisemittiske holdninger. Delvis fremstår da antisemittisme som et «importert problem». Dette ble også funnet i 2017, da referanser til holdninger blant muslimer var tydeligere til stede enn det hadde vært i materialet fra 2011. Noen eksempler fra befolkningsutvalget i 2022: «Konflikt jøder og muslimer», «Det kommer vel mest fra muslimer, mange er lært opp til å hate jøder ifølge tv program» og «Tror det forekommer mest i muslimske miljøer». Svaret «Litt usikker, tror ikke d er muslimene som er grunnen», gir både et hint om hva respondenten umiddelbart tenker på som årsak, og uttrykker en avstand til denne forklaringen. Svaret «De tok land fra muslimene», også skrevet av en respondent fra befolkningsutvalget, kan tolkes som en påstand om hvor slike holdninger primært kan finnes (nemlig blant muslimer), men også som et bilde på hvordan den israelsk-palestinske konflikten ofte rammes inn som en konflikt mellom jøder og muslimer – «de» i sitatet er jo jødene – og at dette påvirker holdninger til jøder i negativ retning.

En respondent i ungdomsutvalget beskrev situasjonen på sin gamle skole og refererte samtidig til et bredere bilde som inkluderer muslimer og ortodokse kristne: «Muslimer og ortodokse (polakker, balkan, serbia etc.) bærer et nag til dem og bruker 'jøde' som et dagligdags skjellsord på min tidligere skole, med 90 prosent elever med utenlandsk bakgrunn». En respondent fra det muslimske utvalget skrev et lengre svar der både konfliktens innvirkning på holdninger til jøder og potensialet for fellesskap mellom jøder og muslimer berøres:

> *Jeg tror dessverre det er mange jøder som lider som en direkte konsekvens av staten Israel. Folk skiller ikke mellom stat og religion. Israels krigføring, overtramp og stadige brudd på menneskerettigheter og internasjonal lov går dessverre utover jødene. Jødene selv, mange av dem, er ikke engang tilhengere av det staten foretar seg. Det er beklagelig å se at jødene lider som følge av okkupasjonsmakten Israel. Muslimer og jøder vil fint klare å leve i sameksistens uten problemer. Vi har mye til felles i våre religioner: omskjæring, kosher/halal, troen på Gud.*

I det muslimske utvalget var det noen som foreslo at det var en forskjell i hva som lå bak antisemittiske holdninger i ulike deler av befolkningen: «Det stammer fra kristendommen for norske folk, og den sionistiske politikken for muslimer», og «Eldre som er konservative og ikke ønsker å akseptere andre skikker og levemåte enn den kristne. Også muslimer som skylder på konflikten i Israel», er to eksempler på dette.

I noen av svarene er ulike nasjonale historier synlig. En respondent fra Albania uttrykte for eksempel stolthet over landets innsats overfor den jødiske minoriteten under 2. verdenskrig: «Rasismen lever fortsatt blant europeere. Jeg kommer fra Albania, som det eneste landet i Europa skjulte Albania jøder fra nazismen. Jeg har blitt opplært i å respektere jøder. Du blir hva du har lært».

Det er også et mønster at respondenter sammenligner holdninger til jøder og til muslimer, eller at de henviser til eget tidligere svar på spørsmål om årsaker til negative holdninger til muslimer («samme som over») for å indikere at årsakene til negative holdninger er de samme enten de retter seg mot jøder eller muslimer. En respondent fra det muslimske utvalget så imidlertid en forskjell i hvordan jøder og muslimer blir behandlet: «Opplever at jøder blir sensitivt omtalt, mye sympati for historien deres uten å innse at den samme historien utspiller seg i øyeblikket mot muslimer.» Sammenligningen av jøders og muslimers offerhistorier som gjøres i dette sitatet setter historiene opp mot hverandre på en måte som minner om påstanden vi har drøftet tidligere, der det settes likhetstegn mellom Israels behandling av palestinerne og nazistenes behandling av jødene under 2. verdenskrig. Samtidig antyder sitatet en opplevelse av forskjellsbehandling av jøder og muslimer i dag. Denne opplevelsen gjenspeiles også i andre deler av undersøkelsen. Som vi skal se, var det 36 prosent av de muslimske respondentene som mente at norske myndigheter behandler jøder bedre enn de behandler muslimer (se kapittel 5).

MOTSTAND MOT ANTISEMITTISME

Ved siden av at mange på ulikt vis tok avstand fra negative holdninger ved å beskrive dem som uttrykk for fordommer eller uvitenhet, var det også noen respondenter som benyttet anledningen til å argumentere eksplisitt mot negative holdninger. Noen svar er korte og gir primært uttrykk for at negative holdninger til jøder er vanskelig å forstå: «Det er en gåte for meg!». Andre er mer utfyllende og forklarer hvorfor respondentene mener negative holdninger er feil. En respondent i det muslimske utvalget skrev for eksempel: «Det er vanskelig å si men, vi er alle mennesker og vi må respektere hverandre. Vi må passe på at å ikke si [noe] negativt om religion eller farge. Jøder, islam kristendom, hinduisme osv., alle sammen. Respekt er viktig.» Svaret antyder at respondenten ser fellestrekk mellom ulike negative holdninger og kanskje selv har erfaringer som religiøs minoritet som skaper en referanseramme for forklaringen på antisemittisme.

*

Oppsummerende viser analysen mange av de samme tendensene som vi fant i 2011 og 2017, men med noen forskyvninger når det gjelder temaer der noen er tydeligere i 2022, som for eksempel henvisninger til konspirasjonsteorier og religion. Slik gjenspeiler svarene aktuelle temaer i samfunnsdebatten for øvrig. En viss tendens til å peke på «de andre» som bærere av negative holdninger er synlig i materialet, for eksempel når respondenter fra ungdomsutvalget hevder at negative holdninger primært er historiske eller forbeholdt «gamle», eller voksne respondenter vektlegger ungdommers språkbruk. Samtidig inneholder materialet mange eksempler på kritisk selvrefleksjon – respondenter viser for eksempel til problematiske holdninger blant «vi nordmenn» eller «vi muslimer». Generelt er det også store likheter mellom utvalgene når det gjelder temaer, forskjellene i forklaringene ligger i større grad innad i utvalgene enn i hvilken respondentgruppe som svarer.

4.2 RESPONDENTENES FORKLARINGER PÅ NEGATIVE HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Ensidig representasjon av islam/muslimer i mediene, islamistisk terrorisme og fordommer generelt i befolkningen utgjør samlet sett de vanligste forklaringene på negative holdninger til muslimer. Det vil si at en vesentlig majoritet av de 2954 respondentene legger årsaken til negative holdninger hos storsamfunnet og ikke til «muslimenes væremåte». Det er like fullt noen forskjeller mellom respondentkategoriene. Befolkningen skiller seg ut med en høyere andel svar som legger årsaken til negative holdninger til karaktertrekk hos muslimer, mens særlig ungdomsutvalget og det muslimske utvalget i størst grad vektlegger medievinklinger og fordommer som årsak. I det videre skal vi se nærmere på de temaene som preger svarene på tvers av respondentgruppene og løfte frem eksempler på hvordan temaene vektes og uttrykkes i de ulike respondentkategoriene.

FORDOMMER OG FREMMEDFRYKT

I befolkningsutvalget utgjør henvisninger til fordommer, fremmedfrykt og manglende kunnskap hovedforklaringen i overkant av 1000 svar. Flere av de korte svarene inneholder bare få ord som «fordommer», eller «manglende kunnskap», men de fleste av svarene peker på generaliseringsmekanismer, som denne: «Fordommer, myter og menneskers manglende evne til å se forskjell på ekstremisme innenfor religion og de 'vanlige' muslimene» og: «Fremmedfrykt og liten vilje/evne til å godta andre skikker og kulturer».

I det muslimske utvalget går ord som «misinformasjon» og «feilinformasjon» igjen som forklaringer på fordommer: «Folk har rett og slett null kunnskap om religionen». Uttrykk som «å sette alle i samme bås» eller «skjære alle over én kam» går også igjen i flere svar. Tar vi med ord som ekskludering og isolering er det samlet sett rundt 100 av de 525 svarene fra muslimer som direkte viser til forhold innad i det norske samfunnet eller til nordmenns væremåte. Religion utgjør også en dimensjon i svar som peker inn mot det norske samfunnet: «Generelt en negativ holdning til religion. At det ikke har plass i et moderne samfunn og muslimer er kanskje den mest synlige religiøse gruppen […]».. Her forklares årsaken rett og slett med at muslimer representerer religiøsitet i et samfunn som avviser religion. Den vanligste referansen til religion handler imidlertid om at islam misforstås: «[…] islam blir ofte fremstilt som en streng religion uten noe frihet og ser ned på kvinner og alt det der, det er jo overhodet ikke sånn […]».

Ungdomsutvalget skiller seg ut ved å løfte frem fremmedfrykt, fordommer, stereotypier og rasisme i den største andelen svar, 250 av 748 svar. Flere svar inneholde kun ett ord, som fordommer eller fremmedfrykt, noen er mer forklarende: «Nordmenn flest vet alt for lite om andre religioner og livssyn, vi har fordommer og redde for å møte nye syn», og: «Jeg tenker at alt for mange nordmenn har fordommer mot folk som ikke er like som oss eller som tror på det samme vi gjør». Ordet «rasisme» brukes ikke like ofte som fordommer og fremmedfrykt, men forekommer i 38 av svarene, noe som er hyppigere enn i de andre respondentkategoriene: «Rasisme og forskjellsbehandling […]» og «rasistiske familiemedlemmer og venner […]», og «Underliggende rasisme», er eksempler på dette. I svarene fra ungdom fremkommer det ofte kritikk av nordmenns væremåte: «Folk liker å føle seg bedre enn andre og føler derfor et behov for å rakke ned på folk som ikke kan noen ting for hvor de kommer fra». Som del av kritikken vises det også relativt ofte til eldre menneskers holdninger, som i disse svarene: «Gamle konservative folk som får alle nyhetene sine fra Facebook», og «[…] generell rasisme fra gamle dager, og Gamle folk og folk fra indre bygder som aldri ser mangfoldet». Det er lett å lese en form for moralsk

distanse fra negative holdninger i denne kategorien av svar fra ungdom.

I det jødiske utvalget er det så mange som 40 av 103 svar som viser til fordommer. Fordommer knyttes tydelig til manglende kunnskap, og jødiske respondenter forklarer dette - i større grad enn de andre respondentene – med manglende forståelse for religion og religiøse skikker i Norge: «Fordommer og at mennesker som har vokst opp sekulært har vanskeligheter med å forstå og akseptere religiøse skikke», og: «Fremmedfrykt. Mangel på kjennskap til muslimer, som gir opphav til fordommer og stereotypier». Selv om uvitenhet er den vanligste forklaringen på fordommer, benyttes også ordet «rasisme» i en del av svarene, som her: «At folk er rasister, og ikke klarer å se andre som mennesker, […]». Ordene «norsk» og «Norge» nevnes i 19 av svarene. At man i Norge er opptatt av enhetlighet, frykter det fremmede og har «[…] For liten kunnskap om verdien i 'den andres' ståsted», går igjen i disse svarene: «Nordmenns trang til å søke trygghet gjennom at vi alle må være så like». Det sekulære Norge trekkes også frem: «I tillegg tror jeg den sekulære kulturen i Norge, der den kristne kulturarven ofte underspilles, gjør at man i mindre grad enn før har forståelse for religiøse gruppers tradisjoner, kultur og skikker». De hyppige henvisninger til norsk kulturarv og det norske er rimelig å tolke som resultat av at svarene er fra en respondentgruppe som selv innehar minoritetserfaringer. I noen av svarene kommer også identifikasjon mellom jøder og muslimer i kraft av å utsatt for falske forestillinger frem, som her:

> *xenophobia, norsk-sentrerthet, feil innhold i KRLE og media. Noen eksempler: falsk forestilling om muslimer som terrorister, falsk forestillingen om at jøder og muslimer er (og må være) fiender, feil ideen om at alle muslimer er arabere og at alle arabere er muslimer…*

MEDIENE!

Dersom vi leter etter ett ord som går igjen på tvers av utvalgene, er «mediene» en klar vinner. I befolkningsutvalget handler svarene knyttet til mediene ofte om generaliseringer som skjer på bakgrunn av nyhetssaker. To typisk eksempler fra befolkningsutvalget er: «[…] Dersom man ikke har kjennskap til mennesker med annet religiøst syn, blir medienes stemme så høy at folk tror terrorisme og slikt er noe alle muslimer lever etter og tror på» og «[…] med media sin sensasjonelle vinkling av oslokriminalitet har folk i mer grisgrendte strøk ikke anledning til å utfordre sine fordommer i praksis». En del av mediesvarene vektlegger også den politiske ytre høyresiden og alternative medier innenfor dette landskapet: «Media, FRP, Sian, Resett, Hege Storhaug». Majoriteten av mediesvarene fra befolkningen trekker frem at det overfokuseres på negative sider ved muslimer «[…] man ser ikke ofte dansende liberale muslimer på TV», og: «Media, det blir kun fokusert på de få som gjør noe galt. Det burde komme mer frem om 'vanlige' folk».

I det muslimske utvalget er mediene holdt frem som den mest utbredte forklaringen. Et ordsøk på medier, mediene og media ga 303 treff blant de 525 svarene. Dersom vi legger til ord som nyheter, presse og TV er det rundt 60 prosent av svarene som mener mediene er en hovedårsak. Eksempler på korte svar i denne kategorien er: «MEDIA, MEDIA OG MEDIA», og «Medier som fremstiller muslimer i dårlig lys». Over halvparten av svarene som refererer til mediene setter mediene i sammenheng med andre årsaker, som fordommer og fremmedfrykt mer generelt. I likhet med befolkningsutvalget er det også her noen svar som anser mediene å være en årsak fordi de fungere som en plattform for politikere med negativt syn på muslimer. I denne type svar nevnes gjerne organisasjoner som SIAN og Human Rights Service (HRS). Flertallet av svarene legger likefullt ansvaret på medienes krav om oppmerksomhet. Flere av svarene spør også hvorfor

ikke gode muslimer er et større del av mediebildet, her to typiske eksempler: «Det er fordi det i media blir fremhevet ekstremister og deres synspunkter. Dette fordi media skal selge nyheter. Muslimer som jobber og betaler sin skatt og lever sine liv i fred og harmoni selger ikke aviser». Og: «Mange muslimer som gjør en kjempe bra jobb i Norge […] Men om det er en muslim som gjør noe dumt så står det med store overskrifter. […]».

Etter 22. juli 2011 endret norske mediehus den utbredte praksisen med henvisninger til religiøs eller etnisk identitet. Like fullt er det altså flere svar som hevder at «hver gang noen gjør noe galt står det i mediene «mannen var muslim» eller «muslimsk mann». Og: «[…] Det er mange tilfeller der en hvit gjerningsmann blir erklært psykisk syk for samme gjerning som en ikke hvit person. For innvandrere er det alltid Islam som har skylden- selv for psykisk syke mennesker». Og: «Hvis noen har begått en kriminell handling og personen er muslim eller har utenlandske røtter, så blir det fremhevet i saken. […]». Med referanse til den nevnte endringen i medieetiske normer, er det rimelig å anta at forklaringen ligger i sirkuleringen av nyhetssaker: Når en gjerningsmanns identitet ikke nevnes i en opprinnelig nyhetssak, vil navn/identitet ofte dukke opp i sirkuleringen av nyhetssaken på nettet.

I ungdomsutvalget er det 78 av 749 svar som utpeker mediedekning som årsak. Mediebildet gis da skylden for fordommer: «Media og internett sprer feil budskap om muslimer, og folk hører dårlige ting om muslimer fra andre folk og tror på det». At mediene er en aktør som «sprer» og «fører til» generaliseringer er tydelig uttrykt i svarene.

I det jødiske utvalget utgjør også mediene en viktig del av forklaringene på negative holdninger til muslimer: «Pressens overfokus på herkomst». Mediene anklages for å gi et skjevt bilde som går utover muslimer i Norge: «Uryddig retorikk i media, at rasister får taletid uten kritiske spørsmål».

TERRORISME OG KONFLIKTER UTENFOR NORGE

I befolkningsutvalget er det ordet «terror*» som får flest treff i ordsøk, og det benyttes både i svar som finner årsaken hos muslimer «Muslimer er terrorister», og i svar som legger årsaken til generaliseringer i befolkningen: «Nokon meiner at terroristar og muslimar er omtrent det same». I svar som peker på terrorisme utdypes ofte selve generaliseringsmekanismen: «[…] det negative omdømme som en liten gruppe muslimer skaper for denne religion. Terrorisme strenge sharia lover». Noen av svarene er mer nøytrale, som: «Man ser terror på nyhetene og blir redd». Kriger i andre land, Midtøsten og verdenssituasjonen nevnes ofte i samme svar som terror. Det er dermed et relativt stort antall svar som legger årsakene til negative holdninger til hendelser utenfor Norges grenser.

I det muslimske utvalget spiller også hendelser i andre land en rolle som forklaring: Krig, korrupsjon, fundamentalisme og dårlig styre i muslimsk-dominerte land som Saudi Arabia og Iran inngår som konkrete eksempler slik også terrororganisasjoner i andre land gjør: «Alle krigene i Midtøsten, Alle krigene i de muslimske land + IS' barbariske handlinger». Årsaken til negative holdninger legges da implisitt i generaliseringsmekanismen respondenten antar at skjer. En slik generaliseringsmekanisme kommer mer eksplisitt frem i de svarene som dirkete trekker frem terrorisme som kilde. Ordet «terror*» dukker opp i 62 svar, men om vi legger til «IS», «Taliban» og «al-Qaida» er det opp mot hundre av svarene (av til sammen 525 svar) som hevder terrorhendelser og organisasjoner har ført til negative holdninger til muslimer: «Pga. de terroristene som representerer islam … egentlig de er ikke det, de utnytter islam for sine egne interesser», og: «dumme mennesker som bruker religion til terror». Terroren som fant sted 11. september 2001 nevnes i 12 av svarene og til tross for at det er 20 år siden hendelsen kan vi si at datoen utgjør en viss referanse som opphavet til et pågående negativt fokus. Et interessant trekk ved svarene som viser til

terror, er at det ofte er lagt inn beklagende uttrykk av typen «dessverre blir muslimer …» eller forklaringer om at terrorisme og vold er forbudt i islam.

Ungdomsutvalget vektlegger også terrorisme som årsak, 174 av 748 svar. Terror inngår først og fremst i svarene om fordommer: «Stereotyper. Mange mener de er terrorister», Eller: «Terrororganisasjoner ødelegger ryktet deres siden dette blir mye omtalt i media». I likhet med svarene fra muslimske respondenter peker også ungdommene på at fordommer grunnet terror er feil, det vil si at de korrigerer et bilde de mener er utbredt.

I det jødiske utvalget forklares ofte fordommer med referanse til terror som opprinnelig årsak (i 30 av de 103 svarene): «[…] generalisering på bakgrunn av terrorbildet Vesten har dannet seg». Jødiske respondenter fremhever relativt ofte hendelser i andre land, og da med referanser til mediene. «Generalisering med bakgrunn i negativt mediebilde. De uheldige eksemplene som radikaliserte voldelige muslimer gir. Voldelige episoder i Midtøsten».

HØYREEKSTREMISME, KONSPIRASJONSTEORIER OG RASISME

I befolkningsutvalget finner vi ordet «rasisme» i 25 av de 1241 svarene. Referanser til høyreekstremisme forekommer sjeldent, men sammen med referanser til grupper som SIAN og til politikk generelt kan vi si at svar som refererer til ideologi som kilde utgjør rundt 40 i antall, eksempelvis: «Fremmedfrykt og høyreekstrem propaganda som har spredd seg inn i konservative miljøer og florerer på Facebook og ellers på nett». Og: «Fiendebilde, rasisme og fordommer polariseres mot muslimer i store deler av samfunnet og støttes av myndighetene».

I det muslimske utvalget er det prosentmessig noen flere svar som vektlegger ideologisk ståsted som årsak. Ordet «rasisme» figurerer i 11 svar, «islamofobi» i 5 og «høyreekstremisme» i 7. Dersom vi legger til referanser til islam/muslimkritiske organisasjoner (som SIAN og HRS), inngår referanser til ideologiske ståsteder som årsak til negative holdninger i rundt 50 av de 525 svarene, eksempelvis: «[…] grupper som SIAN som sprer fryktepropaganda mot muslimer (og utlendinger generelt)», og «[…]. Konspirasjonsteorier som «Eurabia» blir legitimert når personer som fremmer det får offentlig støtte. f.eks. Hege Storhaug og HRS […]»; «Fremvekst av høyrepopulisme og høyreekstremisme de siste år, samt ugjerningene til islamister», og «[…] Eurabia og flere andre konspirasjonsteorier».

I ungdomsutvalget figurerer som nevnt rasistiske holdninger som årsak, men disse tillegges snarere eldre generasjoner enn et uttalt ideologisk utgangspunkt. Også i det jødiske utvalget er det få henvisninger til høyreekstreme bevegelser.

ÅRSAKER SOM PLASSERES INNENFOR OG UTENFOR GRUPPEN

Det er først og fremst i svarene fra ungdomsutvalget at vi finner en kombinasjon av forklaringer, der noe handler om islam eller muslimers væremåte og noe om holdninger blant nordmenn: «Ekstremisme, ting som står i koranen, terrorisme og generell rasisme», og: «Fordommer, og at mange «muslimer» bruker religionen på feil måte/gjør gale ting». Over halvparten av de 138 svarene (av 748) som viser til minoriteten selv er eksempler på denne kombinasjonen av forklaringer. Slike svar inneholder hos ungdom ofte modifikasjoner av typen: «Religionen deres har litt mere tradisjonelle, konservative syn på noen få ting …», «Disse synene passer ikke alltid med den moderne norske kulturen». Eller svarene kan inneholde forklaringer som denne: «Muslimer i Norge kommer som regel i form av flyktninger. De bringer en utrygghet fra sitt eget land som leder til mer tyveri og kriminalitet. De er også ofte i fattigere miljøer som leder til kriminalitet». Fremfor å si at de er kriminelle får vi altså en forklaring på hvorfor de er kriminelle.

Blant de jødiske respondentene finner vi 29 svar

av 103 som trekker frem utfordrende sider ved islam eller muslimer, men en tredjedel av disse er del av en kombinasjonsforklaring. Eksempelvis kan ett og samme svar inneholde ordene «fremmedfrykt» og «islamofobi» samtidig som det også pekes på at «[...] muslimers verdier strider mot 'vestlige verdier' som likestilling, religionsfrihet og ytringsfrihet». Et annet eksempel er et svar som trekker frem ansiktsdekkende plagg og æresdrap, men samtidig påpeker at islamofobi er en årsak.

«MUSLIMER ER ...» NÅR ÅRSAKEN KUN LIGGER HOS MUSLIMENE

Befolkningsutvalget har, sammenlignet med de andre respondentgruppene, en høyere andel svar som legger årsaken til negative holdninger hos minoriteten selv: 467 svar av 1241 fremsetter påstander om «muslimers væremåte» som årsaksforklaring. Svarenes språklige form gir grunnlag for å tolke dem som respondentenes egne meninger. Typiske svar i denne kategorien består i oppramsinger av trekk ved såkalt muslimsk kultur og levesett eller islam: «En helt annen kultur som går på tvers av de kulturelle og religiøse verdiene vårt demokrati er bygget opp på. Delvis liten vilje til å tilpasse seg det norske samfunn, lover og tradisjoner. Kan i enkelte situasjoner virke svært kravstore [...]». Islam fremheves som gammeldags eller fanatisk: «Fordi det er en religion som sitter fast i middelalderen». Islam er tidvis beskrevet som en handlende aktør som ikke vil tilpasse seg frihet og demokrati. Islam er også beskrevet som direkte årsak til at muslimer ikke passer inn: «[...] religiøse riter som forhindrer integrering». At de er totalt annerledes ser ut til å berettige negative holdninger: «Mange av muslimene er veldig religiøse og forstår ikke norsk kultur. Kanskje burde de ikke ha kommet til Europa».

At «de» hverken kan eller vil integreres går også igjen i befolkningens svar: «DE klarer ikke å innrette seg i det norske samfunn». Eller: «At veldig mange ikke vil tilpasse seg en norsk kultur og levemåte [...]». Her ser vi at muslimer tillegges et motiv om ikke å ville integreres: «Uvilje til å tilpasse seg norsk kultur og norske forhold i samfunnet». «Kvinnesynet deres», som en respondent kort slår fast, er et uttrykk som også går igjen, og det kobles ofte til kriminalitet: «Terror. Kvinneundertrykkelse. Kriminelle sønner. Tvangsekteskap. Omskjæring. Innavl». Eller: «Religionens syn på likestilling, kulturell betinget barbariske handlinger også kalt omskjæring, tildekking av kvinner, vanskelig for kvinner å velge partner fritt [...]». Generelt ser det ut til at nettopp «muslimenes kvinnesyn» trigger en form for oppramsing av negative trekk.

«Voldelige muslimer» utgjør også en trope i denne kategorien av svar fra befolkningsutvalget: «Mye vold blant dem og de hisser opp andre». Eller: «Muslimer står bak mye vold i samfunnet (...)».. Ofte er det religionen islam som trekkes frem som årsak til voldeligheten: «Islam er en farlig religion ...». Men også muslimers mentalitet utgjør i seg selv en forklaring: «Fører med seg mye kriminalitet og vold da de har et helt annet verdigrunnlag enn Vest-Europa». Og: «Drap i Guds navn, hevn, forsvaret av Familiens ære [...]». I flere av svarene refereres det til muslimers manglende respekt for norske lover eller at de er overrepresentert i kriminalitetsstatistikker. Muslimers kultur beskrives som barbarisk og fanatisk i disse svarene, og det er rimelig å anta at denne tendensen kan settes i sammenheng med at 26 prosent av befolkningen svarer at muslimer er mer voldelige enn andre (se kapittel 2.2).

I ungdomsutvalget er det rundt en tiendedel av de til sammen 748 svarene som mangler en del av nyansene som ellers preger materialet fra dette utvalget. Svarene består da av påstander om muslimer som kan leses som uttrykk for svært fordomsfulle holdninger hos respondenten selv: «De er terrorister og undertrykker kvinner og har holdninger og skikker som ikkje passar inn i Norge» og: «Mange sterkt religiøse individer som kritiserer/presser på ikke-troende og kristne. Ofte

relatert med gjengvold». Kriminalitet og vold synes å være den hyppigste referansen i denne kategorien av svar fra ungdom: «De tror Norge er kriminelt og skal være tøffe. Dette gjelder så klart ikke alle. Ikke for å være frekk heller, men etter innvandrere har kriminalitet øket også litt», og: «Mange er kriminelle og voldelige». Manglende integreringsvilje og annerledes kultur nevnes i noen svar, men sammenlignet med befolkningens svar er referanser til kultur lite fremtredende. Kvinnesynet til muslimene, som er et av de hyppigste forklaringene i befolkningens svar er eksempelvis lite fremtredende hos ungdom (forekommer i tilsammen 18 av svarene).

I det jødiske utvalget er det 29 av 103 svar som inneholder trekk ved «muslimene» som forklaring, men som i likhet med ungdommenes svar er majoriteten av disse noe nyansert i kraft av å fordele årsaken mellom fordommer i befolkningen og muslimenes kultur. I 18 av svarene ligger imidlertid årsaken ene og alene i trekk ved muslimene: «Overrepresentasjon på statistikker over kriminalitet, trygdemottak og mangelfull integrasjon». Eller: «Muslimer krever særbehandling. Muslimer bruker ordet 'krenket' i enhver anledning». Kun ett av svarene i denne kategorien refererer til muslimer som trussel for jøder: «[...] For jøder er det antageligvis fordi de vet at mange muslimer hater jøder og at muslimene ber 5 ganger om dagen om at jødene skal dø».

Fordommer og fremmedfrykt er de mest utbredte årsaksforklaringene i samtlige kategorier bortsett fra blant muslimene, der mediene utpekes som hovedårsak. Det vil si at diskursene om muslimer anses å være årsaken til negative holdninger. Videre fremkommer det at det er i befolkningsutvalget vi finner flest svar som legger årsaken hos minoriteten selv.

Et trekk ved svarene fra ungdom som skiller dem ut fra de andre, er at de inneholder en form for forsiktighet gjennom uttrykk som «jeg tror det kan ligge i ...». Når svarene trekker frem sider ved islam eller muslimer, er de også oftere nyanserte med formuleringer som «mange tror at muslimer er ...». Det er rimelig å anta at samtidens etablerte debatter om holdninger til minoriteter generelt har skapt et høyt bevissthetsnivå hos ungdom.

Forekomsten av ordet «rasisme» som årsaksforklaring sammen med høyreekstremisme og konspirasjonsteorier, som forekommer i alle respondentgruppene, er rimelig å tolke som resultat av de siste årenes fokus på rasisme i både norsk og internasjonal offentlighet. Norske myndigheter har etablert handlingsplaner som har satt muslimfiendtlighet i sammenheng med rasisme, det offentlige ordskifte i ti-årsmarkeringen av 22. juli tok opp ekstremisme og konspirasjonsteorier i mange kanaler og sist, men ikke minst, det store fokuset på rasisme i etterkant av Black Lives Matter-bevegelsen våren 2020 utgjør til sammen rimelige forklaringer på at årsaker til negative holdninger til muslimer settes inn i en større sammenheng.

Negative diskurser utpeker seg altså som årsak i alle respondentgruppene, men aller tydeligst i det muslimske utvalget. Det er interessant at ordsøk på institusjoner som politi*, helsevesen* og skole* gir treff på kun 1-2 svar. Holdninger og praksiser innenfor sentrale institusjoner fremkommer dermed ikke som noen sentral kilde til årsaker til negative holdninger til muslimer (eksempelvis hva man lærer på skolen, hva politiet sier om muslimer ...).

Det jødiske utvalget skiller seg noe ut ved å benytte ordene «norsk» og «Norge» med en kritisk distanse. Relativt sett inneholder en god del svar negative karakteristika av en form for norsk etnosentrisme, og vi ser en minoritetsidentitet i denne type svar. Også i ungdomsutvalget finner vi et slikt kritisk blikk på det norske samfunnet. Som vist er det også et særtrekk ved ungdommenes svar at de eksplisitt avviser fordommer og utviser et moralsk ståsted. Å være ung og ha bedre holdninger enn generasjonen før dem synes å være del av respondentenes selvbevissthet.

Med tanke på at 25 prosent i befolkningsutvalget i den kvantitative kartleggingen støtter påstanden om at muslimer ønsker å ta over Europa, er det få svar i

dette materialet som refererer til at muslimer ønsker å overta samfunnet. I befolkningsutvalget er det kun rundt 10 svar som legger årsaken til at muslimene vil eller er i ferd med å overta landet. Begrepet «snikislamisering» forekommer kun én gang i hele materialet (i svar fra en muslimsk respondent). Det er også verdt å merke seg at et prosentmessig ubetydelig antall påstår at muslimer utnytter landet økonomisk, noe som har vært kjent som en vanlig stereotypi.

Hat og hets mot muslimer er vanlig på sosiale medier (Nadim, 2022). I lys av dette er det verd å trekke frem at et tydelig lesbart og emosjonelt hat rettet mot muslimer som en trussel (lesbart i form av store bokstaver, referanser til vold eller dehumaniserende uttrykk), ikke preger svarene som legger årsaken hos muslimene (dette forekom hyppig i materialet fra 2017). De hatefulle svarene oppfordrer til at muslimer må ut av landet fordi vi ikke kan «vite hvem som går rundt som tikkende bomber». Eller de består i en oppramsing av typen: «Sharia, tildekning, kvinnesyn, halshugging, halal, pedofili, barneekteskap, flerkoneri, hva kommer ut av å be fem ggr pr dag?, syn på vestlig befolkning, fremmedelement». Selv om slike utsagn ikke preger materialet, inngår de altså, og da først og fremst i befolkningsutvalget. Blant ungdommene fant vi uttalelser som direkte utpeker muslimer som en trussel mot norsk kultur i kun tre av svarene.

5. JØDER OG MUSLIMER I NORGE: RELASJONER OG ERFARINGER

Respondentene i de to minoritetsutvalgene (de jødiske og de muslimske respondentene) ble spurt om sine erfaringer med negative holdninger, ekskludering og diskriminering. De ble også spurt om det hendte at de unngikk å vise sin religiøse identitet og om hvordan de oppfattet fremstillingen av sin respektive religion i offentligheten. Med unntak av spørsmålet om religion i offentligheten ble alle spørsmålene også stilt i 2017.

Resultatene for 2022 viser at det har vært en økning i negative opplevelser for begge grupper. En opplevelse av negativ utvikling har også vært funnet i kartlegginger blant muslimer og jøder i andre europeiske land (se f.eks. FRA, 2017; FRA, 2018).

Det er dessuten vanligere at muslimer rapporterer negative opplevelser enn at jøder gjør det, men langt flere jøder enn muslimer sier at de unngår å vise sin religiøse tilhørighet av frykt for negative holdninger. Det er igjen viktig å understreke at de store forskjellene mellom det jødiske og det muslimske utvalget medfører at man vanskelig kan foreta en direkte sammenligning av resultatene.

Tabell 5.1 Samarbeid mot fordommer og diskriminering (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Ønsker ikke å svare/na	Vet ikke	Nei	SUM
Tror du at jøder og muslimer kan samarbeide mot fordommer og diskriminering?	Jøder 2017	81,5	2,4	7,4	8,6	100,0
	Jøder 2022	84,3	3,7	6,7	5,2	100,0
	Muslimer 2017	69,5	6,8	19,6	4,1	100,0
	Muslimer 2022	75,4	6,9	12,2	5,5	100,0

5.1 SAMARBEID OM Å BEKJEMPE FORDOMMER OG DISKRIMINERING

Det jødiske og det muslimske utvalget ble spurt om de mente at jøder og muslimer kunne samarbeide mot fordommer og diskriminering. Både i 2017 og i 2022 var det et stort flertall i begge utvalg som mente at dette var mulig, og flere i 2022 enn i 2017. I det jødiske utvalget svarte 84 prosent «ja» på dette spørsmålet i 2022, blant muslimene var andelen 75 prosent. Usikkerheten er litt større blant muslimene, men det er en tydelig reduksjon i andelen som svarte «vet ikke» i 2022.

5.2 OPPFATNINGER OM FELLES ERFARINGER

Vi spurte også respondentene i de to minoritets-utvalgene om de mente at jøder og muslimer har noen felles erfaringer som minoriteter i Norge. Spørsmålet ble også stilt i undersøkelsen fra 2017.

Et stort flertall både i begge utvalg mener at jøder og muslimer har noen felles erfaringer som minoriteter i Norge. Det er en større andel i det jødiske utvalget som mener dette (84 prosent), men det har vært en klar økning blant muslimene siden 2017 (fra 48 prosent til 61 prosent). I det muslimske utvalget har det samtidig vært en nedgang i andelen som er usikker. Blant jødene er det en nedgang i andelen som svarer «nei» på dette spørsmålet.

5.3 PERSONLIGE ERFARINGER DE SISTE 12 MÅNEDENE

Vi ba de jødiske og muslimske respondentene svare på om de hadde hatt negative opplevelser de siste 12 månedene. Respondentene ble spurt om de hadde opplevd å bli gitt en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet, eller av å bli avvist på grunn av sin religiøse tilhørighet, eller om de hadde opplevd å bli trakassert på bakgrunn av denne tilhørigheten.

Som det fremkommer av tabellen, svarte de fleste respondentene at de «Sjelden» eller «Aldri» hadde opplevd noen av de beskrevne situasjonene. Med unntak av erfaringer med trakassering i det jødiske utvalget viser resultatene likevel en økning i slike erfaringer mellom 2017 og 2022.

Tabell 5.2 Oppfatninger om felles minoritetserfaringer (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Ønsker ikke å svare / na	Vet ikke	Nei	SUM
Mener du at muslimer og jøder / jøder og muslimer som minoriteter i Norge har noen felles erfaringer?	Jøder 2017	74,7	3,1	4,9	17,3	100,0
	Jøder 2022	83,5	3,0	6,0	7,5	100,0
	Muslimer 2017	48,1	6,3	39,9	5,8	100,0
	Muslimer 2022	61,2	7,9	23,5	7,4	100,0

Tabell 5.3 Personlige erfaringer de siste 12 måneder (Prosent.)

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd:	Utvalg	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	SUM	Ofte + noen ganger
... at personer gir deg følelsen av ikke å høre til i det norske samfunnet?	Muslimer 2017	9,5	26,0	30,2	32,0	2,3	100,0	35,5
	Muslimer 2022	11,6	31,7	29,9	25,5	1,2	100,0	43,3
	Jøder 2017	4,9	22,8	30,9	41,4	0,0	100,0	27,7
	Jøder 2022	2,2	28,4	38,8	29,1	1,5	100,0	30,6
...at personer oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim / jøde?	Muslimer 2017	6,3	20,6	29,7	38,0	5,4	100,0	26,9
	Muslimer 2022	9,9	26,2	30,0	30,7	3,3	100,0	36,0
	Jøder 2017	3,1	15,4	29,6	48,1	3,7	100,0	18,5
	Jøder 2022	3,7	21,6	28,4	41,8	4,5	100,0	25,4
...å bli trakassert på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	Muslimer 2017	2,7	11,5	22,8	60,3	2,7	100,0	14,2
	Muslimer 2022	4,6	16,0	25,9	51,9	1,7	100,0	20,6
	Jøder 2017	0,6	10,5	16,0	72,8	0,0	100,0	11,1
	Jøder 2022	2,2	8,2	21,6	67,2	0,8	100,0	10,5

Av de tre beskrevne opplevelsene er det flest som i 2022 svarer at de i løpet av de siste 12 månedene har opplevd at personer har gitt dem følelsen av ikke å høre til i det norske samfunnet: 43 prosent i det muslimske utvalget og 31 prosent i det jødiske svarte at dette hadde skjedd «Ofte» eller «Noen ganger». På spørsmålet om de har opplevd at personer har oppført seg avvisende når de fikk vite at de var muslim/jøde, svarer en litt lavere andel, 36 prosent av muslimene og 25 prosent av jødene, bekreftende. Det er færrest som har opplevd trakassering på bakgrunn av sin religiøse tilhørighet. Likevel har dette hendt med en femtedel av det muslimske utvalget (21 prosent) og 11 prosent av det jødiske.

Resultatene viser også at fordelingene mellom svaralternativene har endret seg mellom 2017 og 2022. Med unntak av spørsmålet om tilhørighet for det muslimske utvalget, var andelen som svarte at de «Aldri» hadde opplevd noen av situasjonene i 2017 klart større enn andelen som «Sjelden» hadde opplevd noe. I 2022 ser dette annerledes ut, med færre som svarer «Aldri».

5.4 DISKRIMINERING AV OFFENTLIGE INSTITUSJONER

Respondentene ble spurt om det hadde opplevd diskriminering av norske offentlige institusjoner.

Både i 2017 og i 2022 var det i begge utvalg en langt større andel som svarte «Nei» enn «Ja» på dette spørsmålet, men andelen som sier at de ikke har opplevd slik urettferdig behandling har sunket i 2022. I begge utvalg er det dessuten en økning i andelen som bekrefter at de har opplevd dette og en økning i andelen som er usikker. Det er mer vanlig at muslimer opplever offentlig diskriminering enn at jøder gjør det: 21 prosent av muslimene og 11 prosent av jødene svarte bekreftende på spørsmålet i 2022.

Økningen i rapportert diskriminering er ikke nødvendigvis uttrykk for en økning i faktisk diskriminering av offentlige institusjoner i Norge. Mer sannsynlig er det at dette er et uttrykk for en økt bevissthet hos dem som opplever slik behandling og en sterkere villighet til å melde fra, altså at det tidligere har vært en underrapportering om slike saker. Det er mulig at det høye utdannelsesnivået i begge minoritetsutvalgene spiller en rolle her, i det muslimske utvalget er utdannelsesnivået i 2022 høyere enn det var i 2017. En tendens til at økt strukturell integrering (spesifikt høyere utdannelsesnivå) er forbundet med økt rapportering om diskriminering blir i sosiologisk forskning referert til som et «integrasjonsparadoks» og blant annet knyttet til lavere aksept for forskjellsbehandling (se f.eks. Steinmann, 2019; Diehl, Liebau & Mühlau, 2021).

Tabell 5.4 Diskriminering av offentlige institusjoner (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Usikker	Ubesvart	Nei	SUM
Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (NAV, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	Jøder 2017	6,8	5,6	0,0	87,7	100,0
	Jøder 2022	10,5	14,3	1,5	73,7	100,0
	Muslimer 2017	14,6	16,9	2,4	66,1	100,0
	Muslimer 2022	21,2	22,8	1,6	54,4	100,0

5.5 NORSKE MYNDIGHETERS BEHANDLING AV JØDER OG MUSLIMER

Vi spurte de to minoritetsutvalgene om de mente at norske myndigheter behandlet jøder og muslimer likt. Spørsmålet ble også stilt i 2017.

Tabell 5.5 Likebehandling av norske myndigheter (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Nei, behandler jøder best	Vet ikke	Ubes-vart	Nei, behandler muslimer best
Synes du at myndigheter i Norge likebehandler jøder og muslimer?	Jøder 2017	22,2	7,4	46,3	7,4	16,7
	Jøder 2022	20,3	6,0	45,1	1,5	27,1
	Muslimer 2017	27,6	21,3	32,0	18,9	0,1
	Muslimer 2022	19,7	36,0	40,7	3,0	0,6

Det er en nedgang i andelen som synes at myndighetene likebehandler minoritetene, særlig i det muslimske utvalget. Andelen som mener dette er nå lik i begge utvalg, og ligger på 20 prosent. I begge utvalg har det samtidig vært en økning i andelen som mener at den andre minoriteten behandles best. Blant muslimene er det en økning fra 21 prosent i 2017 til 36 prosent i 2022 som mener at jøder behandles best, og blant jødene er det en økning fra 17 prosent i 2017 til 27 prosent i 2022 som mener at muslimer behandles best. Det er nesten ingen i det muslimske utvalget som mener muslimer behandles best, og få i det jødiske utvalget som mener det samme om behandlingen av jøder. Den største andelen i begge utvalg er den som har svart «Vet ikke». Blant muslimene har denne andelen økt betydelig siden 2017 (fra 32 prosent til 41 prosent).

5.6 RELIGION I OFFENTLIGHETEN

Respondentene ble stilt to spørsmål som berørte temaet synlig religiøsitet og religion i offentligheten. Spørsmålet om å skjule sin religiøsitet ble stilt til det jødiske og det muslimske utvalget både i 2017 og i 2022. Spørsmålet om fremstillingen av religion i offentligheten var nytt i 2022. Respondentene i det muslimske utvalget ble spurt om de opplevde at fremstillingen av islam var fordomsfull, jødene ble spurt om fremstillingen av jødedom.

Tabell 5.6 Unngå å vise religiøs tilhørighet (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Nei	Ubes-vart
Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?	Muslimer 2017	26,0	71,8	2,2
	Muslimer 2022	32,7	65,3	1,2
	Jøder 2017	60,6	34,7	4,7
	Jøder 2022	70,9	27,6	1,5

Mellom 2017 og 2022 var det for begge utvalgene en tydelig økning i andelen som svarte at de noen ganger unngikk å vise sin religiøse tilhørighet. Andelen er dessuten betydelig høyere blant jøder enn blant muslimer: Mens 33 prosent i det muslimske utvalget svarte «ja» på dette spørsmålet, er andelen hele 71 prosent blant jødene. Forskjellen kan sees i sammenheng med at mange muslimer uansett har en synlig religiøs tilhørighet gjennom klesplagg (særlig hodeplagg blant kvinner) og at det dermed i mindre grad er aktuelt å skjule den. Det er også vanskeligere å skjule et plagg som hijab enn det er å skule enkelte jødiske symboler, for eksempel davidstjernen brukt som halssmykke.

Tabell 5.7 Synlige tegn på religiøs tilhørighet (Prosent.)

	Utvalg	Ja	Nei	Ubes-vart
Bærer du synlige tegn på din religiøse tilhørighet?	Muslimer 2017	26,6	69,3	4,2
	Muslimer 2022	29,4	68,3	2,3
	Jøder 2017	21.0	75,9	3,1
	Jøder 2022	26,3	72,2	1,5

Det er et flertall både i det jødiske og det muslimske utvalget som svarer at de ikke bærer synlige tegn på sin religiøse tilhørighet. 29 prosent av muslimene og 26 prosent av jødene svarer i 2022 at de bærer slike tegn. Dette er litt flere enn i 2017 for begge utvalg.

Tabell 5.8 Syn på fremstilling av jødedom og islam i offentligheten (Prosent.)

Opplever du at måten jøde-dommen/islam blir fremstilt i offentligheten, er fordomsfull?	Utvalg	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart
Islam	Muslimer 2022	57,4	25,2	7,2	7,2	3,1
Jødedommen	Jøder 2022	44,0	46,3	7,5	0,8	1,5

I begge utvalgene er det et stort flertall som mener at sin religion blir fordomsfullt fremstilt. 83 prosent av muslimene og 90 prosent av jødene svarer bekreftende på at dette skjer «ofte» eller «noen ganger». Det er igjen rimelig å anta at de høye tallene i hvert fall delvis kan tilskrives debatter om religiøs praksis, for eksempel debattene om omskjæring, samt debatten knyttet til det muslimske hodeplagget hijab. Kanskje dreier det seg også om en mer generell opplevelse av at religiøsitet fremstilles på en fordomsfull måte, eller mer spesifikt at dette gjelder jødisk eller muslimsk religiøsitet. Som vist i kapittel 4 var det ellers et mønster i de åpne svarene fra muslimske respondenter at de forklarte negative holdninger til muslimer med manglende kunnskap om og feilaktige fremstillinger av islam i offentligheten.

6. DE NORSKE RESULTATENE I EN INTERNASJONAL SAMMENHENG, 2017 – 2022

For å forstå om nivåene av antisemittisme og muslimfiendtlighet i Norge relativt sett er høye eller lave, er det nyttig å se på våre resultater i et internasjonalt perspektiv. I dette kapittelet sammenlignes noen spesifikke funn fra vår undersøkelse med lignende undersøkelser fra andre land. Det er verdt å nevne at en direkte sammenligning av resultater ofte er vanskelig fordi spørsmålsformuleringer og svaralternativer varierer, men vi kan likevel snakke om tematiske overlapp.

Mens det finnes flere relevante empiriske studier om holdninger til jøder, særlig i europeiske land, er det færre studier som undersøker holdninger til muslimer. Det har også hittil vært begrenset med kunnskap om jøders og muslimers erfaringer med antisemittisme, muslimfiendtlighet og diskriminering, men de siste årene har det vært en betydelig vekst i undersøkelser som berører disse spørsmålene. Kapittelet viser at Norge i mange sammenhenger ligger på omtrent samme nivå som andre nord- og vest-europeiske land.

6.1 ANTISEMITTISKE STEREOTYPIER

Påstanden om at jøder ser på seg selv som bedre enn andre er en gammel fordom som er basert på ideen om jøder som et «utvalgt folk». Støtte til denne påstanden ble også målt i Anti-Defamation Leagues undersøkelse (2019–2022) «ADL Global 100», som målte antisemittiske holdninger i mer enn 100 ulike land over hele verden.[15] Her ser vi at Norge ligger på omtrent samme nivå som andre vest-europeiske land, som for eksempel Østerrike, Frankrike, Storbritannia og Danmark (se figur 6.1).

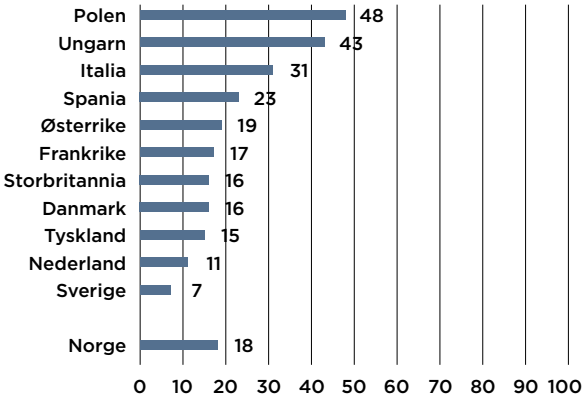

Figur 6.1 Påstand: «Jøder ser på seg selv som bedre enn andre»/«Jews think they are better than other people» - Helt/delvis enig (prosent) Kilder: HL-senteret (2022) og ADL Global 100 (2019-2022).

En annen påstand som berører et av kjerneelementene i tradisjonell antisemittisme, er beskyldningen om at jøder har for mye makt over verdensøkonomien og finansbransjen. I vår studie ble påstanden «Jøder har alt for stor innflytelse over internasjonal økonomi» støttet av 14 prosent av den norske befolkningen (mot 43 prosent i det muslimske utvalget). Sammenligner vi med resultatene fra ADLs undersøkelse (2019–2022) og en meningsmåling fra CNN (2018) ser vi at ideen om jødisk innflytelse på internasjonal økonomi er mer utbredt i andre europeiske land. Figur 6.2 viser at påstanden får særlig støtte i Polen og Ungarn, i tillegg til Spania. Påstanden har relativt lite støtte i de nord-europeiske landene, og Norge ligger på omtrent samme nivå som Sverige og Danmark.[16]

15 Det er verdt å merke seg utvalget i ADLs undersøkelse ofte kan være ned mot 500 respondenter per land, hvilket er statistisk sett for lite å si noe helt sikkert om representativitet for et lands befolkning. Dessuten foreligger det lite informasjon om metodebruk ved datainnsamling og oversettelse av spørsmål og påstander til ulike språk. Resultatene bør derfor tolkes med varsomhet.

16 I tillegg til den transnasjonale ADL-studien og meningsmålingen fra CNN finnes det studier fra enkeltland i Vest-Europa som inkluderer lignende påstander om jøder og økonomi. Her ligger også nivået på støtte på 13-26 prosent (se Reynié & Benzaquen, 2020; Bachner & Bevelander, 2020; Jones & Unsworth, 2021 og Zeglovits et.al., 2021). I en studie fra Tyskland svarte 49 prosent av muslimene at de var enige i at jøder har for mye makt innen næringsliv og finans (IfD Allensbach, 2022, s. 19).

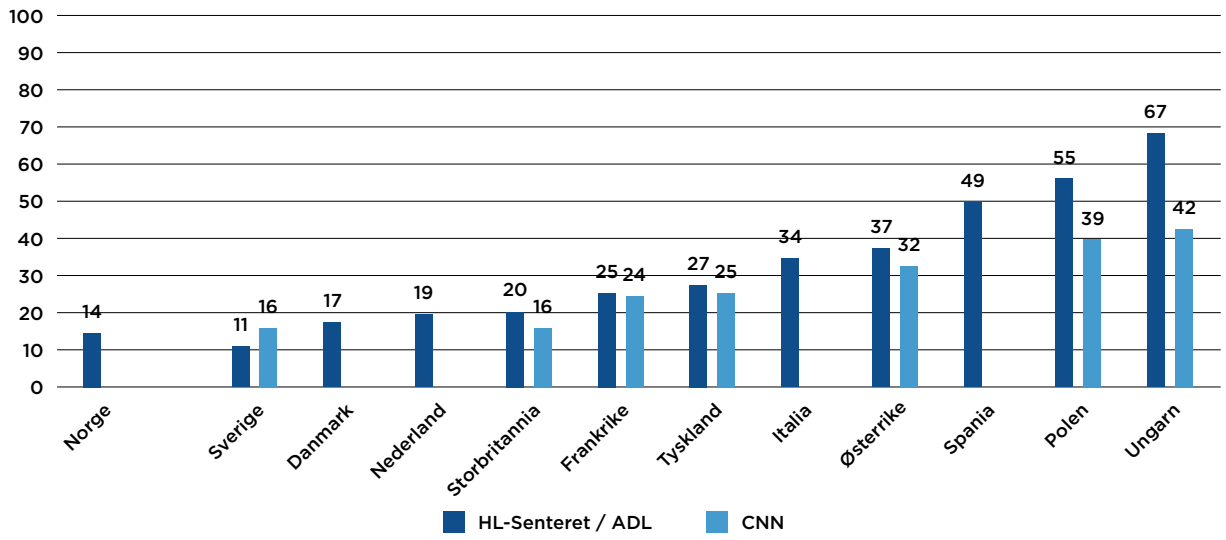

Figur 6.2 Påstand: «Jøder har alt for stor innflytelse over internasjonal økonomi»/«Jews have too much influence on finance and business across the world»– Helt/delvis enig (prosent). Kilder: HL-senteret (2022), ADL Global 100 (2019) og CNN (2018).

En tredje påstand fra vår studie som kan sammen-lignes med tall fra andre land, er den konspiratoriske ideen om at verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser. Figur 6.3 viser at andelen av norske respondenter som har svart at de er helt eller delvis enige i dette (14 prosent), er lavere enn gjennomsnittet i Europa (21 prosent). Figuren viser også at ideen om at jøder konspirerer i det skjulte er mindre utbredt i Nord- og Vest-Europa enn i Øst-Europa. Mest utbredt er den i Hellas, hvor 58 prosent av befolkningen har sagt seg enig i påstanden.

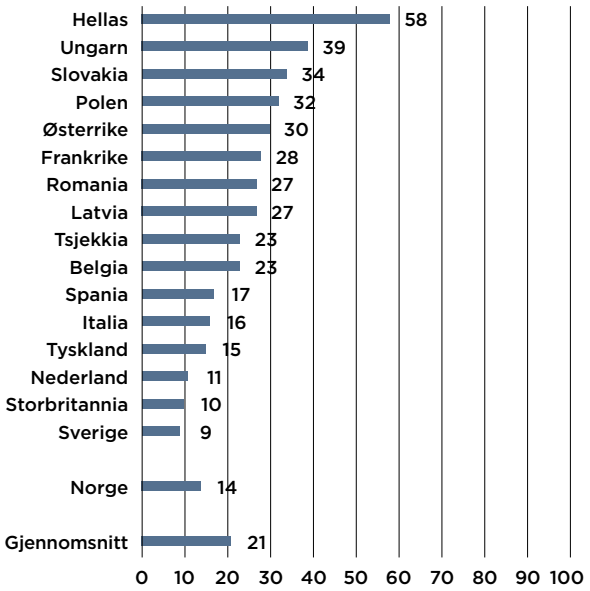

Figur 6.3 Påstand: «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser»/ «There is a secret Jewish network that influences political and economic affairs in the world» – Helt/delvis enig (prosent) Kilder: HL-senterets undersøkelse (2022) og Kovács & Fischer (2021).

En fjerde påstand handler om jødenes antatte «skyld» i eller medvirkning til at de har blitt forfulgt. Denne typen påstand blir gjerne brukt for å måle såkalt «sekundær antisemittisme». I Norge er det 8 prosent av befolkningen og 12 prosent av det muslimske utvalget som støtter ideen om at jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt. En lignende påstand ble også brukt i Kovács og Fischers (2021) studie av antisemittiske fordommer i Europa. Figur 6.4 viser at andelen norske respondenter som har svart at de er helt eller delvis enige i dette, er lavere enn gjennomsnittet i Europa (15 prosent). Norge skårer likevel høyere enn andre nord- og vest-europeiske land som Storbritannia, Sverige og Nederland, hvor kun 2 til 5 prosent av befolkningen støtter påstanden. Forestillingen om at jøder selv har skyld i at de har blitt forfulgt er mest utbredt i Hellas, Polen og Ungarn.

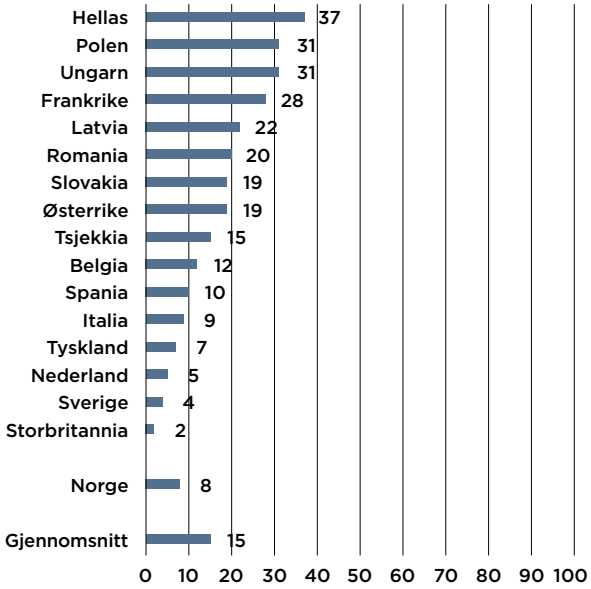

Figur 6.4 Påstand: «Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt»/«Jews are also to blame for the persecution against them» - Helt/delvis enig (prosent). Kilder: HL-senterets undersøkelse (2022) og Kovács & Fischer (2021).

HL-senterets undersøkelser viser at det har vært en nedgang i antisemittiske holdninger i den norske befolkningen siden 2011. Studier viser at dette mønsteret også finnes i enkelte andre europeiske land. Ifølge en studie fra Tyskland har det i perioden 2002–2020 vært en nedgang i antisemittiske holdninger fra 9,5 til 3,6 prosent (Decker & Brähler, 2020). Videre viser ADLs undersøkelser at det har vært en betydelig nedgang i flere land fra 2014 til 2019. For eksempel har nivået av antisemittiske holdninger i Østerrike sunket fra 28 til 20 prosent og i Frankrike fra 37 til 17 prosent.[17] ADL-undersøkelsene viser også at nivået mer eller mindre har stagnert en rekke andre steder, både i land som har lavt nivå av antisemittiske holdninger (f.eks. Sverige, Storbritannia og Danmark) og land som skårer høyt (f.eks. Polen og Ungarn).[18] For Vest-Europa som helhet viser ADLs undersøkelser at nivået av antisemittiske holdninger er stabilt: 23 prosent i 2014, 21 prosent i 2015 og 24 prosent i 2019. Selv om nivået av antisemittiske holdninger er synkende i mange europeiske land, viser studier at bekymringen for antisemittisme er økende både hos jøder og befolkningen for øvrig (se figur 6.7 og figur 6.8 om oppfatninger).

6.2 NEGATIVE HOLDNINGER TIL MUSLIMER OG ISLAM

Når det gjelder holdninger til muslimer er det færre studier som undersøker dette, og det er derfor vanskeligere å finne sammenlignbare formuleringer. Et tema som går igjen i flere studier er kulturell distanse, som handler om hvorvidt muslimer ses på som en trussel mot kulturen i bestemte land. I vår undersøkelse ble dette undersøkt ved å spørre i hvilken grad respondentene er enige i følgende påstand: «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur». Til forskjell fra oss, har studier fra andre vest-europeiske land undersøkt hva befolkningen mener om islam. Hvorvidt man spør om holdninger til islam eller til muslimer vil ha påvirkning på resultatene. Tabell 6.1 viser at negative holdninger til islam er mer utbredt enn negative syn på muslimer.

Tabell 6.1 Negative påstander om muslimer/islam og kultur (Prosent.) Kilder: HL-senteret (2022), Jones & Unsworth (2021), Pickel (2019) og IFOP (2019)

Land	Påstand (formulering på originalspråk i parentes)	Helt / delvis enig
Norge	Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur	33
Storbritannia	Islam truer den britiske livsstilen (Islam threatens the British way of life)	36
Tyskland	Islam er truende (Der Islam is bedrohlich)	52
Frankrike	Islam er uforenlig med verdiene i det franske samfunnet (L' islam est incompatible avec les valeurs de la société française)	61

Ifølge en studie fra Storbritannia mener 36 prosent av britene at islam truer den britiske livsstilen. Samtidig viste den samme studien at kun 20 prosent avviste den positivt formulerte påstanden om at muslimske innvandrere har bidratt positivt til britisk samfunn og kultur (Jones & Unworth, 2021). I en undersøkelse av oppfatninger om islam i Tyskland var det 52 prosent som sa seg enige i at islam er truende, mens 36 prosent mente at islam er berikende (Pickel, 2019). I en annen undersøkelse fra Tyskland svarte 28 prosent at islam «som helhet» er en trussel, mens 63 prosent mente

17 De store endringene i ADL-målingene kan skyldes at antallet respondenter er lavt. Her brukes også en annen og enklere skala en i HL-senterets undersøkelser.

18 Sverige: 4 prosent, ingen endring. Danmark: Fra 9 til 10 prosent. Storbritannia Fra 8 til 11 prosent. Polen: Fra 45 til 48 prosent. Ungarn: Fra 41 til 42 prosent.

at det bare var en trussel fra «visse grupper» (IfD Allensbach, 2022). Videre har en fransk meningsmåling vist at 61 prosent av befolkningen i Frankrike mener at islam er uforenlig med verdiene i det franske samfunnet. Den utbredte støtten til denne påstanden kan sannsynligvis forklares med at befolkningen i Frankrike mener det er viktig å skille stat og religion. I den samme studien var det 78 prosent som sa seg enige i at sekularismen er truet i Frankrike (IFOP, 2019).

I vår undersøkelse har vi også målt utbredelsen av et utvalg anti-muslimske stereotypier. To av disse stereotypiene, om hvorvidt muslimer undertrykker kvinner og om de er (spesielt) voldelige, har også vært undersøkt i en canadisk studie (Woodley et.al, 2018).[19] Mens det i vår undersøkelse var 67 prosent av befolkningen som sa seg enige i at muslimer undertrykker kvinner, mente 76 prosent av den canadiske befolkningen at dette stemmer. Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt muslimer er mer voldelige enn andre, var det 26 prosent av den norske befolkningen som sa seg enige i dette. I den canadiske studien var det 35 prosent.

6.3 SYMPATI OG MOTVILJE

I tillegg den til kognitive dimensjonen av fordommer mot minoriteter, er det vanlig at holdningsundersøkelser også måler en affektiv (emosjonell) dimensjon. Dette gjøres ved å stille spørsmål om sympati og motvilje, eller hvorvidt respondentene har positive eller negative syn på bestemte grupper. I vår undersøkelse spurte vi respondentene om i hvilken grad følgende påstander stemmer: «Jeg føler en viss motvilje mot jøder» og «Jeg føler en viss motvilje mot muslimer». Mens 6 prosent av befolkningen viste motvilje mot jøder, var det 26 prosent som viste motvilje mot muslimer.[20] At motvilje mot muslimer er betydelig mer utbredt enn motvilje mot jøder er et mønster som også finnes i andre europeiske land. En undersøkelse fra PEW Research Center (2019) har målt negative og positive syn på jøder og muslimer i 16 land.[21]

19 Den canadiske studien spør også om i hvilken grad dette gjelder for kristne og jøder.

20 I det muslimske utvalget var det 8 prosent som sa seg enige i at de føler en viss motvilje mot jøder. Kun én annen undersøkelse har spurt om gjensidige emosjonelle holdninger blant jøder og muslimer (se Mohaged & Mahmood, 2019).

21 Formulering: «How favourable or unfavourable are you towards the following groups?»

Tabell 6.2 Motvilje mot og sympati for jøder og muslimer (Prosent.) Kilder: HL-senteret (2022) og Pew Research Center (2019)*

Land	Jøder		Muslimer	
	Motvilje	**Sympati**	**Motvilje**	**Sympati**
Norge*	6	83	27	61
Sverige	3	92	28	68
Nederland	5	92	28	70
Tyskland	6	86	24	69
Frankrike	6	89	22	72
Storbritannia	6	90	18	78
Ukraina	11	83	21	62
Italia	15	77	55	41
Tsjekkia	17	65	64	23
Ungarn	18	60	58	11
Bulgaria	18	69	21	69
Russland	18	75	19	76
Spania	19	76	42	54
Litauen	26	67	56	26
Slovakia	30	58	77	16
Polen	31	59	66	26
Hellas	38	51	57	37

Her ser vi også at det er en forskjell mellom Øst- og Vest-Europa. Overordnet sett er motvilje mot både jøder og muslimer mer utbredt i mange av de øst-europeiske landene, samt i Hellas. Samtidig er nivået av negative holdninger til muslimer lavere i Bulgaria, Russland og Ukraina enn i mange vest-europeiske land. Med tanke på at disse tre landene har lang historie med muslimske minoriteter, ser dette ut til å bekrefte den sosialpsykologiske kontakt-hypotesen, som hevder at sosial kontakt mellom grupper kan ha en positiv effekt på holdninger. Et annet argument for kontakt-hypotesen er at negative syn på muslimer også er mindre utbredt i Storbritannia og Frankrike, som begge har relativt lang historie med innvandring fra muslimske land.

Det finnes også to andre nyere komparative studier som er relevante her, men disse målte kun følelsesmessige holdninger til jøder. CNN-meningsmålingen (2018), som omfattet syv EU-land, og studien «Antisemittiske fordommer i Europa» av Kovács og Fischer (2021) kom til ganske like resultater. I sistnevnte svarte 11 prosent at de hadde «negative følelser for jødene» (gjennomsnitt på tvers av 16 europeiske land). I vest-europeiske land som Nederland, Storbritannia, og Sverige, men også i Latvia lå nivået av enighet på kun 2 til 5 prosent. I Østerrike og i øst-europeiske land som Tsjekkia, Ungarn, Polen, Romania og Slovakia, lå nivået av på negative følelser overfor jøder på 15 til 27 prosent. Aller høyest nivå av negative følelser til jøder finnes i Hellas, hvor 36 prosent av befolkningen sa seg enige i spørsmålet som ble stilt.

6.4 SOSIAL AVSTAND TIL JØDER OG MUSLIMER

I tillegg til den kognitive dimensjonen (fordommer/stereotypiske forestillinger) og den affektive dimensjonen (følelser) av holdninger, har vi i vår undersøkelse også målt respondentenes grad av sosial avstand til jøder og muslimer. Dette gjorde vi ved å stille spørsmål om vennskap og naboskap.

Når det gjelder å ha jøder som naboer, var det 5 prosent av den norske befolkningen som svarte at de ville «Mislike det litt» og 1 prosent som svarte at de ville «Mislike det sterkt». Et lignende spørsmål ble også stilt i Kovács og Fischers (2021) undersøkelse om antisemittiske holdninger i Europa.

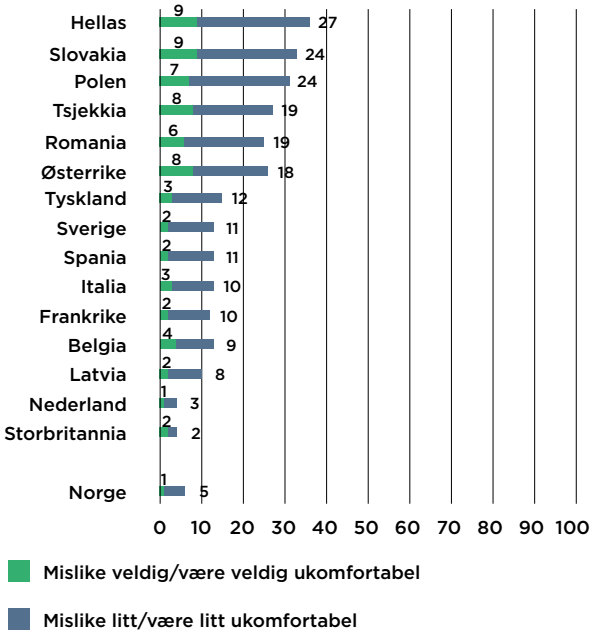

Figur 6.5 Negative holdninger til å ha en jøde som nabo. Kilder: HL-senteret (2022) og Kovács & Fischer (2021).

Fordelingen av svar om sosial avstand (naboskap) til jøder samsvarer i stor grad med mønsteret av svarene på spørsmålene om sympati og motvilje. Figur 6.5 viser at Norge befinner seg i en gruppe av vest- og nord-europeiske land der mellom 4 og 6 prosent av befolkningen er negative til å ha jøder som naboer. I øst-europeiske land som Tsjekkia, Polen og Slovakia er andelen betydelig høyere (mellom 27 og 33 prosent), og i Hellas er 36 prosent veldig eller litt ukomfortabel med å ha jøder som nabo.[22]

En annen relevant undersøkelse ble gjennomført av PEW Research Center fra 2015 til 2017 (PEW Research Center, 2018). Her ble sosial avstand til jøder og muslimer i 34 europeiske land undersøkt ved å spørre om folks villighet til å akseptere disse to minoritetene som naboer. I denne studien er også Norge inkludert. Mens vår undersøkelse viste at 90 prosent av befolkningen ville «like» eller «ikke ha noe spesielt imot» å ha jøder som nabo, viste PEW Research Centers undersøkelse at hele 98 prosent av befolkningen vil «være villig til å akseptere» dette. Vår studie viste også at 72 prosent av befolkningen ville «like» eller «ikke ha noe spesielt imot» å ha muslimer som nabo. I PEW-studien var tallet for villighet til å akseptere muslimske naboer 92 prosent.

Figur 6.6 viser at når det gjelder naboskap er det større aksept for jøder enn for muslimer i alle land.[23] Aksepten for jøder og muslimer som naboer er høyest i de nordiske landene og i andre nord- og vest-europeiske land som Belgia, Frankrike og Storbritannia. Aksepten for jøder er også høy i sør- og øst-europeiske land som Serbia, Bulgaria, Kroatia og Bosnia, hvor antisemittismen historisk sett har vært lite utbredt.

Den samme undersøkelsen viser også at negative holdninger til å ha muslimer som nabo er mest utbredt i en del øst-europeiske land hvor det bor få muslimer.

22 Når det gjelder spørsmålet om muslimers syn på å ha jøder som nabo, er nivået av negative holdninger likt som for den generelle befolkningen.

23 Gjennomsnittlig aksept for å ha jøder som nabo: 81 prosent. Gjennomsnittlig aksept for muslimer som naboer: 65 prosent.

Dette bekrefter teorien om at rasisme handler om forestilte snarere enn reelle ideer om «den andre». Undersøkelsen viser imidlertid også at nivået av negative holdninger er betydelig lavere i øst-europeiske land med en viss muslimsk befolkningsandel (som Russland, Georgia, Bulgaria og Bosnia) og stater som oppsto fra tidligere multietniske land (som Ukraina, Moldova, Serbia og Kroatia). PEW Research Centers konklusjon om at det, når det gjelder holdninger til jøder og muslimer, er et «kontinentalt skille i holdninger og verdier» mellom Vest- og Øst-Europa, gjelder altså kun i begrenset grad for holdninger til muslimer.

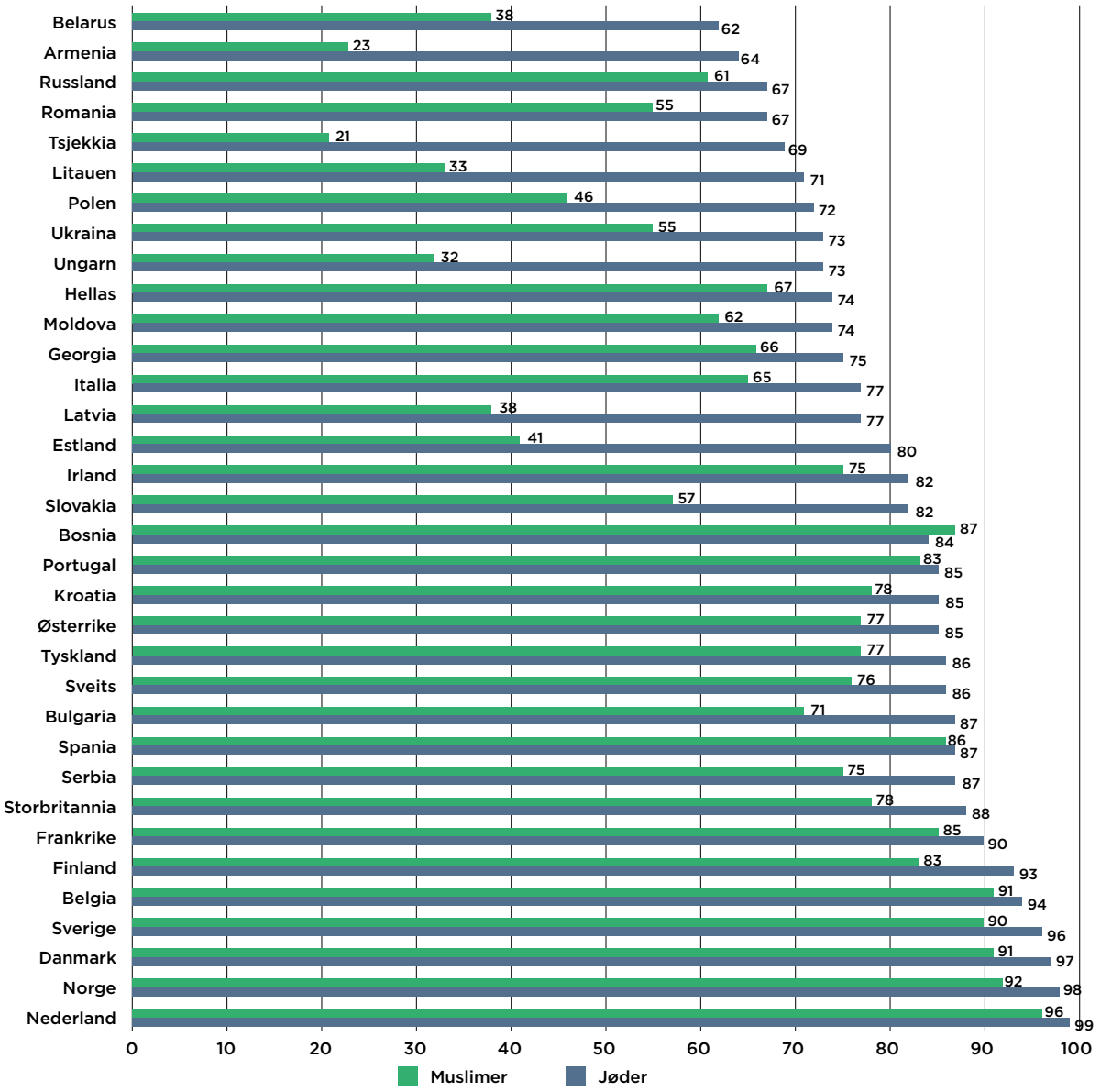

Figur 6.6 Villighet til å akseptere jøder/muslimer som nabo (prosent). Kilde: PEW Research Center (2018).

6.5 ERFARINGER MED DISKRIMINERING

I vår undersøkelse har vi spurt både jøder og muslimer om de har opplevd å bli trakassert i løpet av de siste 12 månedene på bakgrunn av sin religiøse tilhørighet. I det jødiske utvalget var det 10 prosent som sa de hadde opplevd dette, og i det muslimske utvalget var det 21 prosent.

Et lignende spørsmål ble også stilt i en fransk studie: «Føler du deg truet i ditt daglige liv på grunn av din religiøse tilhørighet, din etniske opprinnelse, ditt kjønn eller din seksuelle legning – ofte/fra tid til annen?». Her svarte 37 prosent av jødene at de ofte eller av og til føler seg truet på grunn av sin religion, og 22 prosent svarte at de ofte eller av og til føler seg truet på grunn av sin etnisitet. Videre svarte 48 prosent av de muslimske respondentene at de ofte eller av og til føler seg truet på grunn av sin religiøse tilknytning, og 40 prosent svarte at de føler seg truet på bakgrunn av sin etnisitet (Reynié & Rodan-Benzaquen, 2020).

I den europeiske FRA-studien fra 2018 ble jødiske respondenter spurt om hvorvidt de har opplevd antisemittisk trakassering i løpet av de siste 12 månedene og de siste fem årene.[24] På tvers av de 12 EU-landene som er inkludert i undersøkelsen, var det gjennomsnittlig henholdsvis 28 prosent og 39 prosent som svarte at de har opplevd slik trakassering (FRA, 2018).

I en annen studie gjennomført av FRA (2017) ble muslimske respondenter spurt om hvorvidt de hadde opplevd trakassering på bakgrunn av etnisk tilhørighet i løpet av de siste 12 månedene. Erfaringene varierte betydelig avhengig av opprinnelsesregionen til muslimene og EU-landet. På tvers av de 15 EU-landene som er inkludert i studien, var det gjennomsnittlig 27 prosent av de spurte muslimene som rapporterte at de hadde opplevd trakassering. Den samme studien viste også at gjennomsnittlig 27 prosent hadde opplevd diskriminering, hvorav 17 prosent oppga «religiøs tro» og 9 prosent oppga «hudfarge» som årsak.

Frykt for hets, trakassering og diskriminering kan føre til at religiøse minoriteter unngår synlige tegn på sin religiøse identitet. I vår undersøkelse stilte vi spørsmål til jøder og muslimer om hvorvidt de unngår å vise sin religiøse tilhørighet fordi de er redde for negative holdninger. Som vi har sett, svarte 71 prosent av de jødiske respondentene og 33 prosent av muslimene «ja» på dette spørsmålet. Andelen norske jøder som svarte at de unngår å vise sin religiøse tilhørighet er dermed lik som gjennomsnittet i FRA-undersøkelsen (2018), hvor jøder i 12 EU-land ble spurt om sine perspektiver på og erfaringer med antisemittisme. Blant de 71 prosentene som svarte at de unngår å vise sin religiøse tilhørighet var det 6 prosent som sa at de alltid unngår det, 22 prosent som svarte at de gjør det ofte og 43 prosent som unngår det iblant. Det er store forskjeller mellom landene som er inkludert. Andelen jøder som unngår å vise sin religiøse identitet er høyest i Frankrike (82 prosent), Danmark (81 prosent) og Sverige (78 prosent), og lavest i Ungarn (57 prosent) og Storbritannia (61 prosent) (FRA, 2018, s. 37). Disse landspesifikke forskjellene og likhetene er vanskelige å forklare, men de ser ikke ut til å være relatert til utbredelsen av antisemittiske holdninger eller handlinger.[25] Det finnes så vidt vi vet ingen tilsvarende undersøkelser om bruk av religiøse symboler og frykt for negative holdninger blant muslimer.

24 Dette inkluderte krenkende brev eller e-poster, telefonsamtaler, truende bemerkninger eller holdninger til en person, krenkende kommentarer i sosiale medier. Se FRA (2018), side 47.

25 Det finnes også noen lignende studier fra enkeltland som undersøker disse temaene. Se Reynié og Rodan-Benzaquen (2020) og American Jewish Committee (2020).

6.6 OPPFATNINGER OM ANTISEMITTISME OG MUSLIMFIENDTLIGHET

I vår undersøkelse har vi stilt spørsmål om respondentens vurdering av utviklingen av antisemittiske og antimuslimske holdninger i befolkningen de siste årene, og deres vurdering av omfanget av slike holdninger.

Til spørsmålet «Tror du at negative holdninger til jøder er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?», svarte 68 prosent av de jødiske respondentene at de tror slike holdninger har blitt mer utbredt, 27 prosent svarte «like utbredt som før», og 3 prosent svarte «mindre utbredt». Et lignende spørsmål ble også stilt i FRA-undersøkelsen (2018, s. 19), hvor jøder i 12 EU-land ble bedt om å vurdere antisemittismens utvikling i de respektive landene: «I løpet av de siste fem årene, har antisemittismen økt, forblitt den samme eller redusert i landet ditt?».

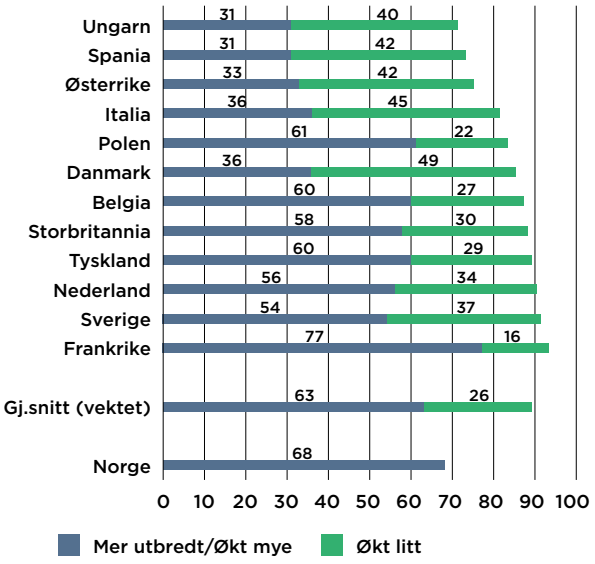

Figur 6.7 Oppfatninger om endring i nivå av antisemittisme de siste fem år. Jødiske respondenter (prosent). Kilder: HL-senteret (2022) og FRA (2018).

Figur 6.7 viser at det er gjennomsnittlig 89 prosent av de jødiske respondentene i utvalget av EU-land som mener at antisemittisme har økt mye eller litt de siste årene. 9 prosent mener at nivået er som før, og kun 2 prosent mener at det er synkende eller synes det er vanskelig å svare. Andelen norske jøder som mener at antisemittisme er økende ser sånn sett ut til å ligge godt under gjennomsnittet i Europa, men en direkte sammenligning er ikke mulig, særlig fordi svaralternativene er forskjellige. I FRA-studien kunne respondentene velge mellom å svare om de tror at antisemittismen har «økt mye» eller «økt litt», hvilket kan ha gjort at flere respondenter svarer at det er økende fordi terskelen for å si seg enig kan oppfattes som lavere. Det er ellers verdt å merke seg at jødiske respondenter mener antisemittisme er økende både i land hvor antisemittiske holdninger er relativt lite utbredt (f.eks. Sverige, Nederland og Storbritannia) og i land hvor slike holdninger er mer utbredt (f.eks. Polen).

Det samme spørsmålet som er brukt i FRA-studien, er også brukt i en Eurobarometer-undersøkelse (2018) som inkluderte respondenter fra befolkningen i 28 EU-land. For å kunne sammenligne resultatene mellom den generelle befolkningen og jødiske respondenter, er det kun de 12 landene som også var med i FRA-studien som er med her.

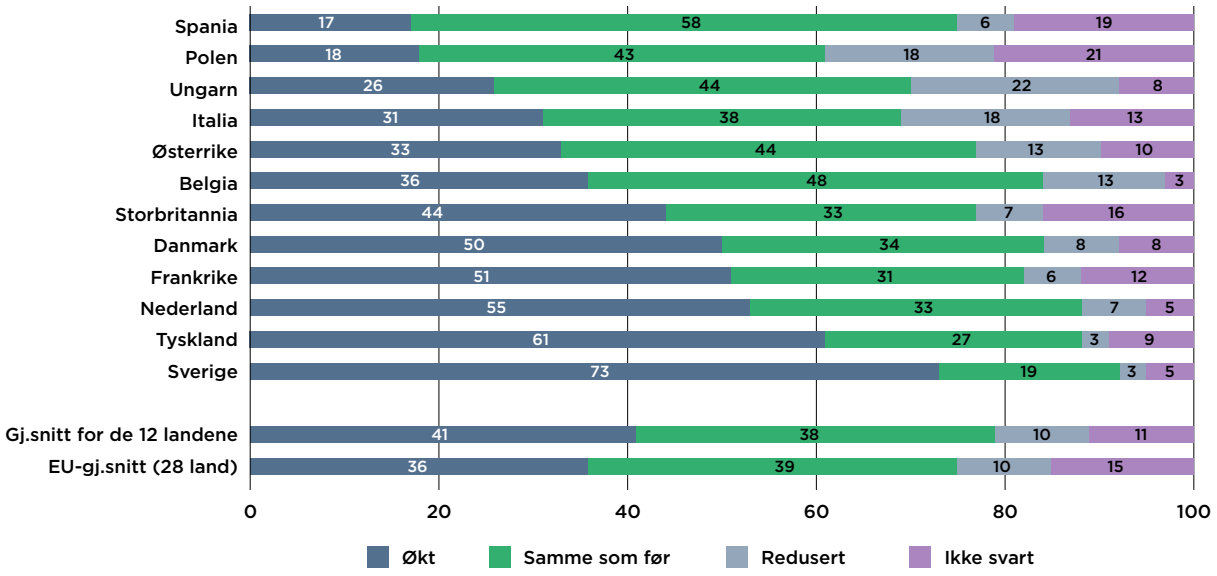

Figur 6.8 Oppfatninger om endring i nivå av antisemittisme de siste fem år. Befolkningen i utvalgte EU-land (prosent). Kilde: Eurobarometer (2018).

I gjennomsnitt hadde den generelle befolkningen betydelig mindre sannsynlighet enn jøder for å mene at det har vært en økning i antisemittisme i de respektive landene (41 prosent mot 89 prosent). Dette gjelder også dersom vi kun ser på andel jøder som mener at antisemittisme har økt mye (63 prosent).[26] Her ser vi også en forskjell mellom de vest- og nord-europeiske landene og de øst-europeiske landene. I førstnevnte blir antisemittisme oftere sett på som et økende problem og sjeldnere benektet. Siden antisemittiske holdninger er mer vanlig i Ungarn og Polen enn i de vest-europeiske landene, ser det ut til at offentlig opinion og politisk kultur spiller en mer avgjørende rolle i vurderingen enn reell utvikling her.

Som svar på spørsmålet «Hvor utbredt tror du negative holdninger til jøder er i Norge i dag?», svarte 81 prosent av de jødiske respondentene i HL-senterets studie at det er veldig eller ganske utbredt. Til sammenligning var det kun 24 prosent av befolkningen som mente det samme. Lignende spørsmål ble også stilt i FRA-studien (2018) og i Eurobarometer-undersøkelsen (2018).[27] Det gjør at vi også her kan se på forskjellene mellom jødiske respondenter og befolkningen for øvrig, både i Norge og i et utvalg EU-land.

26 Studier fra enkeltland viser også at jøder mener antisemittisme er økende i betydelig større grad enn befolkningen generelt. Se Reynié & Rodan-Benzaquen (2020), American Jewish Committee (2020), IfD Allensbach (2022) og Legrand et al. (2022).

27 Formulering i FRA (2018): «Etter din mening, hvor stort problem, om i det hele tatt, er antisemittisme i ditt land i dag?». Formulering i Eurobarometer-undersøkelsen (2018): «Tror du antisemittisme er et problem i ditt land eller ikke?»

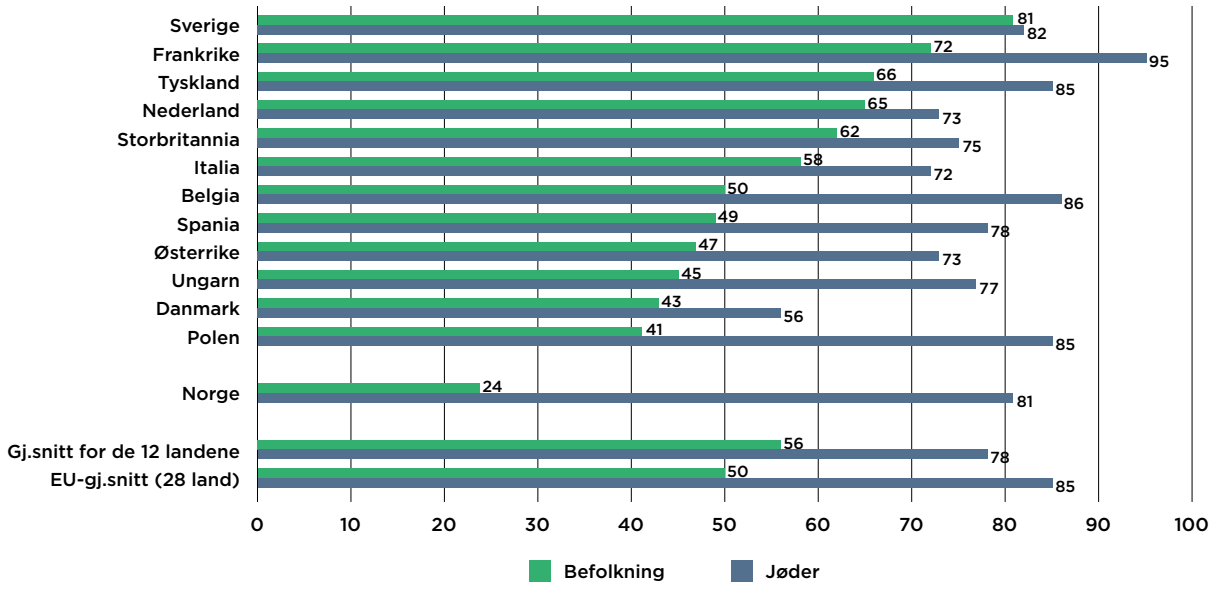

Figur 6.9 Oppfatninger om omfang av antisemittisme: Veldig stort problem/veldig utbredt + ganske stort problem/ganske utbredt. Befolkning og jøder (prosent). Kilder: HL-senteret (2022), FRA (2018) og Eurobarometer (2018).

Først og fremst er det tydelig at vurderingene til de jødiske respondentene og befolkningen i gjennomsnitt er ganske langt fra hverandre. Overordnet sett mener jøder i betydelig større grad enn den generelle befolkningen at antisemittisme er et problem. Ett unntak er Sverige, hvor både jøder (82 prosent) og befolkningen (81 prosent) ser på antisemittisme som et betydelig problem. Et annet overordnet mønster er at befolkningen i de vest- og nord-europeiske landene mye oftere ser på antisemittisme som et problem i landet de bor (mellom 43 og 95 prosent) enn befolkningen i øst-europeiske land og i enkelte sør-europeiske land (mellom 6 og 28 prosent).

Når det gjelder oppfatninger om utbredelsen av muslimfiendtlighet er sammenligningsgrunnlaget mer begrenset. Til spørsmålet om «Hvor utbredt tror du negative holdninger til muslimer er i Norge i dag?», svarte 86 prosent av jødene, 75 prosent av befolkningen og 66 prosent av muslimene i vår undersøkelse at de tror slike holdninger er veldig eller ganske utbredt. Et lignende spørsmål ble også stilt i en europeisk undersøkelse (FRA, 2017, s. 40), hvor muslimer i 15 EU-medlemsland ble spurt om i hvilken grad de tror at «diskriminering på grunn av religion, etnisk opprinnelse eller hudfarge er svært eller ganske utbredt i deres land».

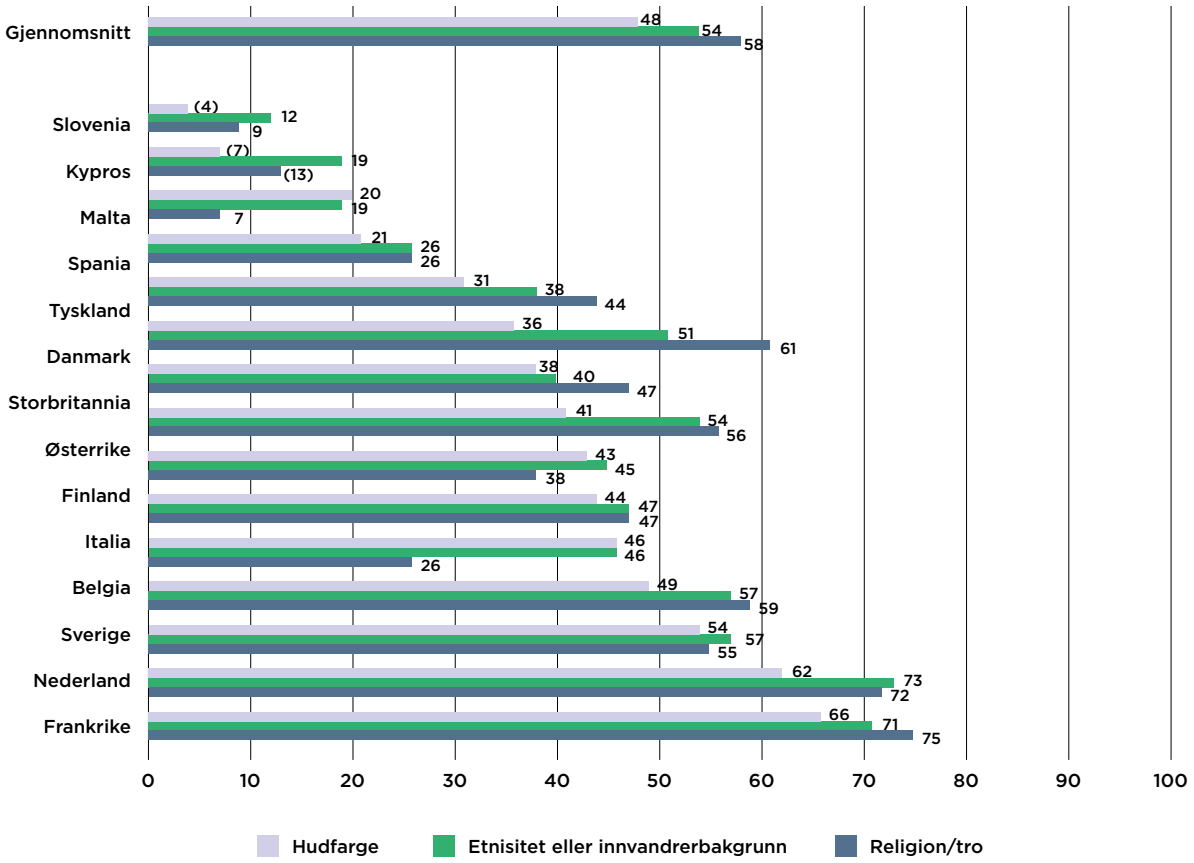

Figur 6.10 Muslimske respondenters oppfatninger om diskriminering og diskrimineringsgrunnlag: Veldig utbredt + ganske utbredt (prosent). Kilde: FRA (2017). Total N = 10 527. Vektede resultater. Tall angitt i parentes er basert på et lite antall respondenter og er derfor ikke representative.

Her ser vi at gjennomsnittet i de 15 europeiske landene ligger under de norske resultatene: 58 prosent av muslimene mener diskriminering på bakgrunn av religion er veldig eller ganske utbredt i landet de bor. 54 prosent mener at diskriminering på bakgrunn av etnisitet eller innvandrerbakgrunn er utbredt, og 48 prosent mener at diskriminering basert på hudfarge er utbredt. Figuren viser også at det er store forskjeller mellom landene, og sannsynligvis gir ikke tallene et fullstendig bilde av situasjonen i hvert enkelt land. I land hvor muslimske respondenter i størst grad rapporterer at diskriminering er utbredt (som Frankrike, Nederland og Sverige) er muslimfiendtlige holdninger relativt sett mindre utbredt. I Spania, for eksempel, hvor negative holdninger til muslimer er mer utbredt (se tabellen om sympati og motvilje), rapporterer muslimer i betydelig mindre grad at diskriminering er et problem.

Videre viser en Eurobarometer-undersøkelse (2015) at befolkningen i 15 EU-land i større grad enn muslimske respondenter (FRA, 2017) mener at diskriminering basert på etnisitet eller religion er utbredt i de respektive landene. Denne Eurobarometer-undersøkelsen ga et interessant resultat, ettersom den slo fast at en «betydelig andel av europeerne [...] mener

at diskriminering er utbredt i deres land». Det var særlig i nord- og vest-europeiske land at befolkningen mente at diskriminering på bakgrunn av etnisitet (70–84 prosent) eller religion (69–76 prosent) var utbredt.[28] Dette kan trolig skyldes den relativt høye andelen av muslimer i disse landene. I de øst-europeiske landene, hvor det knapt bor muslimer, var det langt færre som mente at diskriminering basert på etnisk opprinnelse (29–46 prosent) og religion (14–18 prosent) var utbredt.[29] Det såkalte integreringsparadokset kan også spille en rolle i denne vurderingen (se kapittel 5.4).

6.7 SYN PÅ BEKJEMPELSE AV ANTISEMITTISME OG MUSLIMFIENDTLIGHET

I vår rapport har vi også undersøkt om befolkningen og minoritetene selv mener det er nødvendig å bekjempe henholdsvis antisemittisme og muslimfiendtlighet. Selv om sammenligningsgrunnlaget er begrenset, særlig når det gjelder bekjempelse av muslimfiendtlighet, finnes det noen undersøkelser fra andre land som har stilt lignende spørsmål.

Et av spørsmålene vi har stilt handler om i hvilken grad «trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt».[30] 78 prosent av befolkningen og 59 prosent av det muslimske utvalget sa seg enige i dette utsagnet. Studier fra Frankrike og Tyskland har gitt relativt like resultater. I Frankrike var det 73 prosent som sa seg enige i at «antisemittisme er et problem for alle fordi det angår samfunnet som helhet» (Legrand et.al, 2022, s. 14). I Tyskland var det 73 prosent av befolkningen og 66 prosent av muslimene som mente at antisemittisme er et problem for hele samfunnet (IfD Allensbach, 2022, s. 10). Den tyske studien viste samtidig at 8 prosent av befolkningen og 14 prosent av muslimene mente at antisemittisme kun var et problem for jødene.

Et annet spørsmål vi har stilt handler om hvorvidt det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe jødehets i Norge. Her svarte 50 prosent av den generelle befolkningen «ja» på dette (mot 96 prosent av det jødiske utvalget og 41 prosent av det muslimske). Et lignende spørsmål var også med i den transnasjonale meningsmålingen gjennomført av CNN (2018), hvor respondentene ble spurt om de var enige i at «regjeringen bør gjøre mer for å bekjempe antisemittisme i dette landet». I de syv europeiske landene som var inkludert, var det gjennomsnittlig 49 prosent som sa seg enige i påstanden. Resultatet for Norge ligger altså tilnærmet likt gjennomsnittet i denne studien.

Når det gjelder spørsmålet om det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets i Norge, svarte 59 prosent av befolkningen «ja» til dette (mot 72 prosent av det muslimske utvalget og 81 prosent av det jødiske). Et lignende spørsmål har også blitt stilt i en canadisk studie, hvor respondentene ble bedt om å ta stilling til hvorvidt regjeringen må gjøre noe for å bekjempe muslimfiendtlighet. Her svarte 60 prosent at de var enige i dette, og 35 prosent var uenige (Woodley et.al., 2018).

28 Nederland, Sverige, Frankrike, Belgia, Storbritannia og Danmark.

29 Latvia, Estland, Slovakia og Litauen.

30 Vi stilte også spørsmål om syn på vold rettet mot muslimer, men her finnes det så vidt vi vet ingen sammenlignbare studier.

7. UNGDOMSSTUDIE

Ungdomsstudien besto av en spørreundersøkelse og en kvalitativ del med gruppeintervjuer som metode. Som vi har sett over, gjenspeilet resultatene fra den kvantitative ungdomsundersøkelsen i stor grad holdninger i befolkningen generelt, men vi målte mindre utbredelse av sosial avstand (vennskap) og motvilje mot muslimer blant ungdommene. Samtidig tyder svarene til respondentene i ungdomsutvalget når det gjaldt årsaker til antisemittisme på at de i større grad enn befolkningen generelt relaterte slike holdninger til eldre generasjoner eller «fortiden». Negative holdninger til muslimer ble derimot beskrevet som et samtidsproblem. I det følgende skal vi se nærmere på resultatene fra gruppeintervjuene. Her inngår også en analyse av ungdommenes syn på årsaker til negative holdninger. Studien engasjerte deltakerne til aktiv refleksjon om holdninger til jøder og muslimer. Gjennom intervjuene ønsket vi å få innsikt i hvordan ungdommene tolket ulike uttrykk for negative holdninger og hvordan sosial regulering og meningsforhandling preger hva de vurderer som grensene for (u)akseptable ytringer og adferd.

Vi gjennomførte 7 gruppeintervjuer med totalt 30 ungdommer, dvs. 4-5 ungdommer per gruppe. Intervjuene ble gjennomført i Oslo og Viken, i Bergen og i Trøndelag i perioden oktober 2021 – mars 2022 .[31]

Intervju nr.	Hvor?	Antall deltakere/ kjønn
1	Bergen	4 jenter
2	Bergen	4 gutter
3	Viken	4 jenter og gutter
4	Trøndelag	5 jenter og gutter
5	Oslo	4 jenter og gutter
6	Oslo	5 jenter og gutter
7	Oslo	5 jenter og gutter

Både byskoler og skoler på mindre steder var inkludert i utvalget. Alle informantene var elever på videregående skoler (både studiespesialiserende og yrkesfag), og samtlige intervjuer ble gjennomført i skolens lokaler og i skoletiden.

Vi spurte ikke elevene om deres religiøse tilhørighet eller etnisitet. I to av gruppene posisjonerte noen av elevene seg som muslimer, og flere nevnte i løpet av intervjuene at en eller begge foreldre ikke var norske. Vi er ikke kjent med om jødiske elever var blant deltakerne. I analysen nedenfor er jenter markert med «J» og gutter med «G».

Spørsmålet om ungdommens reaksjoner på hendelser var også en del av den kvantitative kartleggingen. Samlet gir de to metodene et godt innblikk i de ulike reaksjonene, både utbredelsen av disse (kvantitativ studie) og hvordan ungdommene forklarte og begrunnet sine syn (kvalitativ studie).

7.1 REAKSJONER PÅ HENDELSER

Hendelsene som inngikk i studiene beskrev virkelige situasjoner eller varianter av situasjoner der holdninger til jøder og muslimer på ulike måter kom til uttrykk. Ungdommene ble spurt om hvordan de ville ha reagert på situasjonene: om det var uakseptabelt eller helt greit, om de ville ha tolket det som en spøk, eventuelt om de var usikre eller ikke visste.

31 Det var også planlagt intervjuer i Sørvest- og Nord-Norge som ikke kunne gjennomføres på grunn av COVID-19-restriksjonene og belastningen disse medførte for skolene i skoleåret 2021/2022.

Tabell 7.1 Reaksjoner på hendelser (Prosent. Ungdom 2022) Total N=1027, hvorav jenter=566, gutter=417, annet/ubesvart=44.

Hvordan ville du ha reagert på følgende situasjon?	Kjønn	Jeg ville ha syntes det var uakseptabelt	Jeg ville ha syntes det var helt greit	Jeg ville ha tolket det som en spøk	Umulig å svare / Vet ikke	SUM
Noen roper «sistemann er jøde» når man skal løpe om kapp.	Gutter	42,5	4,4	45,3	7,8	100,0
	Jenter	84,7	0,6	9,2	5,5	100,0
	Alle	63,3	2,6	27,3	6,8	100,0
Når en muslimsk elev kommer inn i klasserommet, roper klasse-kamera-tene «Allahu akbar» og lager maskin-geværlyder.	Gutter	61,9	3,1	29,2	5,8	100,0
	Jenter	83,2	0,1	9,8	6,9	100,0
	Alle	72,5	1,8	19,2	6,5	100,0
En gruppe ungdommer peker mot en jente med hijab og fniser. En roper: «Har du på deg den der frivillig?»	Gutter	67,7	9,2	6,5	16,7	100,0
	Jenter	89,2	2,0	1,4	7,4	100,0
	Alle	78,0	5,7	3,9	12,4	100,0
Noen spør en jødisk klassekamerat: «Hvorfor behandler dere palestinerne på denne måten?»	Gutter	52,3	12,8	9,3	25,6	100,0
	Jenter	71,6	3,8	2,3	22,3	100,0
	Alle	61,8	8,2	5,8	24,3	100,1
Noen sier til en jødisk klassekamerat i en KRLE-time: «Dere jøder tror dere er bedre enn andre.»	Gutter	74,4	5,1	11,2	9,3	100,0
	Jenter	89,0	0,3	3,2	7,6	100,0
	Alle	81,3	2,7	7,1	8,9	100,0
I en klasseromsdiskusjon om norsk historie sier en elev: «Dere muslimer kan aldri bli helt norske.»	Gutter	68,2	10,8	6,3	14,6	100,0
	Jenter	85,9	2,8	1,4	9,9	100,0
	Alle	76,8	6,9	3,9	12,4	100,0

Resultatene viser at et klart flertall av ungdommene krysset av for at de ville ha syntes utsagnene og handlingene var problematiske. Det var flest som krysset av for «helt greit» om situasjonen der noen spør en jødisk klassekamerat «Hvorfor behandler dere palestinerne på denne måten?» (8 prosent) og færrest som syntes dette var problematisk. Dette er også den situasjonen som flest syntes det var vanskelig å ta stilling til (24 prosent).

Den situasjonen flest tolket som en spøk, var «Noen roper 'sistemann er jøde' når de skal løpe om kapp» (27 prosent). Også situasjonen der noen lager maskingeværlyder og roper «Allahu akbar» idet en muslimsk medelev kommer inn i klasserommet ble tolket som en spøk av mange (19 prosent). Samtidig er det en tydelig kjønnsforskjell i resultatene der langt flere av guttene tolket situasjonene som uttrykk for spøk og langt flere av jentene syntes situasjonene var problematiske. Særlig stor forskjell på kjønnene var det for den øverste hendelsen («sistemann er jøde»). Nesten dobbelt så mange jenter som gutter syntes dette var problematisk (85 prosent mot 43), mens fem ganger så mange gutter som jenter ville ha tolket det som en spøk (45 prosent sammenlignet med 9). Svarfordelingene for situasjonen som refererte til behandlingen av palestinerne viste også en stor overvekt av gutter som ville ha tolket situasjonen som en spøk (13 prosent av guttene mot 4 prosent av jentene).

Respondentene hadde ikke mulighet til å krysse av for flere alternativer. Det er derfor mulig at noen hadde ønsket å kombinere svar, for eksempel fordi de tolket hendelsene (primært) som en spøk, men likevel som problematiske. Når vi ønsket at respondentene bare skulle krysse av for ett alternativ, var det for å se hvor

flertallet falt ned hvis de måtte velge. Det er tydelig fra resultatene at de aller fleste hadde tolket hendelsene som uakseptable. Samtidig er det en forskjell på det å forholde seg til tenkte situasjoner i et spørreskjema og det å forholde seg til noe som skjer i det virkelige liv. Det er ikke sikkert at reaksjonsmønstrene ville ha vært de samme ved personlige møter.

7.2 KVALITATIV STUDIE: GRUPPEINTERVJUER

Gruppeintervjuene hadde tre deler: Etter en oppvarmingsøvelse der hver deltaker noterte for seg selv hva hun/han forbandt med begrepene «jøde» og «muslim», fikk gruppene i oppgave å drøfte ti lapper med beskrivelser av påstander og hendelser og å plassere disse på en skala fra «veldig problematisk» til «helt uproblematisk» (eventuelt «kunne ikke bli enig»).

Noen av påstandene på lappene var identiske med dem som ble brukt i den kvantitative kartleggingen eller var varianter av disse. Flere av beskrivelsene var inspirert av virkelige hendelser. Siste delen av intervjuet besto i en gruppesamtale der ungdommene skulle diskutere hva de mente var årsaker til negative holdninger til jøder og muslimer. Denne delen var også en oppfølging av den kvantitative studien der det samme spørsmålet inngikk i delen med åpne svaralternativ (se kapittel 4).

Ettersom hensikten med å avholde gruppeintervjuer var å få innsikt i hvordan ungdommene forhandlet om mening og drøftet grenser seg imellom, var forskernes rolle tilbaketrukket. Samtalene løp nesten uten involvering unntatt for å veilede ungdommene gjennom de ulike delene av intervjuet.

DRØFTING AV GRENSER - PROBLEMATISK OG UPROBLEMATISK

Elevene ble bedt om å plassere følgende ti påstander på en skala fra «Veldig problematisk» til «Helt uproblematisk»:

1. Når en muslimsk elev kommer inn i klasserommet, roper klassekameratene «Allahu akbar» og lager maskingeværlyder.
2. En gruppe ungdommer peker mot en jente med hijab og fniser. En roper: «Har du på deg den der frivillig?»
3. Noen spør en jødisk klassekamerat: «Hvorfor behandler dere palestinerne på denne måten?»
4. Noen sier til en jødisk klassekamerat i en KRLE-time: «Dere jøder tror dere er bedre enn andre.»
5. I en klasseroms diskusjon om norsk historie sier en elev: «Dere muslimer kan aldri bli helt norske.»
6. Noen sier i en KRLE-time: «Muslimer tror de er bedre enn andre.»
7. Muslimer prøver å overta Europa.
8. Jøder er mer intelligente enn andre folkeslag.
9. Jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser.
10. Noen roper «sistemann er jøde» når man skal løpe om kapp.

Veldig problem-atisk	Ganske problem-atisk	Litt problem-atisk	Helt uproblem-atisk	Kunne ikke bli enig

Som forventet samsvarte plasseringen av de ti beskrivelsene i stor grad med resultatene fra den kvantitative undersøkelsen, der et stort flertall av respondentene markerte avstand til de beskrevne situasjonene ved å krysse av for «Jeg ville ha syntes det var uakseptabelt». Også blant informantene på gruppeintervjuene ble en stor overvekt av lappene plassert under «veldig problematisk» eller «ganske problematisk», veldig få ble plassert under «litt problematisk» og ingen som «helt uproblematisk».

Gruppeintervjuene viste imidlertid hvordan ungdommene reflekterte over beskrivelsene og forhandlet seg imellom før de ble enige om plasseringen av lappene. Noen av påstandene/hendelsene ble flyttet underveis i samtalene, eller det var lengre diskusjoner før de ble plassert. I noen tilfeller klarte ikke ungdommene å bli enige. Et viktig tema i disse drøftelsene var ulike kontekster utsagnene kunne tolkes som en del av.

KONTEKSTUALISERING

Ungdommenes forhandlinger kretset i stor grad om kontekstualisering. De drøftet ulike scenarioer og hvordan disse ville påvirke vurderingen. Analysen viser at elevene stort sett anvendte de samme kriteriene når de diskuterte plasseringen av situasjonene:

- Er utsagnet i beskrivelsen *rettet mot en person for å krenke*, eller er det et generelt fordomsfullt utsagn?
- Er utsagnet *ment* å være nedsettende/krenkende eller ligger det noe annet bak (humor, uvitenhet)?
- Bidrar utsagnet til *båssetting*, og dermed til generelle negative holdninger mot en gruppe i samfunnet?

Til det siste punktet kan reaksjonene på utsagn nr. 5, at muslimer aldri kan bli norske, trekkes frem som eksempel. I nesten alle grupper oppsto det diskusjon om hva som ligger, og bør ligge, i definisjonen av «norsk». I denne sammenhengen problematiserte ungdommene også at utsagnet ekskluderer muslimer i større grad enn andre:

> J2: Det jeg føler er problemet med dette, da, er at det er spesifikt *muslimer* som ikke kan bli norske, at andre kan bli norske, liksom, hvis du er fra Litauen, så kan du godt bli norsk, det er *muslimene* spesifikt som har et eller annet ved seg som gjør at de tydeligvis ikke kan bli norske, hvis det er det de ønsker, da.

I dette tilfellet var det ikke det (potensielt) personlig krenkende ved utsagnet som ble ansett som mest problematisk, men de underliggende antagelsene der muslimer tilkjennes en egen posisjon.

HUMOR SOM FORMILDENDE FAKTOR?

Betydningen av kontekstualisering var særlig tydelig for hendelsen som beskriver at en muslimsk elev kommer inn i klasserommet og at medelevene roper «Allahu akbar» og lager maskingeværlyder. I flere av gruppene ble betydningen av nærhet til den aktuelle muslimske eleven drøftet, og om handlingen kunne tenkes å være ment som en spøk.

I likhet med i den kvantitative studien, så det også i gruppeintervjuene ut til å være en kjønnsdimensjon knyttet til denne vurderingen, der guttene oftere tolket situasjonene som en spøk, mens jentene i større grad tolket hendelsene som stigmatiserende og dermed alvorlige (og uakseptable). Denne siste tolkningen fikk også gjennomslag i et intervju i Oslo der alle elever med unntak av én hadde minoritetsbakgrunn.

I gruppen fra Trøndelag (intervju nr. 4) fant følgende diskusjon sted i tilknytning til diskusjonen om hendelsen der elevene roper «Allahu akbar»:

G4: Den var rar, det er ikke noe du gjør til en helt fremmed muslimsk klassekamerat
G1: Nei [ler] for det er jo ting folk har gjort på ungdomsskolen, men de har ikke gjort det på grunn av at noen har vært muslimsk.
G4: Nei, det er sant.
G1: Men de har jo gjort det flere ganger.
G3: Man må være venner hvis noen skal gjøre det.
G4: Ja, det er mer en sånn kompis-ting tror jeg.
G1: Ja, selv om det ikke er helt greit, så er det fortsatt en sånn kompis-greie.
G4: Sånn guttekødd, ville jeg ha sagt.
G3: Til en fremmed person er det jo litt ukomfortabelt for de andre.
J1: Hva hvis den personen, hvis man er kompiser da, og den personen ikke føler at han kan si noe imot fordi de andre synes det er så artig eller noe, det kan jo være...
G1: Det er et problem.
G4: Det er et lite problem, det ja. Men i denne sammenhengen er det jo når en muslimsk elev kommer inn i klasserommet, og folk i rommet, eller klassekameraten roper «Allahu akbar» og lager maskingeværlyd, så...
G2: Hvis han som roper er muslim, så tenker jeg at det er bedre, i hvert fall.
J1: Men hvorfor skal noen muslimer rope det, da?
G2: For kødd, da.
G4: Ja, det er sant. Hvis det er muslim på muslim, så hadde det vært en annen situasjon enn hvis en som roper ikke er [muslim], [da] er det litt rart, det vet jeg ikke hva jeg synes om, hva tenker dere?
G1: Det er ugreit.
G4: Ja [legger lappen på bordet].

Utvekslingen viser hvordan ulike avsendere påvirker vurderingen av situasjonen, der en tenkt nærhet og vennskap mellom aktørene gjør hendelsen til en akseptabel del av sosial omgang. Motsatt ville det være «ugreit» å gjøre noe slikt mot «en fremmed». Det antydes også at situasjonen kunne ha utspilt seg mellom elever uten at noen av dem hadde vært muslim, men da på ungdomsskolen, ikke videregående.

Ungdommene er i utgangspunktet enige om at hvis de involverte er venner, er det lettere å akseptere at noe er ment som en spøk. Likevel kan sosialt press i vennegruppen gjøre at man blir med på spøken selv om man ikke synes det er morsomt. Hvis den som roper også selv er muslim, er det enda mer sannsynlig at alt er OK. Spørsmålet til J1, om hvorfor en muslim skulle rope dette, løfter likevel frem at det ikke er en nøytral handling som kan fungere humoristisk i enhver situasjon, den ser tvert imot ut til å miste mening hvis en muslim skulle rope til en annen muslim.

Betydningen av gruppedeltakernes egen posisjonering i samtalene kom tydelig frem i intervju nr. 5, der ulike betydninger av hendelsen ble diskutert (blant annet at det kunne være en intern vits mellom muslimske elever), inntil den eneste gutten i gruppen hevdet at det kunne ha vært ham som ropte «Allahu akbar» til en kamerat:

G1: Hvis en av gutta i klassen hadde vært muslim, kunne jeg ropt det der ut. [J1 ler] Men jeg synes det skal være lov å kødde med. så lenge han er med på det, synes jeg det skal være lov å tulle med.

Etter dette utsagnet flyttet gruppen utsagnet fra «ganske» til «lite» problematisk. Latteren til J1 indikerer at hun aksepterte G1s fremstilling, og omplasseringen av utsagnet «frifinner» deretter G1 fra å ha begått et overtramp. Dette understreker den generelle observasjonen at ungdommene var opptatte av at de selv ikke var fordomsfulle og at mye av forhandlingene som foregikk i gruppene handlet om å kunne innta denne posisjonen.

FORDOMMER OG LEGITIME SPØRSMÅL

Samtalen rundt hendelse nr. 2 («En gruppe ungdommer peker mot en jente med hijab og fniser. En roper: 'Har du på deg den der frivillig?'») dreide seg også om kontekst, men denne gang berørte den ikke muligheten for at humor lå bak. Den underliggende antakelsen om at hijab er et undertrykkende symbol ble umiddelbart tolket som fordomsfull og problematisk. Dette skjedde for eksempel i intervju nr. 7, der en kvinnelig deltaker som selv bar hijab understreket det ubehagelige ved å bli møtt med slike oppfatninger.

Også deltakerne i gruppeintervju nr. 5 ble raskt enige om det fordomsfulle i den beskrevne hendelsen:

> J2: [leser beskrivelsen på lappen] Problematisk.
> J1: Ja, det er problematisk.
> J2: For det første fordi de ikke er en venn av denne jenta, det er en gruppe ungdommer som peker mot en jente med hijab og fniser.
> G1: Ja, da er det mobbing … eller rasisme.
> J1: Ja, det er veldig fordomsfullt, sånn, «har du på deg den der frivillig?»

I den grad det foregikk en forhandling om hvor problematisk utsagnet var, trakk elevene inn muligheten for at spørsmålet kunne være et uttrykk for oppriktig interesse:

> J3: … Ehm … Ja, jeg vet ikke med dere, men jeg syns det er problematisk. Bare fordi at, jeg føler at man kan spørre en jente som har på seg hijab, og spørre respektfullt om hvorfor personen har valgt å bruke hijab, fordi det er jo en interessant ting å få høre om når man ikke har valgt det selv, men det å fnise og rope det slik at det på en måte blir å håne personen, det er dårlig gjort og det er barnslig.
> J1: Mhm.
> J2: Ja, og så skal man jo … Eller, jeg ville ikke tenkt at det var … Ja, at når du ser en person med hijab og … Altså, de spør jo fordi de er usikre, ikke sant? Så de har jo tanker om at personen ikke går med hijaben frivillig.
> […]
> J3: Jo, men det er ikke sikkert at når de roper det på den måten at de egentlig er interessert i et svar.
> J2: Nei, det er godt …, men eh, ja ja …
> J1: Tror de er mer interessert i å peke dem ut fordi at de … hvorfor gjør du det, hvorfor har du tatt det valget, liksom, for å le av det valget, eller for å … det er veldig lite respektfullt overfor valget til hun …, og derfor tenker jeg at det er problematisk.

Her blir ikke selve muligheten for at det kan ligge noe ufrivillig i å bære hijab tilbakevist, men det ligger en tydelig usikkerhet i hvordan et spørsmål om dette i så fall kan stilles på en respektfull måte. Det hånende elementet i hendelsen ble dermed kriteriet for å plassere den som «problematisk». Igjen tok ungdommene avstand fra situasjonen ved å definere den som «barnslig».

Et interessant eksempel på hvordan gruppe-dynamikken bidro til at deltakere modererte uttalelser, er følgende utdrag fra intervju nr. 3. Her åpnet en deltaker med å plassere hijab i en konservativ og kvinneundertrykkende kontekst. Han mente derfor at det burde være mulig å spørre om bakgrunnen for å bruke hodeplagget, men trakk dette delvis tilbake ettersom samtalen fortsatte:

> G1: Altså, jeg personlig syns, altså sånn selvfølgelig, det er kanskje noe du skal stille privat og ikke liksom, henge ut noen fordi de har det, sånn, men jeg syns jo at det er … Mange muslimer har en ganske ortodoks kultur og syn på jenter, med tradisjoner og så videre. Så jeg syns jo egentlig at, hvis du stiller det privat til en jente, så mener jeg at det egentlig er helt greit å … Greit å spørre, og at det ikke trenger å være så personlig at man ikke kan svare på det.

J2: Da gjør man det jo av ren nysgjerrighet, men her er det på en måte for å-
[snakker i munnen til hverandre]
J4: Men det er jo ikke greit å le
J2: For å henge ut ja
J1: Peke og le ...
J2: Og det er sånn, man vet ikke hvordan situasjonen egentlig er, så det er liksom, man går jo nesten ut ifra-
J1: Man må være litt forsiktige om det, altså sånn, men hvorfor skal du vite om hun har den på frivillig eller ikke. Hva er det liksom ... Hjelper det deg? Jeg vet ikke jeg, altså jeg bare tenker sånn ... De har den på. Skal man vite om de har den på frivillig eller ikke?
G1: Ja, og så nå som det har blitt såpass normalisert også, som et plagg, så tenker jeg at det vel egentlig ikke er noe man skal spørre andre om, men jeg tenker også at eh-
J2: Det er lov å være nysgjerrig.
G1: Det er lov å være nysgjerrig, absolutt.

Utsagnet til G1 om at hijab har blitt «såpass normalisert» at det ikke blir riktig å spørre om det er frivillig, modererer hans opprinnelige uttalelse om ortodoks kultur. Dette kan indikere et ønske om å ikke fremstå som fordomsfull etter at J1 har stilt spørsmål ved hensikten bak spørsmålet. I lys av dette er også avslutningen og reaksjonen til J1 interessant, som «avlaster» G1 og forsikrer at det er lov å være nysgjerrig. Her får vi et tydelig innblikk i forhandlingen som foregikk bak den endelige plasseringen av hendelsen som «ganske problematisk» og der vi ikke finner en ren «politisk korrekt» konsensus.

SANNHETSGEHALT: I HVILKEN GRAD BLE BESKRIVELSENE VURDERT SOM REALISTISKE?

I forrige avsnitt har vi belyst hvordan spørsmålet om hvorvidt hijab kunne plasseres i en kvinne-undertrykkende tradisjon medførte en viss usikkerhet. I hvilken grad var dette en fordom?

Elevene drøftet sannhetsgehalten i flere av utsagnene, noe som handlet om i hvilken grad påstanden eller utsagnet innebar en stereotypisering og problematisk generalisering. En spesiell dynamikk utspilte seg i samtalen om påstandene som inkluderte det man kan definere som positiv stereotypisering.

I gruppe 6 drøftet elevene for eksempel sannhetsgehalten i påstanden «Jøder er mer intelligente enn andre». Mens de innledningsvis antydet en viss støtte til ideen om høyere IQ blant jøder, ble påstanden deretter kontekstualisert gjennom henvisninger til historiske situasjoner som blant annet har satt rammer for jøders yrkesvalg i Europa. Jødisk handelsvirksomhet hadde lange tradisjoner som kunne forklare en viss suksess, hevdet en av informantene. I vurderingen av hvor problematisk utsagnet var, drøftet de både det prinsipielt problematiske i kategoriseringer og forskjeller knyttet til grupper. En av guttene kommenterte:

G1: Hvis du hørte det om hvite personer, «ariske er mer intelligente enn andre folkeslag», så hadde vi ikke satt det her [«ganske/litt problematisk»], vi hadde satt det på «veldig problematisk». Dere skjønner hva jeg mener, det er vanskelig å plassere den.

Utsagnet antyder en forskjell mellom stereotypisering av minoriteter og majoriteter, men impliserer også en forskjell knyttet til hvem som ytrer seg. Mens utsagnet om jøder tolkes som en omtale gjort av andre om jøders intelligens, tolkes påstanden om hvite personer som et utsagn fra vi-et som samtidig impliserer en høy vurdering av dette vi-et. Selv om samtalen i utgangspunktet kontrasterer de to påstandene, bidrar drøftelsen i neste omgang til å belyse hvorfor begge utsagn potensielt kan være problematiske.

Også i gruppe 4 trakk elevene inn analogier for å endre plasseringen av påstanden i retning «problematisk»:

J3: [trekker et nytt kort] «Jøder er mer intelligente enn andre folk.»
Det er at man liksom, hva skal man si, snur helt på det. Og det har kan man liksom kanskje tenke da med en gang at det her er bedre, på en måte. Hvis man snur helt om på situasjonen så ...
J1: Det er jo overlegent ... At en jøde sier, "vi er så mye bedre enn dere". J4: Dem er jo kjente for å være veldig hardtarbeidende.
G1: Og flittige og
J2: Og høyt utdannede
J1: Så jeg ville jo satt den på-
[pause]
J3: Jeg tenker jo at det er like...
J2: Tenk hvis det var andre veien...
J3: Ja, det er det. Det hadde vært like ille hvis vi hadde sagt at, eh...
J1: «Kristne er så mye bedre enn andre.»
G1: Ja, det er et godt poeng.

Begge utdragene viser at støtte til visse positive stereotypier om jøder kunne spores blant ungdommene, men samtidig at de var bevisste grunnleggende stereotypiserings- og generaliseringsmekanismer (også i tilfeller der de, som J3 påpeker i utdraget, er «snudd på hodet»). I eksemplene griper ungdommene til analogier for å «smake på» hvordan stereotypiene virker når de er rettet mot andre grupper. Vi finner at dette er et viktig regulerende element i samtalene, som bidrar til å utfordre og problematisere stereotypier og fordommer rettet mot jøder og muslimer.

Når det gjelder antakelser om sannhetsgehalten i negative forestillinger om muslimer, finner vi disse også i diskusjonen om «legitime spørsmål» om hijab og tvang. Her åpnet gruppene opp for at islam kan være koblet til kvinneundertrykkende praksiser. Men ungdommene unnlot å gjenta generaliserende utsagn om muslimer og islam tilsvarende dem om antatte «jødiske egenskaper» sitert over.

Det samme kan sies for koblingen mellom islam og terrorisme, som ungdommene diskuterte i forbindelse med «Allahu akbar»-hendelsen. I flere intervjuer refererte elevene til en rekke fakta om islamistisk terror og hvordan gjerningspersoner påberoper seg å representere islam. Informantene konkluderte imidlertid raskt med at generaliseringer ikke er berettiget.

Et unntak der denne oppfatningen ble utfordret, finner vi i gruppeintervju nr. 3. En av deltakerne prøvde der gjentatte ganger å indikere at negative holdninger mot muslimer faktisk peker mot reelle utfordringer. I denne intervjusekvensen refererte samtalen til en FrP-politikers mistenkeliggjøring av muslimer som kriminelle:

G1: Og, en av deres viktigste kjernesaker er jo avkriminaliseringen, gjøre det tryggere, og få kriminaliteten ut av gatene sant. Og der har det jo vært hele tiden et stort spørsmål, i og med at mye av kriminalitet skjer blant eh... minoritetsfolk med minoritetsbakgrunn, ikke sant.

To av de øvrige deltakere i samtalen tok umiddelbart til motmæle, noe som bidro til at gutten modererte seg:

J2: Men det er jo sånne som han som holder det gående, sånn eh, negative holdninger.
J3: Det går jo på en måte med på det å luke ut det som er relevant og irrelevant. Det er relevant å se på hvordan man kunne forhindret det. Det er irrelevant å se på hvilken ja, hvilken religion ...
G1: Men samtidig, det er jo ... Det her sier jeg ikke for å forsvare ham på noen måte, jeg er heller ikke noe fan av FrP.

Når gutten avbryter seg selv og i stedet tar avstand fra posisjonen som flertallet i gruppen betrakter som problematisk, unngår han samtidig å falle utenfor den etablerte og aksepterte tolkningsrammen. Slike tilbaketog innebærer ikke nødvendigvis en endring

av standpunkt, men kan peke mot at underliggende negative forestillinger underkommuniseres eller dempes i en sosial kontekst der de betraktes som uakseptable. Dette er et eksempel på hvordan det Bergmann og Erb (1986) betegnet som kommunikasjonslatens i denne studien ikke bare var relatert til en anti-antisemittisme-norm, men til en utvidet antifordomsnorm.

KONSPIRASJONSPÅSTANDENE

To av påstandene (nr. 7 og 9) gir uttrykk for kjente konspirasjonsforestillinger om jøder og muslimer. Mens gruppene typisk så en parallell mellom påstanden om at «muslimer ønsker å overta Europa» og den om at «jøder arbeider i det skjulte», var det noen av informantene som kun gjenkjente det konspiratoriske elementet i utsagnet som handlet om muslimene. Et eksempel på en slik forskjell kom i gruppeintervju 2. Intervjuet var generelt preget av heller korte replikker og at bidragene til den enkelte for det meste ble stående uimotsagt. Dette gjaldt for eksempel en passasje der en av informantene kommenterte påstanden «Jøder arbeider i det skjulte for jødiske interesser». Gutten hevdet at jøder kontrollerer sosiale medier og bruker dette for å fremstå i et bedre lys, mens de samtidig arbeider for at muslimer fremstår i dårlig lys. Her kom det intet motsvar, selv om påstanden «Muslimer vil ta over Europa» tidligere var blitt koblet til ideologien bak 22. juli. Forskjellen antyder at gruppen ikke gjenkjente det fordomsfulle i utsagnet om jøder, mens utsagnet om muslimer var velkjent.

En sekvens i gruppeintervju nr. 4 viser også at ungdommene ikke umiddelbart oppfattet det konspiratoriske elementet i utsagnet om at jøder «arbeider i det skjulte». Påstanden ble først plassert som «litt problematisk», men senere flyttet lengre mot det problematiske etter en samtale om generaliserende og konspiratoriske aspekter i andre utsagn. Da intervjueren ba ungdommene forklare hva som lå bak denne forflytningen, fremkom det at de først hadde misforstått utsagnet:

> Intervjuer: Ja, da har den jo flyttet på seg, den påstanden [jøder arbeider i det skjulte], har dere noen tanker om nettopp det? At dere først synes at det var greit, og så veldig ugreit?
> G3: Jeg tror vi bare misforsto.
> G4: Ja, misforsto spørsmålet litt.
> J1: Ja, vi tenkte jo at det må være lov å fremme egne interesser på en måte, men når vi skjønte at det er en påstand som noen sier, mener at dem gjør det, høres det mer negativt ut, fordi… «i det skjulte», da.

I noen grupper ble ikke de to konspiratoriske påstandene umiddelbart oppfattet som problematiske fordi de ble betraktet som utsagn til enkeltpersoner og derfor som mindre alvorlige. Nedenfor gjengis en intervjusekvens fra gruppeintervju nr. 1 som viser hvordan uenighet oppsto om plasseringen av påstanden «Muslimer ønsker å overta Europa»:

> J2: Jeg bare føler, det er helt jævlig at folk skal gå rundt og hele tiden bli, eller ofte bli fortalt, eller gjennom hele oppveksten at altså, de prøver å overta Europa, at de ikke er bra, at vi ikke ønsker å ha dem her.
> J1: Det tror jeg vi alle tenker, at det er forferdelig.
> J3: Det er ingen som mener at det skal være slik.
> J2: Men allikevel så er det bare «ganske problematisk»? [kritiserer de andres forslag til plassering]
> J1: Det er ikke problematisk at det er én mann som sitter hjemme og tenker…
> J2: Klart det er! Er det én, er det flere.
> J1: Nei men, hvis det er bare én.

Samtalen viser hvordan elevene på den ene siden så alvoret i utsagnet (det problematiske), på den annen side at de så for seg at hvis det kun hadde vært én person som støttet ideen, hadde det gjort saken mindre alvorlig. Argumentet synes å være at en enkeltperson neppe er i stand til å gjøre stor skade. Sitatet viser

samtidig hvordan gruppen har ulike syn i saken, og J2 ikke kan forestille seg at dette kun gjelder en enkelt - det én mann tenker, har potensial for utbredt støtte.

I flere av gruppene løp argumentasjonen annerledes, og noen av ungdommene foreslo at fordi innholdet i utsagnet rammer så bredt, er det i seg selv meget problematisk. I gruppe 6 var for eksempel elevene enige om at påstanden «Jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser» er mer problematisk enn «Sistemann er jøde» fordi den første har mer vidtrekkende konsekvenser på samfunnsnivå, samt at den er egnet til å spre hat og frykt:

> J2: Jeg vil jo si at den [arbeider i det skjulte] er veldig mye mer skadelig, da, mye mer sånn... mens denne her [sistemann]... Jeg tror også hovedproblemet med at noen roper «sistemann er jøde» når man løper om kapp, er litt sånn ... holdninger. Jeg tror i hvert fall at nå vil de aller fleste være enige at man er ikke, man mener ikke noe så ille med det, selv om jeg ikke mener det er bra, men jeg kan liksom ikke sette det på samme skala som denne [arbeider i det skjulte].

Ungdommene plasserte dermed påstandene innenfor ulike tolkningsrammer, der forskjellige konsekvenser også ble tatt med i betraktningen. Når ungdommene ikke oppfattet det konspiratoriske innholdet i utsagnene, kunne disse bli betraktet som useriøse og til og med «barnslige». Dermed indikerer det å plassere en slik påstand som «lite problematisk» ikke nødvendigvis en støtte for det konspiratoriske innholdet.

SAMMENLIGNING AV NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

I forrige avsnitt har vi sett at de to konspiratoriske forestillingene mot jøder og muslimer delvis ble drøftet under ett, og at i den grad fordommene ble gjenkjent, ble de betraktet som like problematiske. Noe av det samme kunne vi observere i reaksjonene på de to påstandene som hevder at muslimer og jøder oppfatter seg selv som bedre enn andre (utsagn 4 og 6). Samlet gir dette en mulighet til å sammenligne deltakernes vurderinger av negative holdninger rettet mot begge minoriteter. Et eksempel på at elevene sammenlignet påstand 4 og 6 kan sees i intervju nr. 1. Ungdommene i denne gruppen var helt enige på dette punktet:

> J1 [leser påstand]: «Jøder tror de er bedre enn andre». Det må jo være samme kategori? Vi kan jo ikke gjøre forskjell.
> J2: Vi skal ikke drive forskjellsbehandling.

Sitatet indikerer en prinsipiell tenkning om den typen gruppekonstruksjon som reflekteres i utsagnene: Fordi utsagnene er prinsipielt like, skal de behandles likt. Samtidig viser kommentarene hvordan elevene var opptatt av å behandle dem som blir utsatt for negative holdninger, likt. De så ikke noen forskjell på nedsettende kommentarer rettet mot jøder og slike kommentarer rettet mot muslimer.

I noen av diskusjonene kunne elevene imidlertid påpeke forskjeller mellom antisemittiske ideer og muslimfiendtlige, eksempelvis med referanse til det spesielt store alvoret som ligger i antisemittisme etter Holocaust eller i det de mente var et mer omfattende aktuelt problem knyttet til muslimfiendtlige holdninger.

I gruppe 4 kommenterte ungdommene både likheter og forskjeller mellom hva som kunne ytres om jøder og muslimer, og en forskjell i tid:

> G1: Jeg føler at mange brukte «jøde» som skjells-ord uten å snakke veldig negativt om jøder, men ingen brukte «muslim» som skjellsord, men snakket negativt om muslimer... på ungdomsskolen i hvert fall. Det er ikke så mange som sier det lenger nå.

Kommentaren tegner opp en utvikling der skjellsord er mer vanlig blant yngre aldersgrupper. Dette ble også hevdet i flere av de andre gruppene og kan spores i den kvantitative studien. Samtidig antydes det at det å bruke ordet «jøde» som skjellsord ikke nødvendigvis var relatert til dypere negative holdninger, og at ordbruken kanskje ikke ble vurdert som en referanse til jøder. Motsatt syntes negative syn på muslimer å være utbredt og uttalt, dog ikke i form av at ordet «muslim» ble brukt som et skjellsord.

7.3 GRUPPENES DRØFTING AV ÅRSAKER TIL NEGATIVE HOLDNINGER

I flere av gruppesamtalene virker det som om ungdommene strevde mer med å forklare bakgrunnen for negative holdninger til jøder enn til muslimer, noe de også begrunnet med at de ikke erfarte negative holdninger til jøder like ofte. Eksemplene nedenfor gjengir hvordan elever i Bergen og Oslo begge refererte til en slik forskjell:

> J4: Men, jeg personlig syns ikke liksom, og det er kanskje fordi det ikke er så mange jøder i Norge, men jeg føler ikke selv at liksom, jeg merker ikke så mange negative fordommer mot jøder, egentlig.
> J1: Ikke jeg heller.
> J4: Jeg syns det er mer relevant med muslimer. At, jeg merker mer misnøye mot muslimer enn jøder. [intervju nr. 1]
>
> *
>
> J3: Ja. jeg føler også at hvis man skal sammenligne disse fordommene vi har mot muslimer i forhold til jøder, så føler jeg at forskjellen er at vi har gått over til at det er veldig mange flere som ikke har et negativt syn på jøder lenger og det handler om at vi ikke føler at de utgjør en trussel lenger, men derimot er det veldig mange som føler at muslimer gjør det, vi har jo SIAN, for eksempel, over femten tusen medlemmer. [intervju nr. 5]

Det manglende inntrykket av hva som konstituerer antijødiske holdninger forklares i disse avsnittene delvis med at slike holdninger er mindre utbredt, og delvis med at det er få jøder. Det siste legger implisitt til grunn at minoritetens tilstedeværelse er det som gjør at negative holdninger kommer til uttrykk.

Et sentralt overordnet tolkningsmønster i denne studien var at negative holdninger til jøder hører til fortiden, det er noe som «henger igjen», mens årsakene til negative holdninger til muslimer plasseres i samtiden. For hver av minoritetene ble likevel ulike begrunnelser trukket frem.

NEGATIVE HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Gruppene knyttet spørsmålet om årsaker til negative holdninger til muslimer særlig til to fenomen: terrorisme og generell fremmedfrykt, og delvis til sammenhengen mellom disse. I gruppeintervjuene i Viken og Oslo ble elevene raskt enige om hva de anså som mest relevant:

> J1: Jeg tror … Mye terror og krig.
> G1: Frykten, frykten for det.
> J1: Ja, frykten for det tror jeg er en veldig stor grunn til negative holdninger mot muslimer. [intervju 3]
>
> *
>
> J2: Terrorisme
> J1: Ja, det er det.
> J2: Nøkkelordet her … Ja, bare tenk på 9/11. Det er jo ikke lenge siden. [intervju 5]

I gruppene ble ulike aspekter ved islamistisk terrorisme og terrororganisasjoner nevnt, noe som viste at ungdommene både var opptatt av og oppdaterte på denne tematikken. Samtidig uttrykte flere av gruppene en tydelig oppfatning om at islamistisk terrorisme ble brukt målrettet for å stigmatisere muslimer generelt.

> J2: Det er jo sånn at dessverre så har de muslimske ekstremistiske terrorgruppene blitt ganske mektige og store. Det vi forbinder med terrorisme, som egentlig veldig mange forskjellige folkegrupper har drevet med, det forbinder vi med muslimer fordi det er de som har blitt mektige.

Her medgikk deltakeren at noe av årsaken til en kobling mellom muslimer og terrorisme ligger i at islamistiske terrorgrupper har blitt «mektige og store», noe som altså kan «brukes» mot muslimer. Samtidig understreket hun at terrorisme er et mye mer utbredt fenomen, som også andre grupper står for. Med dette ble koblingen muslimer – terror svekket. Følgende utdrag fra intervju nr. 3 viser hvordan ungdommenes avvisning av denne koblingen inngikk i en avvisning av fremmedfrykt generelt:

> J3: Jeg tror det vi snakka om i stad er en sånn viktig ting, at man tenker at når noen gjør terrorhandlinger og begrunner det med Koranen, så tenker man at alle muslimene på en måte tenker [det samme.]
> J2: Siden alle leser Koranen og …
> G1: Tror det rett og slett er en forsvarsmekanisme, rett og slett.
> J2: For alt som er annerledes?
> G1: Jepp.
> J4: Ja, og så er det jo sånn, vi bor i Norge og det vi ser i media er ikke det andre ser i media. Vi ser jo liksom fra vårt perspektiv.
> J1: Ja, med våre øyne, våre liv.
> J4: Ja.
> J1. Ja, jeg tror liksom den terror-biten … Har ødelagt mye.
> J3: Og så er det nok mye det at, det er lett å få fordommer når man ikke vet nok om religionen og sånn, ikke sant? Hvis man aldri har møtt en muslim da, og så hører man om ting som står i Koranen og sånn, så danner man seg kanskje et bilde av den personen da, sånn stereotypier og får fordommer og sånn.

I denne sekvensen refererer deltakerne til kunnskapsmangel og en relativt stor avstand til muslimer i det norske samfunnet («Vi ser jo liksom fra vårt perspektiv»). Perspektivet bidrar til at ensidige fremstillinger blir dominerende for inntrykket. Samtidig refereres det til et «vi» som bor i Norge der muslimer ikke inngår. Religion, spesifikt i relasjon til Koranen, blir pekt ut som forbindelsen mellom ekstremistene og det generelle bildet av muslimer. Dette er interessant i lys av hvordan ungdommene i andre eksempler fremholdt at fordommer mot muslimer også kunne ha å gjøre med religionens konservative og undertrykkende karakter. Dette viser at utsagnet «siden alle leser Koranen» også kan inngå i tolkningsmønstre som i større grad gjør muslimene selv ansvarlige for negative holdninger rettet mot gruppen (se også Moe et al., 2016; Døving, 2020).

NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER

Som antydet ble antisemittisme typisk koblet til historien, og spesielt 2. verdenskrig og holdninger som egentlig ikke hører hjemme i vår tid, det «henger igjen».

> J1: Kanskje litt historie, men det tror jeg vil være både og. Hvis du har historien om jødene tror jeg det kan virke, for eksempel hvis de lærer om det i Tyskland, at de tenker at: «Ja, det var jo Tysklands storhetstid. Det var under andre verdenskrig». Og at de da kan begynne å tenke at: «Vi vil gjøre sånn som Hitler gjorde, på grunn av historien». Det kan virke helt, mest sannsynlig vil det virke motsatt.
> J2: Ja, men nazismen og nynazismen lever fortsatt i Norge, og i verden.
> J4: Jeg tror det er veldig, jeg tror det er veldig historiebetinget. Jøder har jo blitt diskriminert veldig, veldig, veldig lenge. [intervju nr. 1]

Følgende sitat fra intervju 6 viser hvordan en bevissthet om jødenes skjebne under Holocaust også trekkes inn i en sammenligning mellom negative holdninger mot jøder og muslimer:

> J3: Så føler jeg også det handler litt om at vi, etter andre verdenskrig, så sa jo på en måte hele verden basically unnskyld til jødene, sånn stakkars jødene. Det har vært mye mer snakk om alt det vonde jødene har måttet oppleve, men det har det ikke vært med muslimene. Det er mer sånn, de er farlige her og nå og vi liker ikke muslimer. Mens jødene har vært mer sånn, de er som meg og deg, vi må bare la de være i fred.

Holocaust, eller «det de har gått gjennom fra før» som en elev uttrykte det, trekkes frem som forklaring på hvorfor negative holdninger til jøder ikke lenger er akseptert og, i forlengelsen av dette, ikke kommer åpent til uttrykk. Passasjen er interessant fordi den peker mot at en sterk anti-antisemittisme-norm etter Holocaust bidrar til en empati med jøder som ikke gjelder for muslimer.

I enkelte grupper ble negative holdninger til jøder også koblet til Midtøsten-konflikten/ Israel, men dette var på ingen måte en begrunnelse som ble sterkt vektlagt. I intervju nr. 1 ble det å sette likhetstegn mellom Israel og jødene problematisert, selv om det fremkom en viss uenighet om selve konflikten:

> J3: Jeg tror at hvis man skal sette jøder i noe sånn dårlig fordomsgreie nå, så blir det Israel, men det er jo ikke jødene sin skyld.
> J4: Nei, det er jo ikke…
> J3: Nei altså, at det ble krig, det var jo ikke jødene sin skyld. Eh, det er jo en rot i seg selv. Men de får skylden nå … virker det som.
> J4: Nei, altså de som fører krig mot palestinere i Israel, de er jo ikke helt uskyldige. Sånn selv om de ikke opprettet staten Israel selv.
> J3: Ja, men noe av problemet er jo hvordan landområdene ble delt opp i første omgang …
> J4: Jaja.

Det kan synes overraskende i hvor liten grad ungdommene i fokusgruppene vektlegger Israel-Palestina-konflikten som en årsak til negative holdninger til jøder. Som vist tidligere i denne rapporten er det en viss kobling mellom Israel-kritiske holdninger og antisemittisme i den norske befolkningen. Resultatene av de kvantitative analysene viste at de fleste av ungdommene holdt mest med Palestina i konflikten. Likevel er det lite som tyder på at de selv blander en kritikk av Israel med negative holdninger til jøder generelt. Samtidig ser de i liten grad ut til å være bevisste om at denne generaliseringen faktisk forekommer i samfunnsdebatten om konflikten.

GENERELL FREMMEDFRYKT: JØDER OG MUSLIMER

Som nevnt ble både antisemittisme og muslim-fiendtlighet plassert inn i en overordnet tolkningsramme som «fremmedfrykt», der både innvandring og religion ble trukket frem. Her er et eksempel som illustrerer hvordan muslimer ble oppfattet som mer «fremmede»:

> J2: Og så tror jeg det er fremmedfrykt, eller mye det. [de andre sier seg enig]
> J3: Frykt for det ukjente.
> J1: De er enda mer ulike oss kanskje, eller jøder ligner mer på kristendommen, og de var kanskje ikke så langt vekk fra oss, og har vært i Norge lenge. Mens muslimer er kanskje enda mer … kulturen er kanskje enda lenger vekk ifra vår, og da er det fremmedfrykt, tror jeg. [intervju nr. 1]

Generelt posisjonerte ungdommene seg selv som en generasjon som er vant til å omgås mennesker med ulik bakgrunn, noe som kan anses som et sentralt

aspekt i antirasisme-normen vi finner i materialet. Med dette blir fremmedfrykt et problem tilhørende den eldre generasjonen, som ikke hadde disse erfaringene. Lignende tolkninger kom både i tilknytning til antisemittisme og muslimfiendtlige holdninger:

> G2: Ja, for foreldre og besteforeldre sin del så var det jo mye sånn, fremmedfrykt. Jeg tror ikke det bodde noen jøder i dalen hvor besteforeldrene mine vokste opp i. [intervju nr. 4]

Til påstanden «Muslimer prøver å overta Europa» utbrøt en av informantene, til støtte fra resten:

> J1: Jeg føler det er veldig sånn typisk en gammel dame og en gammel mann å si fordi de er uopplyst om samfunnet, altså det som skjer nå liksom.

Noe av det samme finner vi i intervju nr. 5, der ungdommene er enige om å betrakte innvandringsfiendtlighet som noe bakstreversk og utdatert:

> J1: Jeg synes det er interessant å prate med besteforeldrene mine, altså bestefar han har stemt FrP, Høyre, Sp, en god blanding, å snakke med han, da, om innvandring. Det jeg forstår av det han sier er, ja, redd for forandring og tenker liksom på at når de er borte, så kommer ting til å forandre seg for mye, at vi går vekk fra våre tradisjoner. Men jeg synes det er så rart, for okei, tenk da, hvis Norge blir helt sånn, [at] vi skal ikke ha noe innvandring liksom, så fortsetter jo resten av verden.
> J2: Vi henger etter hvis vi stopper …
> J1: Ja, så skal liksom Sverige, Danmark, alle liksom skal florere med kultur og … [latter]. Så skal vi bare fortsette å spise poteter, liksom?
> J1: Skal vi bare være gammeldagse?

7.4 DET SOM STÅR PÅ SPILL: ASPEKTER VED GRUPPEDYNAMIKKEN

Som gjennomgangen av funnene fra gruppeintervjuene så langt har vist, utløste tematikken og påstandene/hendelsene ungdommene ble utfordret til å forholde seg til, et stort engasjement. Samtalene viste at ungdommene oppfattet at tematikken innebar grunnleggende normative og moralske problemstillinger. Med dette forhandlet de til en viss grad også over sin egen moralske posisjonering. De emosjonelle reaksjonene vi kunne observere hos enkelte deltakere gir en pekepinn på hvor mye som står på spill for ungdommene. De to eksemplene som løftes frem nedenfor illustrerer ulike kommunikative og sosiale dynamikker som ble utløst.

Det første eksempelet er fra intervju nr. 1, der en av deltakerne tidlig i samtalen ga uttrykk for at hun opplevde samtlige situasjoner på listen som fullstendig uakseptable. Informanten virket sterkt berørt av tematikken, og litt ut i samtalen begynte hun nesten å gråte da de andre deltakerne insisterte på en nyansering. Dette utløste et tydelig ubehag hos de andre og en noe amper stemning. Vendingspunktet kom da den emosjonelt berørte deltakeren (J2) fortalte at hun hadde vokst opp og fortsatt bodde i et miljø der grove fordomsuttrykk er det normale:

> J3: Du har seriøst sittet der og hørt på folk gjøre det?
> J2: Ja.
> J3: Oj.
> J2: Og det var ingen som reagerte, mer eller mindre.
> J1: Hæ?
> J3: Det er skuffende.
> J2: Ja, det er det. Og det er veldig problematisk. Bare sier det. [latter]
> J3: Jeg skjønner nå hvorfor du har så klare meninger. [latter]

Etter dette hadde gruppen bare én av påstandene igjen å diskutere. Den ble uten mye diskusjon plassert som

«Veldig problematisk». Dynamikken kan tolkes som en indikasjon på at de andre deltakerne opplevde den emosjonelle reaksjonen til J2 som et visst moralsk press. Amperheten tydet på at ingen turte å utfordre hennes sterke fordømmelse av utsagnene. Samtidig ga spesielt J3 uttrykk for en irritasjon over en opplevd begrensning av en åpen diskusjon. Tårene til J2 ble muligens oppfattet som et strategisk virkemiddel for å dominere diskusjonen. Først da hun åpnet seg om den personlige bakgrunnen for reaksjonen, løsnet spenningen mellom deltakerne (med latter). De andre ser ut til å forstå og dermed anerkjenne hennes perspektiv. Slik inngikk emosjoner som en faktor i den sosiale reguleringen av holdninger.

Mens følelsene i dette eksempel kom tydelig til uttrykk og endret samtaledynamikken, kunne vi observere det motsatte i gruppeintervju nr. 5. Her ble en av deltagerne veldig fort dominerende i samtalen. Hun plukket opp alle kortene, leste påstandene høyt og fortsatte umiddelbart med å argumenterte veldig kategorisk for å plassere dem innen kategorien «Veldig problematisk». Mens de andre jentene på et vis hang med i samtalen og supplerte med argumenter for standpunktet den første jenta hadde definert, trakk den eneste gutten i gruppen seg tilbake og ble stille. Den eneste gangen han var aktiv, var da samtalen dreide seg om «Allahu akbar»-situasjonen. Han sa da imot oppfatningen om at denne var «Veldig problematisk» (vi har analysert hans intervensjon lengre opp). Intervjueren observerte hvordan gutten gradvis hadde begynt å ødelegge en penn han holdt i hendene. Han virket misfornøyd med situasjonen. Mot slutten av samtalen henvendte intervjueren seg direkte til gutten og bemerket at han hadde vært veldig stille. Han svarte da at dette ikke nødvendigvis var fordi han var uenig i konklusjonene, men i måten å snakke om tingene på.

Situasjonen kan tolkes dithen at gutten utviklet et sinne over at han ikke så noen mulighet til å slippe til med sine tanker i møte med den veldig prinsipielle og normative samtalen mellom jentene. Det ligger en mulig utfordring i at en prinsipiell og «politisk korrekt» diskurs kan ha ekskluderende effekter, både når det gjelder deltakere og for perspektiver som ville kunne utfordre og bidra med nyanseringer.

MINORITETSELEVENES TILSTEDEVÆRELSE

Som nevnt innledningsvis var elever som posisjonerte seg som muslimer til stede i to av gruppesamtalene, mens elever inntok andre former for (nasjonale) minoritetsposisjoneringer i to av de andre samtalene. Ingen av ungdommene posisjonerte seg som jødiske. I begge samtalene der muslimske elevene var til stede, påvirket dette samtaledynamikken.

I et av intervjuene i Oslo var fire av fem informanter muslimer, deriblant en jente som gjennom bruk av hijab og egne uttalelser også posisjonerte seg som religiøs. Gjennom hele intervjuet brukte hun egne negative erfaringer med å være utsatt for fordommer som et prinsipielt argument for at enhver form for stereotypisering og generalisering – altså både rettet mot muslimer og jøder – var uakseptabel. Dette sluttet de andre i gruppen seg til, og dermed ble samtlige påstander plassert som «Veldig problematisk» uten at innvendingene eller nyanseringen som vi har sett i de andre samtalene, gjorde seg gjeldende. Vi tolker dynamikken slik at denne deltakeren oppnådde en sterk tolkningsautoritet ved å underbygge standpunkter med egne negative erfaringer.

I det andre eksempel, hentet fra intervju nr. 2, inntok også de to muslimske deltakere, hvorav én gikk i integrasjonsklassen på skolen, en aktiv rolle i samtalen. Også her kunne disse elevene berette om egne negative erfaringer med fordommer. Det kom samtidig frem tydelige forskjeller i tolkningene av påstandene og hendelse som handlet om holdninger til jøder, som kunne ha blitt gjenstand for uenighet og debatt. Men da en av de muslimske deltakerne ga uttrykk for tydelige konspiratoriske forestillinger om jøder, ble ikke dette

sagt imot av de to majoritetselevene. Litt senere i intervjuet kom imidlertid en av majoritetselevene med et utsagn som avkreftet forestillingen, uten å koble til det tidligere utsagnet. Forløpet kan tolkes som en form for berøringsangst hos majoritetselevene, at det er ubehagelig å påpeke at en minoritetselev kommer med en fordomsfull ytring. Et resultat er at konspiratoriske forestillinger i praksis får stå uimotsagt. En annen mulighet er at unnvikelsen skyldtes kommunikasjonsproblemer, de to muslimske elevene hadde noen språklige utfordringer. Det kan virke som om deltakerne i denne gruppen bokstavelig talt ikke fant et «felles språk» for å forhandle om tematikken, der de hadde veldig ulike og asymmetriske posisjoneringer.

7.5 AVSLUTNING: ANTIFORDOMSNORM MED ROM FOR FORHANDLING

Som vi har sett, gjenspeiler den endelige plasseringen av de beskrevne situasjonene ikke en raskt oppnådd konsensus i gruppene, men en drøfting der ulike posisjoner kom til uttrykk. I noen tilfeller ble gruppene ikke enige. Figuren under viser plassering og flytting av påstandene i gruppeintervju nr. 5. Flere av lappene ble flyttet flere ganger før de fikk sin endelige plass. Pilene indikerer at lappene ble flyttet i løpet av samtalen, mens parentesene indikerer at påstandene ble plassert i analogi til ovenstående, uten mye diskusjon.

tone bak spøken som lettet noe av det moralske presset som den tydelige antifordomsnormen syntes å utløse. Ungdommenes tilnærming til denne grensesettingen kan betegnes som «tålegrenser under forhandling» (Eriksen & Lyng, 2018). Den mest intense forhandlingen i intervjuene omhandlet i hvilken grad humor og «tull» kunne åpne for å si noe som i utgangspunktet ikke ble ansett som akseptabelt. Samlet sett viser de kvalitative intervjuene dermed et bredere bilde av holdninger hos ungdommene enn det som kommer til syne i den kvantitative studien alene.

HVORDAN KAN OPPLEGGET OG INNSIKTENE FRA GRUPPESAMTALENE BRUKES I KLASSEROMMET?

Etter intervjuene spurte vi ungdommene om hvordan de hadde opplevd samtalen. Mange ga uttrykk for at de syntes det hadde vært interessant og at de kunne ønske seg å ha denne type samtaler som del av undervisningen. Det å diskutere slike temaer var noe de sjelden fikk anledning til. Også lærerne vi var i kontakt med i forbindelse med rekrutteringen ga uttrykk for at det strukturerte opplegget kunne være en interessant måte å behandle spørsmål om fordommer og grensesetting på i undervisningen. Flere pekte på utfordringer som ligger i å behandle slike temaer og at elever av ulike årsaker «melder seg ut» av plenumssamtalene, blant annet fordi konfliktnivået ofte blir høyt.

Veldig problematisk	Ganske problematisk	Litt problematisk	Helt uproblematisk	Kunne ikke bli enig
1, 5, 10 2	←2 3	←3		8
7→	7 (9) 4 (6)			

Som vi har vist, ga ungdommene under intervjuene selv uttrykk for at de er åpne og tolerante. I gruppe-intervju nr. 6 betegnet deltakerne seg selv med en spøkende undertone som «Politisk korrekte», før de plasserte enda en påstand som «Veldig problematisk». Det lå en ironisk

Vi tror funnene fra gruppeintervjuene gir verdifull innsikt både i potensialet og utfordringene som kan ligge i å gi elevene et rom der de kan uttrykke og argumentere for egne synspunkter om disse temaene. Et opplegg som er utviklet i en forskningskontekst

følger selvfølgelig andre hensyn enn et didaktisk fundert undervisningsopplegg. Her vil det kreves tilpasninger, blant annet for å sikre at ikke feiloppfatninger basert på manglende kunnskap blir stående og for å sikre at alle kan komme til orde, bli lyttet til og respektert. HL-senteret skal, i samarbeid med lærere og lærerutdannere tilknyttet skoleutviklingsprosjektet Dembra, iverksette et FoU-arbeid der et eller flere undervisningsopplegg med fokus på fordomsuttrykk og grensesetting skal utvikles, utprøves og evalueres. Et slikt utviklingsarbeid kan danne grunnlag for et bredere kompetansehevings-tilbud for lærere og lærerutdannere.

LITTERATUR

Allington, D., Duffy, B., Wessely, S., Dhavan, N., & Rubin, J. (2020). «Health-protective behaviour, social media usage and conspiracy belief during the COVID-19 public health emergency». *Psychological Medicine*, ss. 1–7.

American Jewish Committee (2020). *The State of Antisemitism in America*. New York: American Jewish Committee.

Anti-Defamation League (ADL) (2019-2022). *The ADL Global 100: An Index of Anti-Semitism*. New York: Anti-Defamation League. https://global100.adl.org/map

Bachner, H. & P. Bevelander. (2020). *Antisemitism i Sverige: En jämförelse av attityder och föreställningar 2005 och 2020*. Stockholm: The Living History Forum.

Bergmann, W. & R. Erb. (1986). «Kommunikationslatenz, Moral und öffentliche Meinung. Theoretische Überlegungen zum Antisemitismus in der BR Deutschland». *Kölner Zeitschrift für Soziologie u. Sozialpsychologie*, 38(2).

Bergmann, W. (2021). *Antisemitic and anti-Israel attitudes – how are they linked? A comparative overview of surveys*. Oslo: Senter for studier av Holocaust og livssyns-minoriteter. https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/2022/antisemitic-and-anti-israel-attitudes.-1.5pkt.pdf

Breckler, S. (1984). «Empirical validation of affect, behavior and cognition as distinct components of attitude». *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(6), ss. 1191–1205.

Bruder M, Haffke P, Neave N, Nouripanah N, Imhoff R. (2013). «Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: conspiracy mentality questionnaire». *Front Psychol*. 2013 Apr 30; 4:225. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225

CNN (2018). *Anti-Semitism in Europe Poll*. https://edition.cnn.com/interactive/2018/11/europe/antisemitism-poll-2018-intl/

Decker, O. & E. Brähler (red.) (2020). *Autoritäre Dynamiken. Alte Ressentiments – neue Radikalität. Leipziger Autoritarismus Studie*. Gießen: Psychosozial-Verlag.

Diehl, C.; E. Liebau & P. Mühlau. (2021). «How Often Have You Felt Disadvantaged? Explaining Perceived Discrimination». *Köln Z Soziol* 73, ss. 1–24. https://doi.org/10.1007/s11577-021-00738-y

Dyrendal, A. (2020). «Conspiracy Beliefs about Jews and Muslims in Norway» i: Hoffmann, C. & Moe, V. (red.). *The Shifting Boundaries of Prejudice. Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway.* Oslo: Scandinavian University Press. DOI: https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-07

Døving, C.A. (2020). «'Muslims are…' Contextualising Survey Answers», i Hoffmann, C. & V. Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*. Oslo: Scandinavian University Press. DOI: https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-09

Elahi, F. & O. Khan. (2017). *Islamophobia: Still a challenge for us all*: The Runnymede Trust.

Eriksen, I.M. & Lyng, S.T. (2018) *Elevenes psykososiale miljø. Gode strategier, harde nøtter og blinde flekker*. Oslo: Fagbokforlaget.

Eurobarometer (2015). *Special Eurobarometer 437*: Discrimination in the EU in 2015. European Commission.

Eurobarometer (2018). *Eurobarometer 90.4*. European Commission.

FRA - European Union Agency for Fundamental Rights (2017). *Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Muslims – Selected Findings*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA - European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Experiences and Perceptions of antisemitism - Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Gruzd, A., & P. Mai. (2020). «Going viral: How a single tweet spawned a COVID-19 conspiracy theory on Twitter». *Big Data & Society*. Vol. 7, Iss. 2.

Haugstvedt, H. & T. Bjørgo (2022). *Ungdom og ekstremisme i 2021 En studie av ungdommers vurdering av ekstremisme og forebygging i Norge*. C-Rex Research Report 2/2022, University of Oslo.

Hellevik, O. (2015). «Hva betyr respondentbortfallet i intervju-undersøkelser?» *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 56-2, s. 211–231.

Hellevik, O. (2016). «Extreme nonresponse and response bias. A 'worst case' analysis». *Quality & Quantity*. 50-5: 1969–1991. DOI: 10.1007/s11135-015- 0246-5

Hellevik, O. & T. Hellevik (2017). «Utviklingen i synet på innvandrere og innvandring i Norge». *Tidsskrift for Samfunnsforskning, 58*(3), 250–283.

Hellevik, O. (2020). «Antisemitism and Islamophobia in Norway: A Survey Analysis of Prevalence, Trends and Possible Causes of Negative Attitudes towards Jews and Muslims», i Hoffmann C. & V. Moe (red.) (2020). The Shifting Boundaries of Prejudice. Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway. Oslo: Scandinavian University Press. DOI: https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-05

HL-senteret (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.

Hoffmann, C. & V. Moe (red.). (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017: Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. Oslo: Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter.

Hoffmann, C. & V. Moe (red.). (2020). *The Shifting Boundaries of Prejudice. Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*. Oslo: Scandinavian University Press. DOI: https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019

Holz, K. (2012). *Die Gegenwart des Antisemitismus: Islamische, demokratische und antizionistische Judenfeindschaft*: Hamburger Edition HIS.

IFOP (2019). *Les Français, la laïcité et la lutte contre l'islamisme*. https://www.ifop.com/wp-content/uploads/2019/10/116825_Rapport_JDD_Laicite-2019.10.25.pdf

IfD Allensbach (2022). *Antisemitismus in Deutschland 2022*. Allensbach: Institut für Demoskopie Allensbach.

Jones. S. H. & A. Unsworth (2021). *The Dinner Table Prejudice. Islamophobia in Contemporary Britain*. Birmingham: University of Birmingham.

Karakayali, N. (2009). «Social Distance and Affective Orientations», *Sociological Forum* Vol. 24, No. 3, ss. 538–562.

Klug, B. (2003). «The collective Jew: Israel and the new antisemitism». Patterns of Prejudice, 37(2), 117-138.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2016). *Handlingsplan mot antisemittisme 2016–2020*.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021). *Handlingsplan mot antisemittisme 2021–2023 – en videreføring*.

Kovács, A. & G. Fischer (2021). *Antisemitic Prejudices in Europe: Survey in 16 European Countries*. Budapest: Action and Protection League.

Kulturdepartementet (2020). *Handlingsplan mot diskriminering av og hat mot muslimer 2020–2023.*

Legrand, F., S. Rodan-Benzaquen, A.-S. Sebban-Béchache & D. Reynié (2022). *An Analysis of Antisemitism in France*. 2022 Edition. Paris: Fondation pour l'innovation politique & AJC Paris.

Moe, V., C.A. Døving, I. Levin & C. Lenz. (2016). «'Hvis de hadde oppført seg som vanlige nordmenn, hadde alt vært greit, tror jeg'—Nordmenns syn på årsaken til negative holdninger til jøder og muslimer». *FLEKS-Scandinavian Journal of Intercultural Theory and Practice*, 3(1). https://doi.org/10.7577/fleks.1685

Moe, V. (2020). «How People Explain Antisemitism: Interpretation of Survey Answers», i Hoffmann, C. & V. Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway* (ss. 274–296). Oslo: Scandinavian University Press. https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-10

Mohaged, D. & A. Mahmood (2019). *American Muslim Poll 2019: Predicting and Preventing Islamophobia*. Washington, D.C.: Institute for Social Policy and Understanding.

PEW Research Center (2018). *Eastern and Western Europeans Differ on the Importance of Religion, Views of Minorities and Key Social Issues*. https://www.pewresearch.org/religion/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/

PEW Research Center (2019). *European Public Opinion Three Decades After the Fall of Communism: Minority groups*. https://www.pewresearch.org/global/2019/10/14/minority-groups/

Pickel, G. (2019). *Weltanschauliche Vielfalt und Demokratie. Wie sich religiöse Pluralität auf die politische Kultur auswirkt*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

Reynié, D. & S. Rodan-Benzaquen (2020). *Analysis of Anti-Semitism in France*. Paris: Fondation pour l'innovation politique & AJC Paris.

Runnymede Trust. (1997). *Islamophobia: A Challenge for Us All.* London: The Runnymede Trust.

Schönbach, P. (1961). Reaktionen auf die antisemitische Welle im Winter 1959/1960, Frankfurt a.M: Europ. Verlag-Anst.

Sebban-Bécache, A-S., D. Reynié, F. Legrand and S. Rodan-Benzaquen (2022), *Analysis of Antisemitism in France – 2022 Edition* (https://www.fondapol.org/en/study/an-analysis-of-antisemitism-in-france/)

Slåtten, H. (2016). *Gay-related name-calling among young adolescents. Exploring the importance of the context*. Ph.D. Universitetet i Bergen.

Steinmann, J-P. (2019). «The paradox of integration: why do higher educated new immigrants perceive more discrimination in Germany?» *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45: 9, ss. 1377–1400 DOI: 10.1080/1369183X.2018.1480359

Vestel, V. og A. Bakken (2016). *Holdninger til ekstremisme. Resultater fra Ung i Oslo 2015*, NOVA Rapport 4/2016.

Woodley, T., S. Majzoub, M. Gallo, M.-N. Alsaieq & G. Ross (2018). *Un grave problème: Le sondage EKOS sur l'islamophobie au Canada*. Roxboro & Montreal: Le Forum Musulman Canadien (FMC) & Canadiens pour la Justice et la Paix au Moyen-Orient (CJPMO).

Zeglovits, E., E. Dawid, L. Schreder & P. Unterhuber (2021). *Antisemitismus 2020. Ergebnisanalyse im Überblick - österreichrepräsentative Studie*. Wien: IFES – Institute for Empirical Social Studies.